

Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse i Nordland

Innhold

FORORD	5
Del 1	6
Nordland – landskap og kulturhistorie	7
Del 2	14
Omtale av de enkelte landskapene	15
1. Bleik	15
2. Nyksund, Skipssanden, Stø og Langenes	20
3. Øksfjorden	24
4. Vegglandet	28
5. Yttersida av Vestvågøy	32
6. Tysfjord	36
7. Engeløya	40
8. Røstøyan	44
9. Sulitjelma	48
10. Saltfjellet – Bjøllåvassdalen	52
11. Sanna	56
12. Illgruben	60
13. Vega	64
14. Tjøttabassenget	68
15. Torghatten	72
16. Åjøra – Åbygda – Vassås	76

Riksantikvaren 2024

Stikkord / kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse,
KULA-område Nordland, landskap, kulturmiljø

Riksantikvaren

Pb. 1483 Vika, 0116 Oslo

Besøksadresse / Dronningens gate 13

Tlf. / 22 94 04 00

Faks / 22 94 04 04

E-post / postmottak@ra.no

www.riksantikvaren.no

Design: fetetyper.no

Layout: Aksell.no

Forsidefoto: Øya Sanna med karakteristiske Trænstaven.

Foto: Crestock

Offersteinene på Stødi. Foto: Sidsel Bakke, Sametinget

Forord

Landskapet er som en levende historiebok. Det forteller om liv og virksomhet i Norge slik det en gang var, om endringer gjennom tidene, og om hvordan det er i dag. Sporene etter mennesker finnes overalt i landskapet – i det åpne jordbrukslandskapet, ved kysten, på fjellet og i byer og tettsteder.

Landskapet har alltid vært i endring, men tempoet og omfanget av endringene i vår tid øker i en slik grad at viktige verdier står i fare for å gå tapt. Utfordringen er å forvalte landskap på en måte som både bevarer og videreutvikler det i et langsiktig perspektiv.

For å bidra til å ivareta nasjonalt viktige landskap utarbeider Riksantikvaren en landsomfattende oversikt: Kulturmiljø og landskap av nasjonal interesse. Dette er et oppdrag fra Klima- og miljødepartementet og blir gjennomført i nært i samarbeid med regional kulturmiljøforvaltning og med involvering av kommunene.

Kulturmiljøforvaltningen sier med oversikten over kulturmiljø og landskap av nasjonal interesse klart ifra om hvilke landskap som har nasjonale interesser, og ønsker med dette å bidra til en mer forutsigbar arealplanlegging.

Kommunen er gjennom sin arealplanlegging den viktigste forvalteren av landskap. For å sikre at de kulturhistoriske verdiene i landskapet ivaretas på en best mulig måte i planlegging og forvaltning, er samarbeid mellom kommunene og regional kulturmiljøforvaltning viktig.

Høringsutkastet blir sendt til kommuner, regionale og statlige myndigheter og til organisasjoner på fylkesnivå. Det sendes ut med et høringsbrev som gjør nærmere rede for rammene for arbeidet og hvordan vi ønsker at oversikten skal bli brukt som et verktøy for god landskapsforvaltning.

Utkastet omfatter 16 landskap i Nordland som Riksantikvaren foreslår skal inngå i oversikten over kulturmiljø og landskap av nasjonal interesse. På grunnlag av høringen vil vi bearbeide det til en endelig rapport.

Teksten starter med en innledning om landskap og kulturhistorie i Nordland. Dette gir en bakgrunn for omtalen av de enkelte landskapene og setter dem inn i en regional sammenheng. Deretter presenteres hvert område med kart og beskrivelse, landskapskarakter og begrunnelse for hvorfor dette landskapet har nasjonal interesse. Omtale av områdets sårbarhet og råd om forvaltning gis til slutt.

Dokumentet er redigert av Riksantikvaren med utgangspunkt i et utkast skrevet av Nordland fylkeskommune og Sametinget.

Høringsutkastet er tilgjengelig på Riksantikvarens nettside www.ra.no.

Jarle Jarleson Vaage
seksjonssjef

Nordland – landskap og kulturhistorie

LANDSKAPET

Nordland er et langstrakt og variert fylke. Landskapsvariasjonen er stor og en finner landskapstyper som er sjeldne i norsk sammenheng. Det karakteristiske ved landskapet i fylket er kysten, og nærhet til fjord og fjell. Særlig er det samspillet og variasjonen av landskapstyper innenfor korte avstander som utgjør den sentrale landskapskarakteren til Nordland. Det kystalpine tindelandskapet ligger i umiddelbar kontakt med de flate og rolige kystslettene. De brer seg ut mot åpent hav, og tindelandskapet danner bakveggen til det typiske Nordlandspanoramaet.

Landskapet er likevel mer mangfoldig enn de klassiske forestillingene mange har om fylket. Ytterst ute ligger skjærgården med tusenvis av holmer og skjær, og danner en ytre rand. Den strekker seg sammenhengende langs hele kysten bortsett fra yttersiden av Lofoten og Vesterålen. Innenfor skjærgården vider strandflaten seg ut i møte med kystsletter som brer seg langsetter kystlinjen. Kontakten med fjell er allestedsnærværende. Ytterst ute i skjærgården står restfjellene rett opp av havet. Det dominerende tindelandskapet lengre inn rammer inn hele kystlinja på de store øyene og fastlandet. Fjordlandskapet strekker seg innover med storforma og åpne fjordløp, før fjordene smalner til med skarpt nedskårne og smale fjordarmer langt inn i landet. Opp fra fjordene ligger et variert og storskala innlandslandskap med lågfjell og alpine innlandsfjell. Disse danner sammenhengende fjellområder langs hele svenskegrensa. Ved avslutningen av fjordlandskapet ligger dallandskapet som stiger slakt opp mellom et åpent åslandskap og fjellmassiv. De åpne og storforma dal-systemene følger fylket i nord – sørretning. Mindre overgangsdaler, skar og botndaler danner et mylder av småskala dallandskap.

Arealet i Nordland er på 38 456 km². Nordland har 25 % av Norges kystlinje med mange store og små fjorder. 34 % av landets indre territorialfarvann ligger i Nordland. I luftlinje er det 505,03 km fra Bindal i sør til Andenes i nord.

MENNESKENE I LANDSKAPET

Steinalder

Etter istidas slutt ble Nordlandskysten raskt tatt i bruk av mennesker som utnyttet de rike ressursene kysten bød på. Sel og hval var viktige byttedyr i tillegg til fisk og sjøfugl. Spekket fra sjøpattedyrene var viktige energikilder både som føde og brensel. Sporene etter disse første menneskene finnes tallrike langs kysten vår. De eldste dateringene har vi fra

Skiløperen, eller trolig en kajakkpadler, Røøya i Alstahaug.

Foto: Eva Sætersdal Walderhaug, Riksantikvaren

Saltstraumen og Vega, men det er mange udaterte hustufter i gamle strandvoller som ligger langt høyere enn dagens strandlinje. De vitner om omfattende bosetting med en sterk marin orientering. Selv i den tidligste tida, mens iskanten ennå lå synlig mot øst, fantes det også jaktbare landpattedyr som rein og bjørn. Da skogen bredte seg fulgte også elg og annet jaktvilt med, og ressursgrunnlaget økte.

Slipte skifergjenstander, som pil- og spydspisser varsler ei ny tid og definerer overgangen til yngre steinalder i Nordland. Bosettingen i innlandet økte, og gjenstandsmaterialet vitner om økt kommunikasjon, både langs kysten og østover. Selfangsten spilte fremdeles en stor rolle. Funn av en stor mengde skiferkniver har likhetstrekk med nyere tids flensekniver. De ble trolig brukt til bearbeiding av spekk og skinn. Fiskerike saltvannstraumer har vært ettertraktete bosteder, noe som viser at fisket har hatt stor betydning i hele Nordlands historie.

Bronsealder

Store markante gravrøyser langs leia i Nordland vitner om en ny måte å markere territorier på. Bronsefunn fra noen av disse røysene er knyttet til den sørskandinaviske bondekulturen. Helleristninger viser tydelig at den sørskandinaviske bronsealderkulturen er til stede langt nord på Helgeland. Datering av et

Gullhaugen. Gravminne fra vikingtid på Tjøtta. Foto: Trine Johnson, Nordland fylkeskommune

byggkorn i Sturhellaren i Rana viser at korn sto på matseddelen ca. 1800 f.Kr. Den sørskandinaviske bronsealderkulturen er sterkt kystbundet i vår landsdel. Imidlertid finnes konkrete og undersøkte spor etter hus og landbruk, langt inne i Vefsnfjorden. Langs vassdragene i innlandet er det imidlertid påvist stor produksjon av kvartsittspisser til jakt allerede i slutten av yngre steinalder. Det massive omfanget antyder produksjon for et større område.

I løpet av det siste årtusen fram mot Kristi fødsel antyder de arkeologiske funnene at to forskjellige etniske grupper bor i Nordland. Dette kommer til uttrykk gjennom ulike keramikktyper på kyst og innland, samt ulik råstoffbruk.

Norrøn og samisk jernalder

I løpet av jernalderen blir det tydeligere at det bor to ulike grupper i området, samer og nordmenn, med ulik bruk av landskapet. For den norrøne befolkningen fortsetter den sterke kontakten og fellesskapet langs kysten. Tallrike gravhauger, og spor etter langhus og naust viser et kulturelt fellesskap. Det norrøne samfunnet utviklet seg i jernalderen til et høvdingesamfunn, der mye makt lå i høvdingens hender. Gårdsdrift med korn og februk, samt fiske og fangst var det bærende i den økonomiske tilpasningen. De norrøne høvdingene organiserte fangst og fiske i sine områder. Eksklusive og rike gravfunn viser til stor politisk makt og sosial lagdeling.

Langs hele Nordlandskysten finnes ringforma tunanlegg. Anleggene ligger nær kjente, norrøne høvdinggårder, og på det som kan anses som nøytral grunn. Tunanleggene er tolket som samlingssteder eller tingsteder for folk fra et større område, og kan ha vært en tidlig politisk arena. Gjennom jernalderen reduseres antallet tunanlegg. Det kan tyde på mer makt på færre hender.

Den samiske folkegruppen holdt seg i fjordbotnene og i innlandet, og levemåten var hovedsakelig fangstbasert. Dette todelt bostettingsmønsteret til nordmenn og samer synes å være relativt stabilt gjennom store deler av jernalder, da de to folkegruppene utnyttet ulike økologiske nisjer. Samene hadde et mobilt levesett og ulike boplasser gjennom året. I ytre strøk, som Lofoten og Vesterålen, finner vi samiske gamle boplasser i mindre attraktive jordbruksområder, der levemåten må ha vært knyttet til jakt og fangst. Utnyttelse av ulike ressurser gjorde at det fram til vikingtid var begrenset kontakt mellom de to gruppene.

I vikingtid intensiveres vareutveksling mellom samer og nordmenn, og den får fastere former. Varer som samene skaffet tilveie ble benyttet i høvdingenes handels- og gaveutvekslingssystem. Dette kommer til uttrykk i Ottars beretning fra slutten av 800-tallet. Ottar var høvding og handelsmann i Hålogaland som fortalte sin beretning til kong Alfred av Wessex. Han forteller om håløygenes jordbruk og husdyrdrift, men hevder at «det meste av det de eier kommer fra den

skatt som finnene betaler dem ». Denne skatten ble betalt med pelsverk, huder, skinn, hvalbein og reip. I sagaene omtales finneskatten som et stort aktivum for kongene, og har vært en god inntektskilde.

Samtidig med økt handel mellom de to gruppene, er det en begynnende norrøn ekspansjon innover i fjordene til samiske bosettingsområder. Målet for ekspansjonen har trolig vært å skaffe kontroll over fangstproduksjonen som samene dominerte. I samme tidsrom etableres overregionale nettverk, og det blir en merkbart økt kristen innflytelse.

Den samiske reaksjonen på denne tilspissingen var en målretta bruk av landskapet, økt pelshandel med nordmenn, samt økt bofasthet. I det arkeologiske materialet kan vi se et styrket samisk nærvær og en økt synlighet. De mange stallotuftene i bjørkeskogbeltet på Saltfjellet er eksempel på intensivt bruk av ressursene i lavfjellsområder. Samtidig blir graver, edelmetalldepoter, offerplasser og etablering av samiske gårder tolket som grensemarkeringer og behov for styrket samisk identitet i ei tid med spenning og konflikter mellom de to folkegruppene.

Middelalder

Tørrfisk fra Lofoten ble en eksportartikkel fra 1000-tallet, og denne handelen utviklet seg til en formidabel inntektskilde utover i middelalderen. Markedet var de framvoksende bysamfunnene i Europa. Vågar i Lofoten ble et regionalt knutepunkt som utskippingshavn for båter som seilte sørover med tørrfisk. Bergen ble eksporthavn, og fikk etter hvert monopol på tørrfiskhandelen. I Lofoten ble det bygd rorbuer for fiskere så tidlig som på 1100-tallet – kong Øystein skal ha stått bak dette tiltaket.

Fra midten av 1200-tallet organiserte Det tyske Hansaforbundet forbindelseslinjer for tørrfisk og korn, og sørget for mer stabile tilførsler av korn til Nord-Norge. Kommersielle fiskerier hadde en vekst som gjorde at nesten hele befolkningen ble involvert. Fiskeriene ble, i kombinasjon med selvbergende gårdsdrift, en bærebjelke for Nordland. Fisket trakk til seg båter fra store deler av kysten.

I Lofotfisket deltok folk fra hele kysten, også samer. Framveksten av handelsfisket bidro til å endre bostettingsmønsteret for den samiske befolkninga. Boplasser ble nå i større grad valgt ut fra tilgang til fiske, og særlig handelsfiske. Utover i middelalderen ble pelshandelen mindre viktig, og det ble lagt mer vekt på åkerbruk. En del samer flytter nå lenger ut mot kysten og slår seg ned med kombinasjonsbruk. Næringstilpasningen var likevel ikke helt lik for samer og nordmenn. Samene hadde fremdeles større tilknytning til ulike utmarksnæringer som jakt, fiske, sanking og reindrift.

I løpet av middelalderen styrkes konsentrasjonen av eiendom til færre slekter, samtidig som kirken ble en

stor jordeier. Dette innebar at nordlendinger flest ble leilendinger som arbeidet på jord eid av godseiere eller kirka. Senere i middelalderen ble også kongen en stor jordeier. Kongen hadde et system av lendmenn og senere sysselmenn, som ivaretok kongens interesser, som innkreving av skatt og overholdelse av lovverk. I tidlig middelalder ser vi en begynnende utvikling av det som etter hvert blir et overordnet styringssystem. Forsvarsorganisering i form av leidang og vetebygging inngår også i denne utviklingen.

Svartedauden midt på 1300-tallet rammet hardt i Nord-Norge som i resten av landet. En mengde gårdsbruk ble lagt øde. Etter pesten trakk den norske befolkningen seg ut mot kysten, hvor det var best forhold for jordbruk, samt tilgang til fiske.

Pesten førte til endringer i tørrfiskhandelen. Det innenlandske handelssystemet brøt sammen, og nordlendingene måtte selv frakte tørrfisken med jekter sørover. Bygdefarjekter var store fraktebåter, gjerne eid av flere fiskere, som gikk årvisse turer til Bergen. Returlasten var blant annet korn. Båtbygging og jektefart ble etter hvert en stor næringsvei i mange bygder. Flere samiske områder hadde god tilgang på tømmer, og sto trolig for store deler av jektebygginga. Samiske bygder var også selvhjelpne med smedarbeid i forbindelse med båtbyggingen.

Fiskerbondens levevei, en kombinasjon av jordbruk og fiske, var gjennom middelalderen den dominerende økonomiske enheten. Den var basert på en innsats av hele husholdet. Kvinner driftet hjem og fjøs, mens menn og eldre sønner dro på fiske. Gjennom tørrfiskhandelen ble nordlendingen del av en økonomi hvor bytte av varer og tjenester var omfattende.

Nord-Norge var et viktig ressursområde for erkebispesetet i Nidaros, som hadde tørrfiskhandelen som viktigste inntekt. Erkebiskopen opprettet et stort apparat av både geistlige og administrative forvaltere av erkesetetets jordegods, og var samtidig involvert i fiskehandelen og jektefarten. Reformasjonen i 1537 medførte at alt kirkegodset med tilhørende inntekter tilfalt kongen. De administrative funksjonene til erkebispesetet ble borte, eller flyttet til Danmark. Nordland var tidligere splittet opp i flere små-len, men ved slutten av hundreåret blir *Nordlandene len* etablert, noe som peker framover mot Nordland amt og fylke.

Fra 1500-tallet foregår en differensiering i de samiske samfunnene i Nordland. Sjøsamene livnærer seg av en kombinasjon av fiske og gårdsbruk, men mange opprettholder et visst flyttemønster gjennom året. Samtidig lever en del samer av reindrift i grenseområdet mellom Norge og Sverige med et mobilt bostettingsmønster. Reinflokkene er relativt små og tamme, og driftsmåten forutsetter aktiv gjeting. Kjøtt, reinost og jaktprodukter er attraktive byttevarer. Noen samer slår seg etter hvert ned som

mer eller mindre bofaste *bygdesamer*. Deres levevei skiller seg fra reindriftssamenes, men de har likevel en sterk tilknytning til reindriften.

I Nordland ble det i løpet av middelalderen opprettet en spesiell eiendoms- og skatteordning for kystsamenes boplasser, kalt finneodel. Samene fikk da disponere sine boplasser, ofte i flere generasjoner, uten å betale landskyld. Dette var i motsetning til de fleste norske bønder som var leilendinger under kronen eller kirken. Finneodel ble opprettet for å knytte den samiske befolkningen til den norske stat i en tid med uklare grenser mellom landene.

På 1700-tallet økte den norske befolkningen, og ekspanderte inn i fjordene som tidligere hadde vært sjøsamiske områder. I 1760 ble finneodelen avskaffet, og sjøsamene mistet da en viktig rettighet. Mange samefamilier opplevde å bli trengt bort fra sine hjem etter at ordningen ble opphevet, og mange havnet i fattigdom.

I 1751 ble grensetraktaten mellom Norge og Sverige stadfestet. I tillegg (kodsill) sikres samenes rett til å bruke beiter på begge sider av grensen. Intensjonen var å sørge for et legitimt utkomme for reindriftssamene, og å demme opp for konflikter mellom samer og bygdefolk.

Ny religion og samiske markebygder

På 1700-tallet ble det satt i gang en storstilt misjons-offensiv rettet mot samene. Offersteder ble ødelagt og brent, sjamantrummer beslaglagt, og i løpet av hundreåret tapte samene sin gamle naturreligion.

I dette tidsrommet kom mange reindriftssamer til å slå seg ned i norske bygder, først med en semi-nomadisk levemåte. Etter hvert ble det vanlig at de

samiske familiene slo seg ned og dannet bygder med allsidig næring. Mange steder dyrket de ny jord og etablerte små gårdsbruk. Slike bygder ble kalt markebygder. I Ofoten ble denne bosettingen samlet og konsentrert, og gjorde det mulig å opprettholde samisk språk og kultur. På Helgeland og i Salten ble de samiske familiene spredt i ulike bygder. Dette gjorde det vanskelig å videreføre den samiske kulturen i sørfylket.

Innføring av reinbeitedistrikter

Etter hvert som jordbruk og nydyrking grep om seg, ble det behov for regulering av beiteland og utmarksbruk. Ved innføring av reinbeitedistrikt i 1898 ble først og fremst jordbrukets rettigheter sikret. Et underliggende premiss fra myndighetenes side var at samene skulle assimileres i den norske befolkningen, og at reindrift i det lange løp skulle avvikles. Imidlertid førte reinbeitedistriktene til en viss konsolidering av reindriften, selv om næringa ble underlagt strenge restriksjoner. Småskala reindrift med melking av simlene ble etter hvert erstattet av større og mer markedsorienterte drifter basert på kjøttproduksjon.

MOT MODERNE TID

Gårdshauger er nordnorske gårdstun som bærer preg av lang tids bosetting og bruk. De har i mange tilfeller tykke bosettingslag som kan gå tilbake til yngre jernalder. I løpet av andre halvdel av 1800-tallet ble landbruket betydelig modernisert. Gjennom utskiftingsprosesser ble teigblandinga som dominerte i bygdene avviklet. Dette førte til mer hensiktsmessige enheter, i og med at bøndene fikk mer sammenhengende jordeiendommer. Hus og drifts-

Teltskjellet fra Semska, Saltfjellet i vinterlys. Foto: Lars Skjelstad

Lofotfisket, brytningstid med nytt og gamle fiskefartøy. Foto: A.B. Wilse, Norsk Folkemuseum

bygninger ble flytta bort fra fellestunene og til egen eiendom. Den tidligere gårdsstrukturen med teigblanding og fellestun er fremdeles synlig i noen få områder, som for eksempel Bleik i Vesterålen.

Fabrikkproduserte redskaper, mer systematisk husdyravl og nye driftsmetoder intensiverte jordbruket og ga større avlinger. I tillegg ble poteten en pålitelig vekst med stor betydning for ernæringen.

Dårlig torskefiske gjennom slutten av 1600-tallet falt sammen med en forverring av de klimatiske forholdene. Dette kan ha påvirket sjøtemperatur og endret havstrømmer, slik at fisken uteble. Hanseatenes handelsmonopol med tørrfisk nordfra ble avviklet i 1754. I siste halvdel av 1700-tallet vokste det fram en rekke «privilegerte handelsmenn» eller væreiere langs Nordlandskysten, som ivaretok handelen med fisk sørover. Slutten av 1800-tallet var preget av jevnlig innsig av sild. Også silda var grunnlaget for væreierens økonomiske, sosiale og politiske makt i lokalsamfunnet.

I fiskeriene ble redskaper og fiskeinnretninger modernisert. Omkring århundreskiftet 1800–1900 startet motoriseringen av fiskeflåten. I løpet av de neste tiårene var så godt som hele flåten modernisert. Motorbåter krevde gode, tilrettelagte havner. Mange steder ble fraflyttet i mangel på egnet havn. Samtidig

ble gårdsbrukene stadig mer oppdelt, og fiskerbonden måtte finne annen kontantinntekt når fiskeriene til en viss grad ble rasjonalisert.

Kommunikasjon og tettstedsvekst

I andre halvdel av 1850-årene ble dampskipene sentrale i kommunikasjonen langs kysten. Frakt av varer, mennesker og post ble raskere og mer forutsigbart. Særlig hadde dampskipene en viktig rolle i frakt av sild under de rike sildefiskeriene. Flere av de etablerte handelsstedene langs Nordlandskysten mistet etter hvert sin viktige posisjon, siden dampskipene krevde større og bedre havner. Et eksempel på dette er Kjerringøy handelssted. Stedet mistet sin aktualitet til fordel for Bodø, som fikk bystatus allerede i 1816. Flere tettsteder ble etablert i løpet av hundreåret, basert på gruvedrift og industri.

Telegraflinje ble etablert i fylket omkring midten av 1800-tallet og sammen med framveksten av aviser førte dette til at Nordland ble en del av det nasjonale nyhetsbildet.

Fornorskning

Fra midt på 1800-tallet begynte myndighetene en fornorskningpolitikk mot den samiske befolkninga. Synet som lå til grunn for dette var at samer og

Gruvesamfunnet Hanken, Sulitjelma. Foto: ukjent, Norsk jernbanemuseum

samisk kultur var primitivt og fremmed, og måtte underordnes den siviliserte norske majoriteten. I praksis rammet dette på mange felt og fikk stor betydning for samenes kår. Forbud mot samisk språk i skolen skulle vise seg å medføre språk- og kulturtap for flere generasjoner.

Begynnende industrialisering

I løpet av de første tiåra av 1900-tallet etablerte Nordland seg som tyngdepunktet i norsk gruvedrift. Malm drift i blant annet Sulitjelma og Rana, og utskipping av svensk malm over Narvik, var basert på lokale malmforekomster. I tillegg vokste det etter hvert fram kraftkrevende virksomheter i områder hvor vannkraft var lokalisierende faktor, som i Glomfjord hvor selve produktet endret seg etter etterspørsel og konjunkturer. Hermetikk- og sildoljeindustri var ofte kun i drift i perioder av året og befant seg på steder nær råvarene, i allerede etablerte fiskerisamfunn.

Andre verdenskrig

Narvik er utskipingshavn for svensk jernmalm som var av stor strategisk betydning for både Tyskland og Storbritannia/Frankrike. Dette gjorde Narvik til et brennpunkt under det tyske overfallet i 1940. Kampene var i stor grad en fjellkrig og ble utkjempet i to måneder, til de allierte trakk seg ut og de norske styrkene måtte kapitulere 10. juni 1940. Deretter gikk den tyske okkupasjonsmakten i gang med å sikre kysten gjennom å bygge kystfort og andre forsvarsanlegg. I Nordland hadde to infrastrukturbygginger

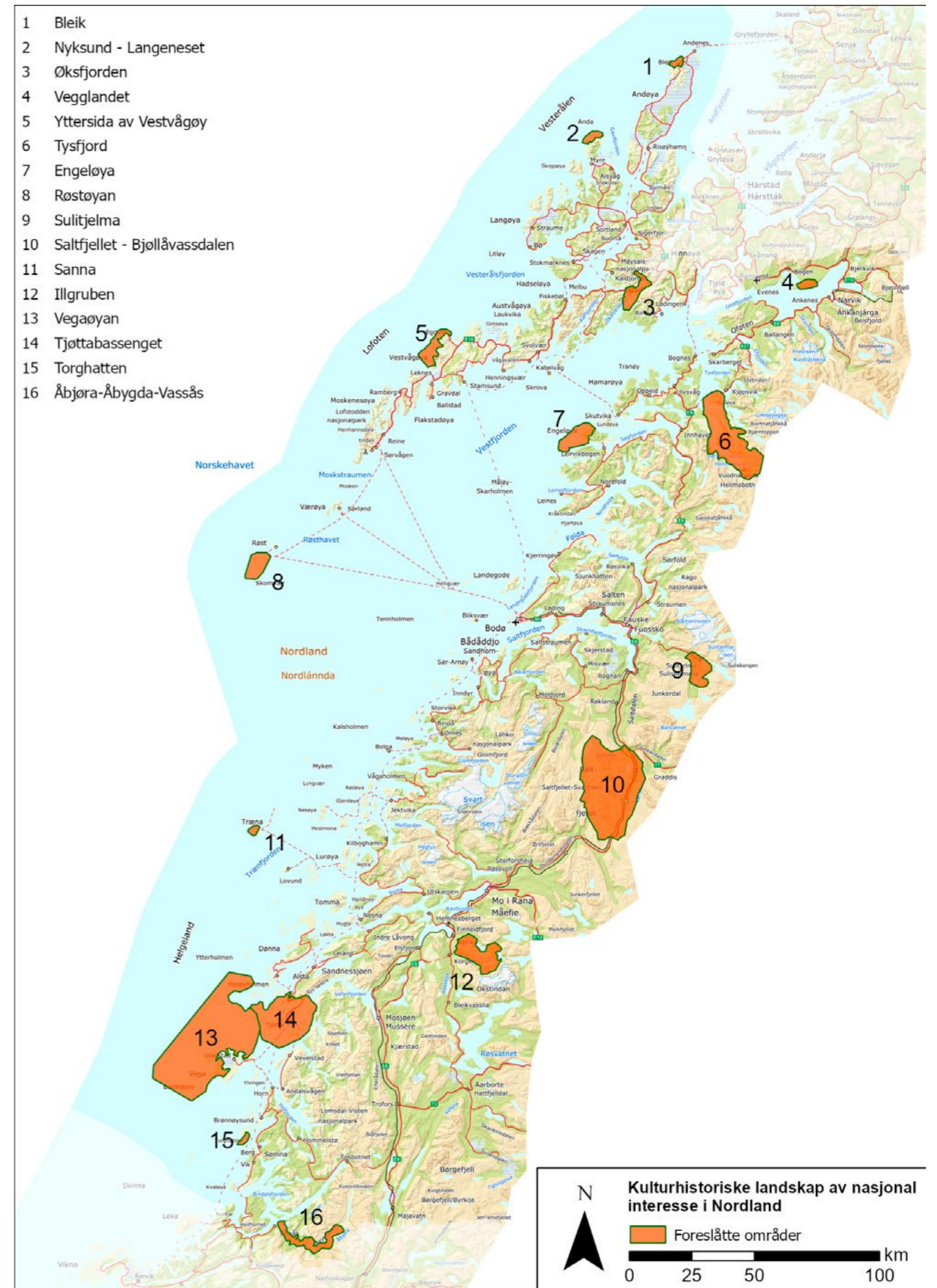
svært høy prioritet for okkupasjonsmakten: bygging av den arktiske jernbanen og utbedring av flaskehalsen på daværende riksvei 50 (nå E6). Mye av arbeidet ble utført av krigsfanger og tvangsarbeidere. Rester etter fangeleirer, gravplasser og minnesmerker finnes ennå som spor i landskapet.

Etterkrigstida

Samferdselsutbygging, og særlig veianlegg, har i etterkrigstida stadig blitt mer omfattende og setter i stor grad sitt preg på landskapet. I tillegg har mange av de store vassdragsutbyggingene med dammer og overføringslinjer ført til irreversible inngrep. Kystfiskeflåten er sterkt redusert, og større havgående båter har tatt over. Samtidig har en annen sjørettet næring overtatt; oppdrett av laksefisk har skutt fart fra 1970-tallet og er i dag dominerende i det marine landskapet.

Antall reindrifter er sterkt redusert, men enhetene er større. Næringa er presset fra mange hold ved ulike utbygginger. Fiskerbondens gamle bosettingsmønster er forlatt, og mange steder har hatt stor fraflytting, mens byene i fylket har vokst. Forlatte småbruk og etablering av større jordbruksenheter, har endret bygdesamfunnene og landskapet, siden det kun er de lettest tilgjengelige landbruksarealer som blir høstet.

Samfunnsutviklingen i etterkrigsårene har ført til den mest gjennomgripende landskapsendringen på flere tusen år.

Del 2

Omtale av de enkelte landskapene

1.	Bleik	15
2.	Nyksund, Skipssanden, Stø og Langenes	20
3.	Øksfjorden	24
4.	Vegglandet	28
5.	Yttersida av Vestvågøy	32
6.	Tysfjord	36
7.	Engeløya	40
8.	Røstøyan	44
9.	Sulitjelma	48
10.	Saltfjellet – Bjøllåvassdalen	52
11.	Sanna	56
12.	Illgruben	60
13.	Vega	64
14.	Tjøttabassenget	68
15.	Torghatten	72
16.	Åjøra – Åbygda – Vassås	76

1. Bleik

Fiskerbondens landsby

Andøy kommune

Areal: 15 km²

Området ligger i landskapsregion 31) Lofoten og Vesterålen (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Bleik ligger nordvest på Andøya, helt ut mot Norskehavet. Landskapet avgrenses i sør av fjelltoppen Laupen, mens det i øst er avgrenset av en nord-sør orientert fjellrekke fra Røyken i nord til Haugnesaksla i sør. Om lag 2,5 kilometer vest for tettbebyggelsen ligger Bleikøya.

BESKRIVELSE

Landsbyen Bleik ligger på ei strandflate innrammet av bratte fjell. Den vide strandbredden med den lyse sandstranda, foran en markant fjellvegg, er de mest karakteristiske trekkene ved landskapet. I tillegg er den tette landsbylignende bebyggelsen et kjent landemerke, det samme gjelder den spisse Bleikøya et stykke fra land.

Bak bebyggelsen går et dalføre med et stort og flere små vatn mot sør, og ved vannskillet grenser Bleik mot det rike jernaldermiljøet på Stave.

Landsbyen på Bleik har sitt utgangspunkt i to gårdshauger, den eldste ligger øst for Hågan, og noe i le for vestaværet. Denne gårdshaugen er en av svært få med funn eksklusivt tilhørende jernalder. Lokaliseringa kan tyde på mer sammensatt ressursutnyttelse av landskapet, hvor jord- og februk var viktig ved siden av fiske. Den yngste gårdshaugen, som er lite undersøkt, har mer preg av å være rettet mot sjøfangst. De to gårdshaugene viser endringer i det økonomiske grunnlaget, fra gårdsbosetting med vektlegging av åkerbruk og husdyrhold til fiskeværsbosetting. Jordviddene ble fortsatt utnyttet, mens fisket etter hvert ble markedsrettet og viktigere.

Endringer i havneforholdene har trolig også medvirket til konsentrasjon av bosetting nærmere sjøen.

Fra Vestergården og mot Mellagården, hvor den yngste gårdshaugen ligger, har det opprinnelig vært et 450 meter langt strandgravfelt. Kun 16 graver lengst vest er fortsatt bevart, mens det er gjort flere gravfunn fra jernalder, både med gjenstander og skjeletter i forbindelse med tomtegravinger i området mellom det bevarte gravfeltet og gårdshaugen.

Karakterisk for dagens bebyggelse langs Gårdsveien, som går gjennom gårdshaugen, er bolighus langs begge sider av veien på toppen av det langstrakte høydedraget langs sjøen. Området er preget av klyngebebyggelse som i hovedsak har henvendt seg mot en gate, mens fjøs og uthus har blitt oppført i bakkant. Det ligger fjøs i bakkeskråningene – på hver side; mot sjøen og mot fjellet.

Bebyggelsesstrukturen ble endret på grunn av en ekstraordinær storm i 1925, hvor naust og kaier i det gamle støområdet ble rasert. Etter stormen ble naustene i stor grad erstattet av fjøs som trolig er bygd på de eldre nausttuftene. Molobyggingen på 1930-tallet førte til ei fornying og motorisering av fiskeflåten på Bleik. Etter stormen i 1925 og fram til moloen sto ferdig i 1936 måtte Bleiksværingene ro til Andenes og levere fangsten der.

Brukene på Bleik hadde sommerfjøsene i utmarks-gjerdet mot fjellene, hvor tuftene fortsatt er synlige. Tidligere gikk stier og veifar i rett linje fra bebyggelsen opp mot sommerfjøsene. Dyrkamarka er inn-delt i uvanlig mange teiger. En strekning på omkring en kilometer er oppdelt i et hundretalls smale teiger som kan strekke seg mer enn 500 meter fra fjæra til fjellfoten. Denne strukturen i landskapet er med på å gi Bleik sitt preg.

I det skogfattige landskapet var torvmyrene viktig for uttak av torv til brensel. Torva ble lagret i skjær og stakker og kjørt hjem på vinterføre. Fremdeles er sporene etter uttak godt synlige.

Det yrende fuglefjellet på Bleiksøya, en restfjells-topp som rager opp av havet rett vest av Bleik, ble benyttet til egg- og dunsanking. Gårdene på Bleik hadde også slåtteteiger på øya. Både forvaltninga av eggværet og fordelinga av eggene foregikk kollektivt hvor eggfangsten ble fordelt etter eiendomsstørrelse.

Bleik hadde et av Norges tidligste kraftverk som ble satt i drift i 1904. Sporene etter vannkraftverket er først og fremst tørrlegging av Bleikvassdraget gjennom landsbyen, hvor elveleiet og mange av karene etter eldre broer fortsatt er synlige.

LANDSKAPSKARAKTER

Bleik ligger i ei vidstrakt vik med store sandstrender mellom høye fjell med bratte lier og klippekyst. Det er liten eller ingen skjærgård som beskytter strandsona. Sammen med kystfjellas tinder kjennetegner dette området, som er noe av det mest særprega og fram-tredende landskap langs kysten av Nordland. Landskapet er preget av jordbruk hvor teigdelinga ennå er godt synlig, men mye av jorda er ute av drift. Den konsentrerte bebyggelsen karakteriseres som landsby.

NASJONAL INTERESSE

Det særpregete bebyggelsesmønsteret og den tydelige, og godt bevarte teigdelinga i innmarka, er resultat av manglende utskiftingsprosesser som ellers ble gjennomført i store deler av landet i andre halvdel av 1800-tallet. I stedet har landsbyen vokst ut fra de opprinnelige gårdshaugene med omkringliggende teiger og mange godt lesbare spor etter det gamle fiskerbondesamfunnet. Teigene er vanligst avdelt med grøfter, noe som tydeliggjør bruksgrensene. Mens spor etter sommerfjøs og torvmyrer viser aktivitet på landjorda, viser ny bruk av gamle naust endrete havneforhold.

SÅRBARHET

Både Bleiksøya og Bleikmorenen, som ligger sørvest for bebyggelsen, er naturreservat og forvaltes av Statsforvalteren.

Store deler av det eldste bygningsmiljøet er regulert til bevaring. Dette gjelder landsbyområdet nær kystlinja, og inkluderer gårdshaugene og gravfeltet.

For å ivareta verdiene, ta hensyn til det landskapet er sårbart for, og sette rammer for arealbruken, kan det være aktuelt å vise hele eller deler av området i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Retningslinjer til hensynssonen og generelle bestemmelser til kommune-

Landsbyen på Bleik. Foto: Stine Grøvdal Melsæther

2. Nyksund, Skipssanden, Stø og Langenes

Fiskerihavner gjennom mange epoker

Kommune: Øksnes

Areal: 23 km²

Området ligger i landskapsregion 31) Lofoten og Vesterålen (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Landskapet ligger helt på nordvestspissen av Langøya i Vesterålen, med storhavet utenfor og Vesterålsbankene rett mot vest. Fjellformasjonene Nyken, Kjølen og Geitberget og åsformasjonen Tusser danner rammen mot sør.

BESKRIVELSE

Dette er et særpreget landskap der fjell og storhav møtes. Etter siste istid har havet formet strandflata som er delt opp i «lommer» mellom fjellpartier som går rett i havet. Nærheten til havet har vært grunnleggende for bosettinga, både som spiskammers og ferdselsåre. Små øyer og holmer i deler av landskapet vært utnyttet til egg- og dunsanking, samt fangst av sel. I den eldste perioden i steinalderen, fra 10 000 til 5 500 år før vår tid, opplevde folk her ute at havet steg og oversvømte de gamle boplassene – noe som må ha følt svært dramatisk.

De kulturhistoriske sporene i landskapet tyder på en tilpasning til havet og hva det kunne gi. Mens dagens jordbruksområde hovedsakelig ligger på Husjorda ved Stø, har området vestover en rekke spor etter forlatte gårdsanlegg fra jern- og middelalder. Ingen steder i Nordland er det tettere med ødegårdsanlegg. På den i dag ubeboede strekningen mellom Nyksund og Stø, ligger ruinene av flere generasjoner hustuffer på strandvullen. Det yngste huset er sammenbygd med et naust som står vinkelrett på husets langvegg. Like sør for hustuftene ligger det flere store gravhauger. Bosettinga opphørte en gang på 900-tallet, basert på dateringer av trekull fra ildstedet i tufta.

Ved Skipssanden, noe øst for dette langhuset, har bosettingen vart såpass lenge at det har dannet seg

en gårdshaug, og bostedet har trolig vært i bruk fra vikingtida til høymiddelalderen. Like ved ligger antatt samtidige hustuffer som kanskje kan være rester av fiskeværstuffer. Begge boplassene må ha vært basert på utnyttelse av havet. De synlige gravminnene i tilknytning til hustuftene vitner om en viss velstand.

Det er usikkert hvorfor boplassene ble forlatt. De marginale forutsetningene for jordbruk kan ha medvirket til dette. Fraflyttingen må også ses i sammenheng med ødegårdsperiodene ellers i landet som ofte knyttes til pestutbrudd og befolkningsnedgang. Imidlertid kan også endringer i fiskeriene, som fra tidlig middelalder blir mer markedsorientert, ha ført til bosettingskonsentrasjon til fiskeværet Langenes.

Langenesværet, lengst nord på Langøya, er det eldste kjente fiskeværet i landskapet. Mektige gårdshauglag viser kontinuerlig bosetting på stedet fra eldre jernalder. Under gårdshaugen er det påvist bosettingslag som strekker seg tilbake til ca. 800 f. Kr. Langenesværet skiller seg fra de øvrige havnene ved å ligge godt beskyttet av skjærgård, men med svært dårlige havneforhold for båter med kjøl.

Endringer i båt teknologi, fra flatbunnete ro- og seilbåter til motoriserte, dyptgående fartøy, har stilt ulike krav til havneforhold. Denne utviklingen er tydelig gjennom de forlatte havneområdene på Langeneset og Nyksund og til dagens fiskerihavner på Stø og Myre (dagens kommunesentrum). Nyksund var fram til andre verdenskrig det nest største fiskeværet i Vesterålen. Avstanden til fiskefeltene ble mindre viktig ettersom båtene ble større og motorene kraftigere, og havna i Nyksund ble for liten for en større fiskeriflåte. Nyksund ble fraflyttet i 1970-åra, og tyske studenter tok senere i bruk hus og brygger. Fiskeværet var i tida etter brukt av et idealistisk miljø uten at det endret det overordnede preget. I dag framstår bygningsmiljøet som autentisk og er i bruk som fritidsboliger og turistrettet virksomhet.

Ved Stø er ligger et av landskapets få sammenhengende jordbruksområder. Stedet var kommunesenter i

Fiskeværet Stø. Foto: Benjamin Østli, Goturen

tidligere Langenes kommune. Væreiergården på Husjorda framstår som et eksempel på hvordan leder-sjiktet i fiskersamfunnet hadde en jordbrukstilpasset livsstil. Stø er et levende og moderne fiskevær med yrende liv under vinterens skreifiske. Dagens fiskerihavn med store, moderne moloanlegg som skjermer mot storhavet, gjør at Langøyfiskerne ikke lenger er avhengig av de gamle, naturlige havnene.

LANDSKAPSKARAKTER

Kyststripa veksler mellom høye fjell med bratte lier og klippekyst, og åpne vikar med sandstrender, og liten eller ingen skjærgård som beskytter strandsona.

Typisk er små fiskevær eller jordbruksområder hvor det tradisjonelt har vært kombinasjonsdrift mellom jordbruk og fiske. Landskapet skiller seg fra de øvrige

landskapstypene langs kystsletta ved at det er en lite utviklet landdel av strandflata. Dette skaper et landskap med små areal for dyrkbar mark. Mye av landarealet består av berglendte kystheier, knauser og bratte skrånninger i overgang mot fjellene. Lengst nord og øst i landskapet er de ytre holmer og skjær ytterst på kanten av kystsletta. Et barskt og værbitte landskap er hovedpreget. I de yngste fiskerihavnene i dette landskapet preges landskapskarakteren av bygninger, kaianlegg og moloer.

NASJONAL INTERESSE

Det værharde området lengst nordvest på Langøya har ubrutte og synlige spor etter menneskenes trass i valg av bo- og virkeområder gjennom 1 500 år. Ressursene i havet langs ei værhard og jordfattig

Skipssanden, fra Nyksund mot Stø. Foto: Stine Grøvdal Melsæther

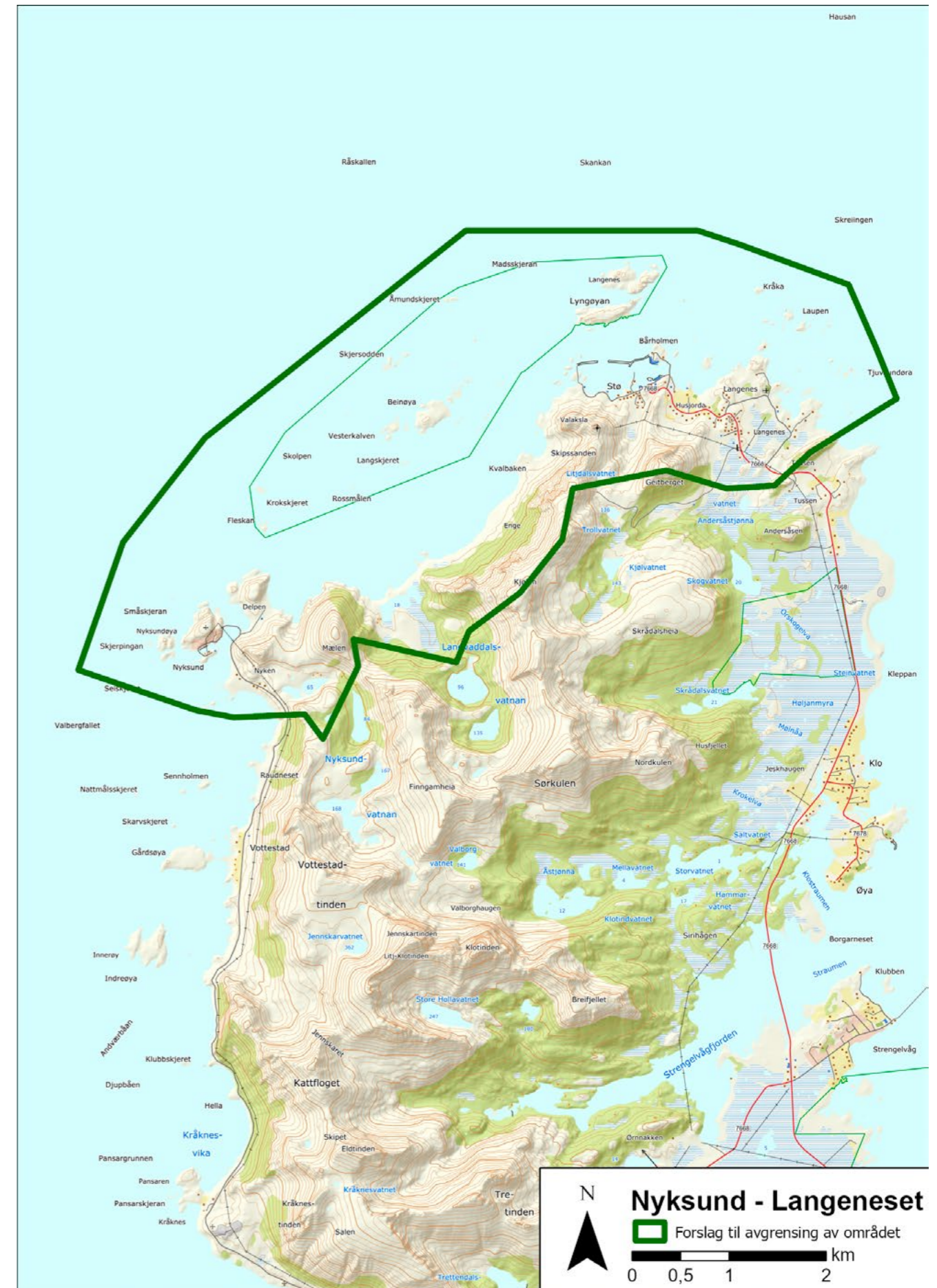
kyststripe har vært grunnlaget for å finne stadig nye havneområder tilpasset endrete fiskefartøy og fangstmetoder. De fire kjente havnene, fra enkeltgårdene som i dag ligger øde, via Langenesværet og Nyksund til dagens fiskerihavn på Stø, illustrerer fartøytviklingens endrede krav til havneforhold. Sammenhengen og utviklingen er i dag godt lesbar og uten større moderne forstyrrelser og inngrep.

SÅRBARHET

Øylandskapet utenfor fastlandets vestsida inngår i Stø/Nyksund naturreservat. Naturreservatet forvaltes av Statsforvalteren i Nordland.

Hele landskapet er omfattet av hensynssone H570 *Bevaring av kulturmiljø* i kommuneplanens arealdel. Dette innebærer at alle nye tiltak skal overveies nøye i forhold til tiltakets innvirkning på kulturmiljø og landskap.

Landskapet er sårbart for dominerende terrenginngrep som reduserer sammenhengen mellom og forståelsen av endrede krav til fiskerihavner. Klimaendringer er truende, særlig for kulturmiljøet som er eksponert mot åpent hav i vest. Der ligger noen av de eldste ødegårdene som knyttes til fiskerihistoria i jernalderen. I området er flere kulturminner erodert bort av havet i de senere år. Landskapet som helhet er utsatt ved havnivåstigning. En stadig økende fototurisme langs Dronningruta mellom Nyksund og Stø kan føre til nye stidannelser, bruk av kulturminner som bålplasser og økende erosjon. God besøksforvaltning og tilrettelegging med merking av stier og kulturminner kan være avbøtende tiltak.

3. Øksfjorden

Knutepunkt i norrønt og samisk landskap

Lødingen kommune

Areal: 69,58 km²

Området ligger i landskapsregion 31) Lofoten og Vesterålen (Nasjonalt referansesystem for landskap - NIBIO)

BELIGGENHET

Øksfjorden ligger på sørvest-sida av Hinnøya.

Landskapet i Øksfjorden avgrenses av fjellene som omkranser fjorden på alle sider. I sørvest avgrenses det av Vikpollen, og i sørøst av Forneset. I tillegg omfatter landskapet eidet som går over til Ingelsfjorden.

Fra Husjordøya, nordover. Foto: Arne Håkon Thomassen, Sametinget

BESKRIVELSE

Øksfjorden er en del av et kystalpint landskap. Landskapet er et åpent fjordlandskap som skjærer inn mellom bratte fjellsider på begge sider av fjorden. Den innerste delen av fjorden er smal. Dalformen her er dypt nedskåret, og lite preget av menneskelig aktivitet og inngrep. Landskapet rundt fjorden er lågfjellsmassiv med tindepreg. Sør for Husjordøya er landskapet relativt åpent, og middels sterkt nedskåret fra fjellene rundt. Vegetasjonen i liene rundt fjorden er kystpreget. Liene er relativt bratte, men der fjordbremmen har gitt plass finnes spor etter bosetting. I næringsrike områder finnes småbregneskog, og bjørk er vanligste treslag. Bjørkekratt, gras og lyng har vært gode beiteressurser.

I nyere tid er Europavei 10 lagt over Husjordøya, og det er kraftlinjer på begge sider av fjorden. Store deler av fjorden er i dag uten bosetting. På øst- og vestsiden av Husjordøya er det straumer som er særlig rike på fisk. Ingelsfjordeidet strekker seg fra Vesterstraumen i øst til botnen av Ingelsfjorden i vest. Storvatnet og Litlevatnet tar omtrent halvparten av arealet på eidet. På de skogløse myrpartiene er det mange spor etter tidligere torvuttak.

Kulturminnene i Øksfjord dokumenterer en variert ressursutnyttelse, samt en påfallende tett samling av samiske og norrøne kulturminner fra jernalder og middelalder. Dette må ses i lys av at fjorden har vært en viktig ferdselsåre, med Husjordøya som det sentrale stedet. Nord-sør i fjorden har ferdselen gått med båt, til de fiskerike straumene rundt Husjordøya. Ferdselen har også gått øst-vest. Til fots mot vest kunne en komme seg over Ingelsfjordeidet og ut til ytterkysten. Ferdsel i fjorden, både nord-sør og øst-vest, har etter alt å dømme stor tidsdybde.

Bosetting er dokumentert i Øksfjord helt tilbake til 400 f.Kr. Kulturminnene viser ulik tilpasning og ressursbruk, og skriver seg fra både samiske og norrøne grupper. Ytterst i fjorden, på østsiden, finner vi gårdshauger og hustufter som kan knyttes til norrøn bosetting. Stedsnavn som Nordmandalen og Husjord angir også norrøn bruk. Et samisk gravminne og stedsnavn som Lappgamvika og Perfinvikneset antyder at bosettingen tidvis har vært blandet, eller at den norrøne etter hvert har skjøvet den samiske lenger inn i fjorden.

Husjordøya framstår som et særpreget kulturminneområde med en unik samling kulturminner. Det er registrert et trettitalls kulturminner som representerer både den samiske og den norske befolkning over en lang tidsperiode. Flere norrøne langhus på Husjordøya dateres til 11-1200-tallet. Plasseringen antyder at de må ses i lys av sentralmaktens posisjo-

nering ved viktige knutepunkter og ferdselsårer. De samtidige gammetuftene tett ved langhusene tyder på en nær samhandling mellom de to ulike etniske gruppene i dette tidsrommet. Dette må ha inkludert vareutveksling, samt sosial og kulturell interaksjon. Kulturmiljøet inkluderer også en hellegrop. Slike ble brukt til tranframstilling fram til 1200-tallet, og tilskrives den samiske folkegruppen. På øya finnes også flere nyere hustufter og sjøsamiske nausttufter.

På vestsiden av Vestpollen ligger Sigurd Slembehula. Her skal kongsemnet Sigurd Slembe ha oppholdt seg vinteren 1138-39, etter at han hogg hull i skipene sine og senket dem, og ventet på at samene skulle bygge to nye båter til ham. Slik kan historisk rikspolitikken sies å ha satt spor etter seg i Øksfjord, og understreker fjordens sentrale stilling i tidlig middelalder.

Sporene etter gårder og teltplasser i fjordbotnen forteller at landskapet var attraktivt som samisk leve- og bruksområde også i nyere tid. Her finnes teltplasser med årran og melkegjerdar knyttet til reindrift. Det er også rester etter gårdsanlegg som hustufter, stolpekar til løypestreng, heller og kjellermurer som knyttes til sjøsamisk jordbrukstilpasning.

LANDSKAPSKARAKTER

Den sørlige delen av landskapet er et kyst- og fjordlandskap. Fjorden har bratte lier, men langs den smale fjordbremmen vises bosettingsspor i form av teltplasser og gammetufter. Kulturminnene på Husjordøya knyttes til tett samkvem mellom de ulike etniske gruppene. Landskapet langs den smale fjordbremmen bærer ennå preg av beitebruk. Høye fjell omgir fjorden på alle kanter. Mot Møysalen er landskapet høgfjellsmassiv med tindelandskap og urørt preg.

NASJONAL INTERESSE

Den nasjonale interessen knytter seg til at Øksfjord på en tydelig måte viser den typiske kulturminnedistribusjonen i de samiske fjordene i Nordland. De norrøne kulturminnene finnes i ytterfjorden, og de samiske i fjordbotnen. Denne fordelingen ble etablert i jernalder. De norrøne høvdingene hadde behov for tilgang til samenes jaktprodukter. Fjordene ble da forbeholdt den samiske befolkningen, mens norrøn bosetting ble etablert på ytterkysten. Distribusjonen i Øksfjord kan tyde på tidvis blandet bosetting, og at det har foregått en forskyvning av samiske bosettinger innover mot fjordbotnen, slik det er påvist i flere nordnorske fjorder. De blandede kulturminnene på Husjordøya kan tyde på at ferdselen i fjorden har

Fra Husjordøya, sørover. Foto: Arne Håkon Thomassen, Sametinget

ført til en tett samhandling mellom de to etniske gruppene. Fjorden har hatt en sammenbindende funksjon som transportåre.

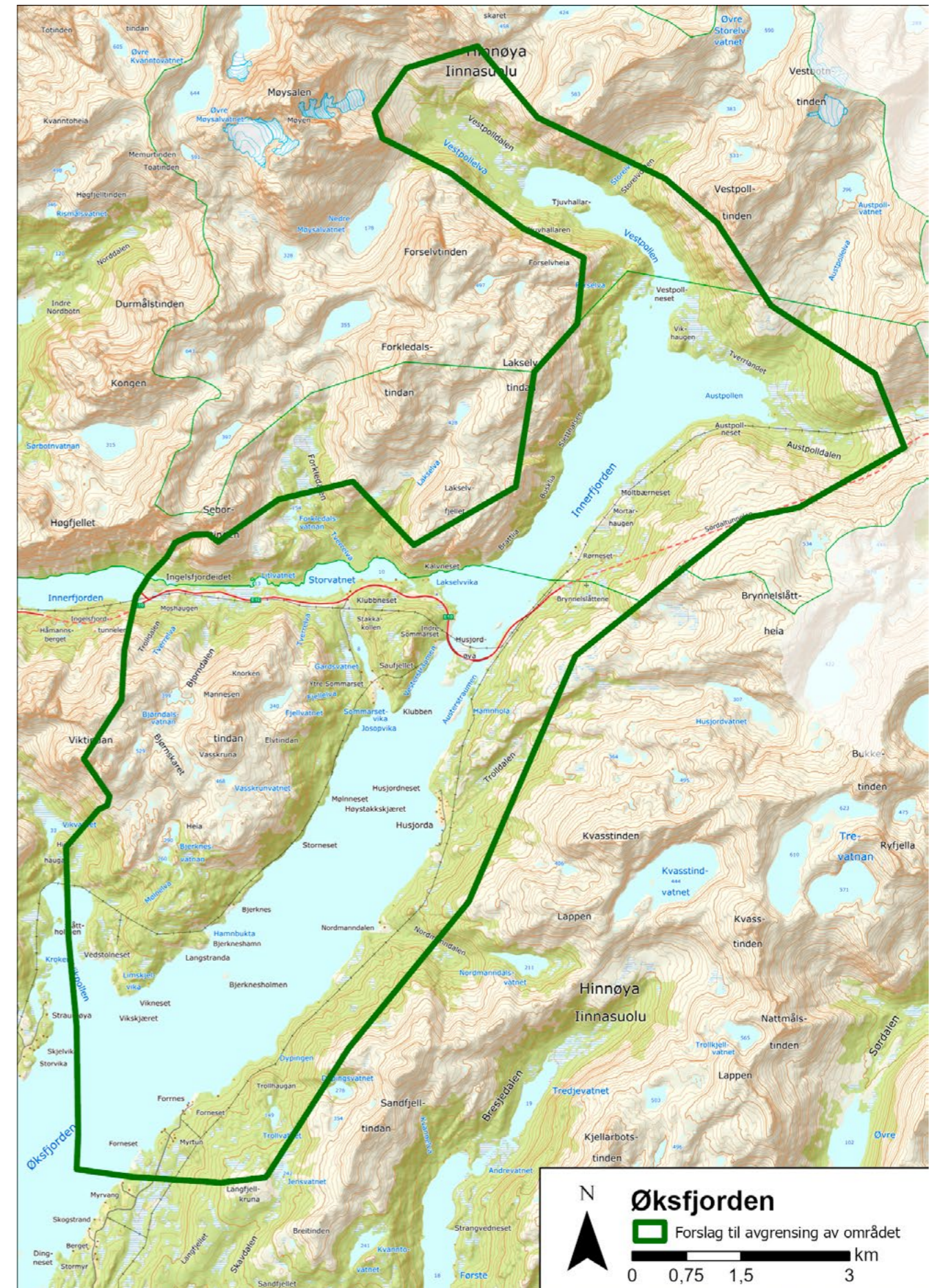
SÅRBARHET

Nesten hele Innerfjorden omfattes av Møysalen landskapsvernområde. Statsforvalteren er forvaltningsmyndighet.

For å ivareta verdiene, ta hensyn til det landskapet er sårbart for, og sette rammer for arealbruken, kan det være aktuelt å vise hele eller deler av området i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Retningslinjer til hensyns-

sonen og generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel kan angi hvordan kommunen ønsker at landskapet skal forvaltes.

Fjorden er relativt urørt av moderne tekniske inngrep, bortsett fra Europavei 10 som er lagt over Husjordøya. Fordi landskapet har et urørt preg, er det sårbart for nye tiltak og deres innvirkning. Siden det ikke lenger er bosetting i fjorden, er kulturminnene utsatt for gjengroing. Dette gjelder i mindre grad på Husjordøya, siden disse kulturminnene er tilrettelagt og ettersett av Sametinget og Nordland fylkeskommune.

4. Vegglandet

Kystsamer og markasamer, blandet etnisk tilknytning

Evenes kommune

Areal: 23,58 km²

Området ligger i landskapsregion 32) Fjordbygdene i Nordland og Troms (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Vegglandet er en halvøy på nordsiden av Ofotfjorden. Landskapet avgrenses i sør av Ofotfjorden, i vest av Veggveien, i øst av Grolielva, og i nord av Gårdselva.

BESKRIVELSE

Vegglandet er et småkupert lågfjellslandskap med urørt preg. Landskapsformen er avrundet opp mot høyeste punkt, som er Veggfjellet, 542 moh. Området er langstrakt fra øst mot vest, og har svært bratt adkomst til sjøen mot sør. Platået på halvøya er lågfjell med skoggrenselandskap, rikt på myrer og elver.

Den bratte lia på sørsiden av Veggfjellet har et godt klima med tidlig vår og varme somre, og landskapet har frodig vegetasjon. Her finnes verdens nordligste forekomst av flere varmekjære mellomeuropeiske plantearter. Vegetasjonen består ellers av lauvskog, som hegg, or, osp og bjørk. Den sørligste delen av landskapet omfatter Vegg naturreservat, som er verdens nordligste utpost av sørboreal lauvskog.

Infrastrukturen begrenser seg til vei langs sjøen i nord, samt tvers over halvøya til landskapets østlige grense. En kraftlinje går parallelt med veitraseen. Landskapet bærer preg av eldre tiders veifar. En rekke eldre ferdselsveier og stier binder sammen sjøen og høyereliggende områder.

De eldste samiske kulturminnene i Vegglandet skriver seg fra en sjøsamisk befolkning. Jernalderens samiske fjordbosetting representerte en økonomisk hjørnestein for de norrøne høvdingedømmenes tilgang til fangstprodukter. I siste del av middelalderen ble det i mange fjorder en betydelig norsk tilflytting. Likevel var sjøsamene i Ofoten i klart flertall på 1600-tallet. Begge folkegrupper drev både jordbruk og fiske, og trolig ble forskjellene i materiell kultur etter hvert mindre markant. Tidlig på 1700-tallet ble

området i Vegg brukte som sommerbeite av reindriftssamer med vinterbosetting i Tornedalen. Flere av disse slo seg etter hvert ned i sommerlandet – «i marka» – og betegnelsen markasamer brukes den dag i dag. Bosettingssporene i Vegg i form av bygninger og bygningsspor, viser møtet mellom den opprinnelige sjøsamiske befolkninga og de innflyttende markasamene. De samiske slektene ble etter hvert delvis sammenvevd med hverandre, og med tiden ble det også ekteskap mellom samer og nordmenn. Mange kulturminner i området har derfor en uklar og blandet etnisk tilknytning

På østsiden av Veggveien som skjærer over halvøya, ligger flere gammetufter som vitner om utmarksbruk og fedrift. Flere av disse har dype kulturlag. På sørvestsiden av Veggfjellet faller lia svært bratt ned mot Ofotfjorden. Her ligger flere gårder på små terrasser i terrenget. De ble fraflyttet i perioden 1950–1970.

Gårdene Brenna og Granmo har verdifull stående bebyggelse som våningshus, høyløe, utedo, bu, vedsjå, kildehus og låve, i tillegg til tufter etter stall, boligamme, fjøsgamme og andre bygninger. De har felles seter lenger opp i lia mot Veakkovárri med melkebu (seterhus), to sommerfjøs, utedo og en høylåve. På Brenna er det tufter etter boligamme og fjøsgamme.

I området er det registrert to stående fjøsgammer. Fellesnaustet med båt og utstyr som ligger i sjøkanten, skriver seg trolig fra den sjøsamiske folkegruppen. Naustene representerer en svært sjelden kulturminnetype. Det er ikke mange sjøsamiske naust igjen langs kysten, siden de fleste lenger nord ble brent under andre verdenskrig. I sjøkanten i Sølvsteinvika ligger offerstedet Sølvsteinen, som i flere skriftlige kilder omtales som et viktig offersted for sjøsamene i forbindelse med fiske.

I Gammelveggen ligger en særegen steinbu bygget i 1860, brukt som naust. Samme sted er to andre naust, det ene bygd inntil en steinblokk.

Gården Bukkelva er unik som en representant for en særegen tilpasning på 1900-tallet som innebar en form for seterdrift i tre nivåer: om våren ved sjøen nedenfor gården, på forsommeren lenger opp i lia, og

på sommeren brukte de sommerfjøset ovenfor gården. Våningshuset på gården ble flyttet fra Skjomen i 1913, og er fra 1700-tallet. En gamme i buesperrekonstruksjon står på gården, og var sannsynligvis tidligere boligamme. Gården har også en geitegame, røykegame og demning med kraftverk.

LANDSKAPSKARAKTER

Landskapet er et småkupert lågfjellslandskap med urørt preg. Landskapsformen er avrundet opp mot høyeste punkt. Fjordsiden er bratt og står rett ned i fjorden, uten noen særlig fjordbrem. Fjellsidene og platået er vegetasjonsdekket. Landskapet preges av

de små grendene, som nå er fraflyttet. De gamle bygningene er et særegent trekk ved landskapet i Vegglandet. Tidligere beiteområder er delvis tilgrodd av vier og bjørk.

NASJONAL INTERESSE

Den nasjonale interessen knytter seg til Vegglandet som representant for en sjøsamisk bygd, der ulike samiske grupper møter norrøn tilflytning. Sjøsamiske kulturminner er svært sjeldne. Landskapet omfatter bruksområder som inngikk i samenes mangfoldige tilpasning i ulike tidsrom; fjorden til fiske, utmarka til beite og ved, og fjellområdene til fangst og reinsdyr-

Bygningsmiljø Brenna. Foto: Arne Håkon Thomassen, Sametinget

Gammelgården Veggen. Foto: Sametinget

hold. Det stående bygningsmiljøet i Veggen manifesterer møtet mellom flere folkegrupper som etter hvert gikk opp i hverandre, og som brukte landskapet rundt gårdene for å øke utkommet.

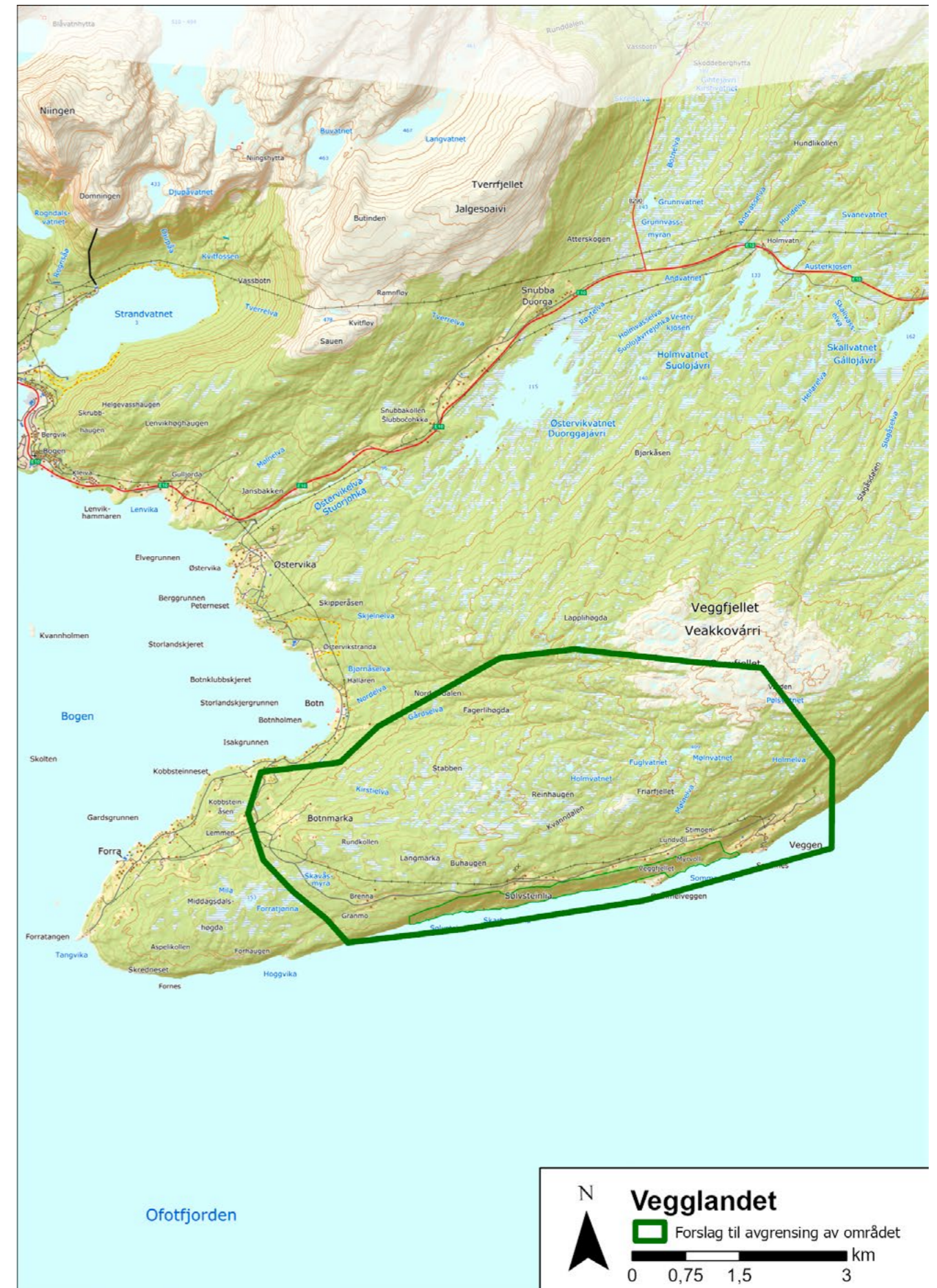
SÅRBARHET

Landskapet i Veggen er truet av gjengroing, i og med at det ikke lenger drives gårdsbruk i Vegglandet. De fredete bygningene i landskapet er sårbare for forfall. Det bør stimuleres til at det særpregede bygningsmiljøet sikres.

For å ivareta verdiene, ta hensyn til det landskapet er sårbart for, og sette rammer for arealbruken, kan

det være aktuelt å vise hele eller deler av området i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Retningslinjer til hensynssonen og generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel kan angi hvordan kommunen ønsker at landskapet skal forvaltes.

De samiske brukene, som er en viktig del av dette landskapet, formidler en mangfoldig tilpasning til naturressursene. Landskapet er sårbart for nye tiltak, og eventuelle nybygg i området må utformes slik at de tar hensyn til verdiene i landskapet.

5. Yttersida av Vestvågøy

Jordbruksbygder på Lofotens ytterside.

Vestvågøy kommune

Areal: 71 km²

Området ligger i landskapsregion 31) Lofoten og Vesterålen (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Yttersida av Vestvågøya ligger sentralt i Lofoten, med Norskehavet som nærmeste nabo i nordvest. Mot øst er det bratte fjell mot de mer flatlendte landbruksområdene mellom Borgepollen og Ostad.

BESKRIVELSE

Jordbruksgrenene her utgjør Vestvågøys yttergrense mot storhavet, og ligger som «perler på snor» i frodige vikar nord og vest for de markante tindeforformasjonene Jellvollstinden, Skrådalstinden og Himmeltindan. Nord for Uttakleiv og midt i området skjærer Steinsfjorden seg østover i landskapet. Bygdene ligger helt ubeskyttet for vind og vær fra nord og vest.

Landskapet består av bratte fjellsider som veksler med steinur, grusholdige morenerygger og langgrunne sandstrender. Flere steder avløses sandstrendene av kraftige rullesteinsstrender. Vegetasjonen er grønn og frodig som følge av klimatiske forhold i kombinasjon med slått og beite. Kulturmiljøene representerer i stor grad jordbrukslandskapet og fiskerbonden i jernalder, middelalder og nyere tid, men også steinalderens jakt-, sanke- og fiskersamfunn.

Dagens bosetting ligger ofte plassert på samme sted som eldre bosetting. På Vik, Haukland og Uttakleiv består bygningsmiljøet av noen få, spredte gårder og fritidsboliger. Bygdene Unstad og Eggum utmerker seg derimot med landsbystruktur og omfattende oppdeling av landbruksjorda, noen steder med godt synlige steingjerder.

Bygdene i landskapet har kjente graver og løsfunn fra jernalderen, og gårdshauger med akkumulerte bosettingslag i tilknytning til de antatte hovedbrukene. Innmarka benyttes i stor grad til slåttemark, og utmarksområdene til beite. På Unstad er det synlige spor etter et velbevart gårdsanlegg med flere tydelige tufter og gravminner. Dateringer av kokeproper og dyrkingslag viser bruk av boplassen tilbake

til førromersk jernalder. Tett på, og som en fortsettelse av gårdsanlegget, er den fredete gårdshaugen med dagens bebyggelse, trolig med like lang brukstid. I rullesteinstrendene finnes en rekke synlige kulturminner, som steinaldertufter og taregroper, sistnevnte for brenning av tareaske.

Det er mange steder vanskelig å komme i land med båt på grunn av de langgrunne sandbankene. Dagens naust og de gamle nausttuftene ligger derfor ofte i ansamlinger i de beste områdene for å legge til. På holmene rett utenfor Uttakleiv er det spor etter naust og buer, og i pålandsvind var dette foretrukket havn. Ved overgangen til motorisert fiskeflåte var flere av bygdene avhengige av havner andre steder, som Eggum og i Steinsfjorden. Det ble ferdigstilt molo på Eggum i 1921.

På Eggum gir den eldre og nyere bebyggelsen et særegent kulturlandskap, med bevarte naust, molo og bebyggelse fra 1800- og 1900-tallet, og med spesielt velbevarte steingarder langs teiginndelingene. Her ligger også en radarstasjon og ruiner fra krigsårene.

Det barske klimaet og de langgrunne sandbankene som leder inn til hver bygd medfører ofte vanskelige forhold for å ferdes til sjøs. Det går derfor en mengde små stier og veier mellom bygdene, både rundt og over fjellene. Landskapet innehar en rekke spor etter forsøk på å binde bygdene sammen landveis. Veiene illustrerer hvordan et steilt kystlandskap har krevd forskjellige løsninger basert på de ulike tidenes behov og teknologi

De ulike behovene for veistandard gjennom tidene, kommer sterkest til uttrykk ved Uttakleiv, hvor det er spor etter ridevei over Klumpan, senere vei rundt fjellet Veggen og i dag tunnel gjennom fjellet Mannen.

Alle bygdene er opprinnelige fiskerbondesamfunn hvor gårdsdrifta fortsatt holdes i hevd.

LANDSKAPSKARAKTER

Landskapet preges av åpne vikar, med store fjellvegger som står rett opp fra kystlinja og er sammenbundet av strandflata som fortsetter videre ut i åpent hav. Klipper og fjellvegger danner den bakre ramme. Samlet danner landskapstypen et sammenhengende belte langs øyene i Vest-Lofoten. Områdene har typisk jordbrukspreg med dyrka mark og næringsrike beitemarker i ur og bratte skråninger. Bebyggelsen er

hovedsakelig konsentrert i klynger og stedvis går veianlegg av ulik alder gjennom landskapet

NASJONAL INTERESSE

Jordbruksbygdene her på Lofotens ytterside framstår som et tydelig menneskepåvirket landskap rammet inn av steile fjell som i varierende grad er preget av beitebruk. Nausttufter og stående naust viser at fiskeri har vært en viktig økonomisk ressurs i kombinasjon med jordbruk. Endrede krav til ferdselsårene på land og anleggstekniske utfordringer, kommer godt til uttrykk i bevarte veianlegg. Dette var særlig

viktig ved overgangen til motorisert fiskeri som hadde helt andre krav til havn enn hva som er mulig i det værharde landskapet.

SÅRBARHET

Landskapet omfatter Æsholman og Eggum naturreservater som forvaltes av Statsforvalteren i Nordland. Veifarene mellom Haukland og Uttakleiv; ridevei/sti over Klumpan, vei rundt fjellet Veggen og tunnel gjennom fjellet Mannen er alle listeført i Statens vegvesen sin verneplan.

Uttakleiv. Foto: Kjersti Isdal

Eggum i novemberlys. Foto: Oskar Puschmann, NIBIO/Riksantikvaren

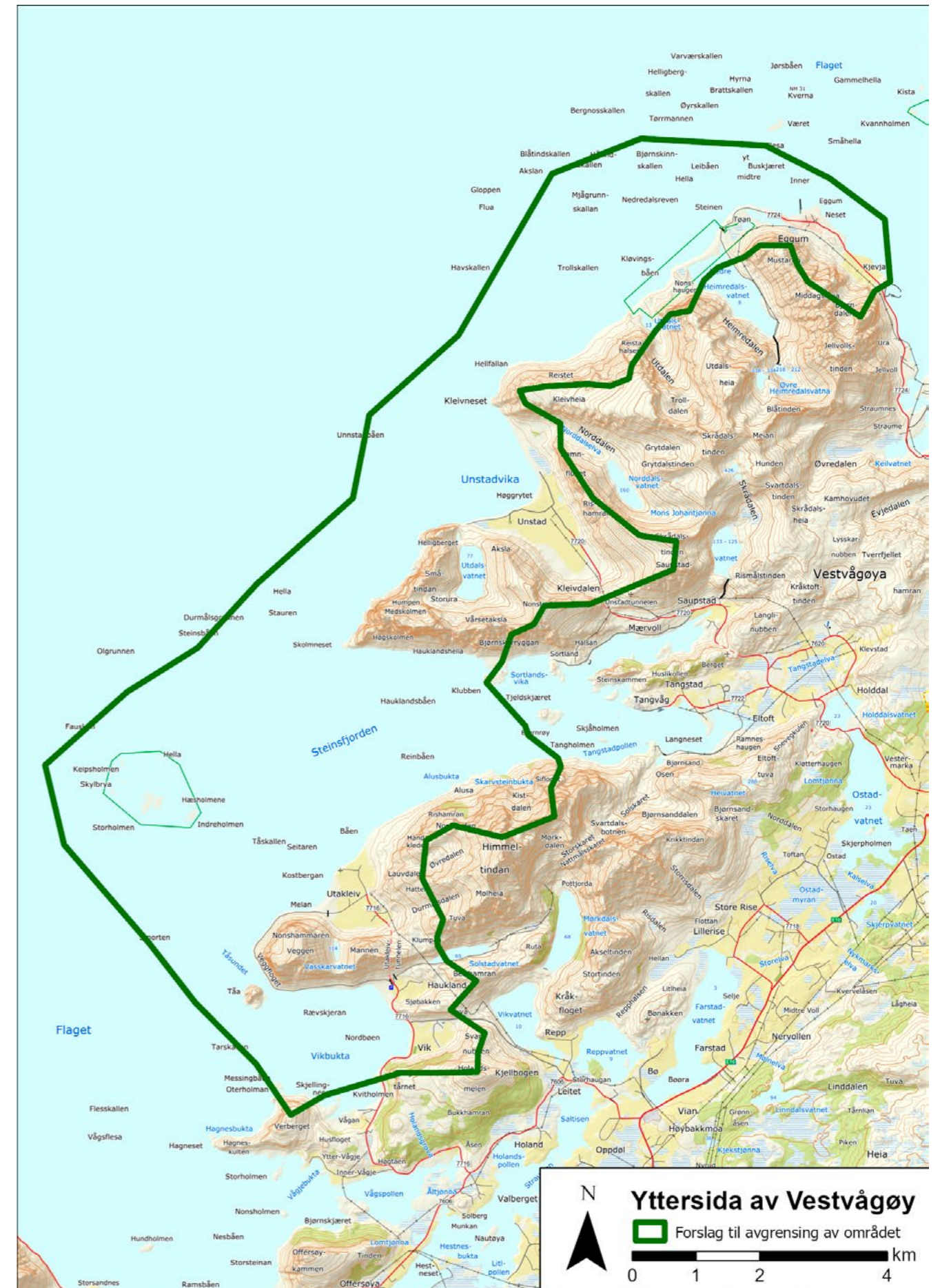
Grendelaget har blitt tildelt både regional og nasjonal kulturlandskapspris i henholdsvis 2017 og 2019. Fra 2023 ble *Yttersida av Vestvågøy* del av *Utvalgte kulturlandskap i jordbruket (UKL)* som særregne fiskebondelandskap aller ytterst ved kysten i Nord-Norge. UKL-områdene er i hovedsak innenfor landskapet. Dette er en tilskuddsordning basert på et spleiselag mellom landbruks-, natur- og kulturmiljøforvaltninga i Norge. Satsingen er et samarbeid med brukerne i området.

Unstad og Eggum ble i 2007 tatt inn i *Kulturminneplan for Lofoten*, som er en oversikt over utvalgte kulturminner med regional og nasjonal verdi. Områdene i oversikten har hensynssoner for bevaring kulturmiljø i gjeldende kommuneplan.

Hauklandsstranda er statlig sikret friluftsområde. Området har hensynssone landbruk og landskap i gjeldende kommuneplan. Strandområdet på Vik har hensynssone landskap og landbruk. Unstad har en egen hensynssone kulturmiljø i gjeldende kommuneplan og områderegeringsplan. Uttakleiv har hensynssone landbruk og landskap.

For å ivareta verdiene, ta hensyn til det landskapet er sårbart for, og sette rammer for arealbruken, kan det være aktuelt å vise hele eller deler av området i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Retningslinjer til hensynssonen og generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel kan angi hvordan kommunen ønsker at landskapet skal forvaltes.

Landskapet er sårbart for større inngrep som for eksempel større vindmøller eller annen arealkrevende industri. Den stadig økende turiststrømmen til områdene, særlig i sommersesongen, forutsetter god forvaltning og tilrettelegging for å forhindre erosjon og nye stidannelser. Et endret klima kan gi økt naturskapt stranderosjon. Det kan bli nødvendig å være i forkant med forebyggende tiltak. Landskapet som helhet ivareta bare gjennom fortsatt landbruksdrift. Dagens bebyggelsesstruktur bør beholdes i størst mulig grad.

Musken i Hellmofjorden. Foto: Sametinget

6. Tysfjord

Lulesamisk fjordbosetting og reindrift

Hamarøy kommune

Areal: 382,87 km²

Området ligger i landskapsregion 32) Fjordbygdene i Nordland og Troms (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Fjorden er en sidefjord til Ofotfjorden. Fra den innerste fjordbotnen er det bare 3 km til svenskegrensa. Landskapet omfatter strandsonen på vestsiden av fjorden og innbefatter Helland, Musken og Hellmobotn. På østsiden av fjorden går avgrensninga fra Tjårok, på østsiden av Grunnfjorden, og på østsiden av Hulløya.

BESKRIVELSE

Tysfjorden er stor, vid og djup. Fjorden følger en canyon som skjærer landet nesten i to deler. I den ytre delen er landskapet åpent. Den indre delen av fjorden er preget av flere store fjordarmer som skjærer seg inn i bratte fjell. Flere isbreer preger den østlige delen. Vestsiden er et sammenhengende lavfjellsområde med lave, skogkledte fjell. Både Hellmofjorden og Grunnfjorden har bratte fjellsider uten fjordbrem. Kun unntaksvis finnes mindre jordbruksarealer langs fjorden. I Musken finnes Råggejåvrreråjgge, en karstgrotte som er 600 meter dyp. De indre fjordstrøkene har store ubebodde områder i dag.

Tysfjorden har stor vannutskiftning. Den har tradisjonelt vært en god fiskefjord, og er svært artsrik. Tysfjord har Norges nordligste hummerbestand. Lakseoppdrett er nå etablert på flere gode lokaliteter i fjorden.

Kulturminnene i fjorden spenner fra eldre steinalder og fram til i dag. Innerst i Hellmobotn er det et stort antall hustufter fra eldre steinalder. Det maritime må ha spilt en stor rolle for lokaliseringen av denne boplassen. Ellers gjenspeiler kulturminnene i fjorden befolkningens geografiske todeling fra jernalderen av, der norrøne kulturminner finnes på ytterkysten, og samiske lenger inn i fjorden. I Tysfjorden har den samiske bosettingen vært ubrutt og markant helt opp til våre dager. Noen av de samiske gårdshaugene skriver seg helt fra vikingtid. Sannsynligvis var denne tilpasningen mobil, og basert på jakt, fiske, reindrift og noe husdyrbruk. Nausttufter knyttes til disse gårdshaugene. Urgraver og offerplasser er også kulturminner som kan ha svært høy alder.

Den sjøtilknyttede bosettingen har i ettertid fått betegnelsen sjøsamisk. Kystlandskapet i Tysfjorden rommet ulike flyttemønstre innen reindrift. Sjøsamene hadde vinterbeite på høyfjellet og sommerbeite på ytterkysten. En annen gruppe reindriftssamer hadde vinterbeite i skogsområder øst for Kjølén, og sommerbeite i høyfjellet. Disse samene hadde gjerne sin opprinnelse på svensk side, langs Lule-elven, og etterkommerne bruker betegnelsen lulesamer. I løpet av 1700-tallet oppsto problemer i reindrifta som reduksjon av beitearealer, uår og reinpest. På midten av 1700-tallet var det fremdeles ledig jord ved sjøkanten i Hellmofjorden, Grunnfjorden, Mannfjorden og Stefjorden. Mange samer som hadde hatt skogsområder øst for Kjølén som sommerland, slo seg da ned som fiskerbønder i Tysfjord med vekt på utnyttelse av utmarka, samt at de holdt noen rein. Tallrike teltboplasser og ildsteder i fjellområdene vitner om en utstrakt bruk av landskapet. Bosettingene vises i gammetufter, rydningsrøyser, teltboplasser, hellere og graver langs fjordbredden.

Helt fram til ut på 1700-tallet var samene majoritetsbefolkning i Tysfjorden. Assimileringen ble da betydelig, men Tysfjord har fremdeles en livskraftig lulesamisk befolkning som har sterke bånd til lulesamer på svensk side.

Fjellområdene er preget av tidligere tiders reindrift og beiting. Her finnes tallrike teltboplasser fra nomadisk reindrift, samt sperregjerder, varderekker og fangstgroper. Ved fjorden kommer de gårds-tilknyttede samiske kulturminnene til syne i form av gammetufter, rydningsrøyser, hellere og graver. Landskapet viser en kontinuitet i bosetting, men endring i tilpasning. Krigsminnene i fjellområdet formidler en del av nyere tids historie.

Under andre verdenskrig ble det flere steder i Tysfjorden etablert flyktningeruter. Den relativt korte strekningen til svenskegrensa var et viktig moment for å løse flyktninger fra Tysfjord. Tyske vaktbuer ble satt opp flere steder for å avskjære flyktningene. Mange samer deltok som losere for å få folk i sikkerhet i Sverige. Krigsminnene i landskapet forteller indirekte historien om de samiske flyktningelosene. Etter krigen ble deres innsats mistenkeliggjort. Fornorskningen hadde fra før rammet den samiske identiteten hardt. Mangel på anerkjennelse for losing av flyktninger har preget og vanskeliggjort forholdet til myndighetene. De samiske flyktningelosene fikk ikke sin rettmessige plass i okkupasjonshistorien før ganske nylig.

Tysfjorden framstår i dag med en livskraftig lulesamisk befolkning med sterk identitet. Den lille bygda Musken har kun samiske innbyggere. Landskapet rundt fjorden har siden steinalderen bydd på muligheter som har gitt folk utkomme gjennom ulike tidsrom.

LANDSKAPSKARAKTER

Den innerste delen av landskapet er et nedskåret fjordlandskap, med stupbratte fjellvegger og alpine fjellformasjoner. Lenger ute i fjorden er det små og spredte bosettinger der det er en fjordbrem. Ytre del av fjorden har bygder der det ennå er bosetting. Mindre husklynger i de små, isolerte dalene innerst i fjorden er et særmerke ved landskapet.

NASJONAL INTERESSE

Den nasjonale interessen i Tysfjorden knytter seg til den langvarige og vedvarende samiske historien. Kystnær samisk befolkning, gjerne omtalt som sjøsamere, har levd i utveksling med samer som har hatt rot i et mer reindriftsbasert levevis. Kulturminnene i fjorden har stor tidsdybde og vitner om ulike tilpasninger gjennom tidene. Kulturminnene forteller historien om en folkegruppe som har sterk tilknytning til sitt landskap og som fremdeles oppfatter seg som en distinkt gruppe med en egen identitet.

Utmarksbruk er fremdeles utbredt blant innbyggerne, i form av bærplukking, fiske, jakt, vedhogst og turliv.

SÅRBARHET

Mange av de små bygdene i Tysfjord er nå folketomme, og gjengroing og forfall preger flere steder. Samtidig blir enkelte småbruk ivaretatt som fritids-eiendommer, og det er oppført noen hytter enkelte steder, av folk som har tilknytning til fjorden. Tradisjonelle hyttefelt eksisterer ikke i landskapet.

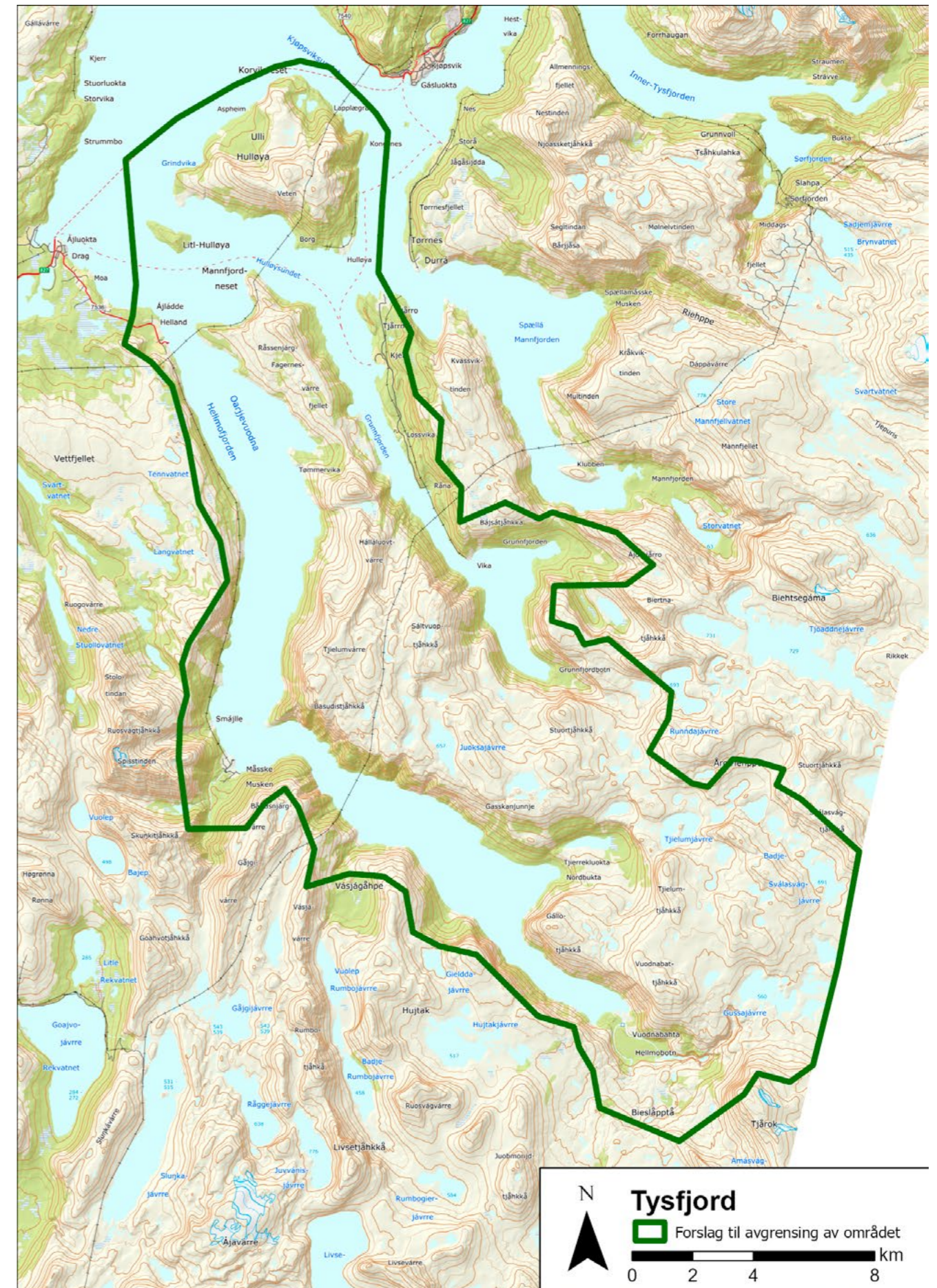
For å ivareta verdiene, ta hensyn til det landskapet er sårbart for, og sette rammer for arealbruken kan

det være aktuelt å vise hele eller deler av området i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Retningslinjer til hensynssonen og generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel kan angi hvordan kommunen ønsker at landskapet skal forvaltes.

Landskapet inneholder eksisterende bebyggelse med en tradisjonell skala for bygninger, og vil være sårbart for ny bebyggelse, hvis den ikke begrenses og tilpasses. Landskapsverdien kan styrkes ved istandsetting og bruk av eksisterende bebyggelse i stedet for nybygging.

Hellmobotn. Foto: Sametinget

7. Engeløya

Fra Berg til Bø og Lauvøya – det norrøne landskapet

Steigen kommune

Areal: 92,4 km²

Området ligger i landskapsregion 30) Nordlandsverran
(Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Landskapet omfatter vestsida av Engeløya, avgrenset av Mjeldberget i nord og Nygård i sør, samt skjærgården vest for Engeløya.

BESKRIVELSE

Under bratte fjell med frodige beitelier lengst vest på Engeløya ligger ei brei strandflate med godt lokalklima. Strandflata er preget av jordbruksdrift, og de gode dyrkingsforholdene understrekes av forekomster av varmekjære treslag. De to boområdene i landskapet knyttes i dag sammen med bilvei, mens de tidligere var avhengige av en bratt og smal sti over Steigskardet om de ikke tok sjøveien. Utenfor landbremmen ligger et mylder av øyer og skjær for sanking av egg og dun. Lengst vest i havet ligger den fredete Flatøy fyrstasjon.

Navnet Steigen, som er hovedgården på Engeløya, kommer av det norrøne *stíga*, stige. Her ligger gården under en høy fjellvegg, og det må være dette navnet sikter til. Engeløya var et naturlig sted å krysse Vestfjorden i åpen båt på vei til og fra Vågan og lofotfisket der. Sentral beliggenhet i leia ga god oversikt og kontroll, og var forutsetninga for maktkonsentrasjonen i dette landskapet. Mange kulturminner vitner om bosetting gjennom 9000 år.

På en sandslette i den nordvestvendte bygda Bø ligger et ringformet tunanlegg fra eldre jernalder. En gang på slutten av folkevandringstid ble det avløst av et større tunanlegg på Steigen i sør. Dette var i bruk gjennom yngre jernalder. De håløygske tunanleggene er blitt tolket som uttrykk for en politisk og juridisk-rettslig institusjon og som sentralsted innenfor en region. Med stor sannsynlighet har det ligget et høvdingsete på Engeløya i yngre jernalder, selv om dette ikke er lokalisert. Monumentale gravhauger finnes på flere gårder. Her er også gravholmer, naust-

tufter etter langskip, en runestein og Langsteinen, som er blitt omtalt som Nord-Norges høyeste bautastein. I utmarka i Bø er det en rekke graver, som kan være uttrykk for samisk gravskikk og vitnemål om et multietnisk jernaldersamfunn.

Engeløya beholdt sin betydning som religiøst og verdslig maktsentrum også etter rikssamlingen på 1000-tallet. Steigen var sete for den mektige Ranesson-ætten, som var lendmenn i to generasjoner, og ble konfiskert som krongods i borgerkrigstida. Steigen kirke er en steinkirke i senromantisk stil. Den eldste delen ble bygd rundt år 1300 på en eldre kirkegård, som kan gå tilbake til 1000-tallet.

Steigen gård var sete for lagmannen i Hålogaland, senere Nordlandene, i perioden fra senest rundt år 1400 til 1797, da stiftsverretten i Trondheim overtok som øverste dommer- og rettsmyndighet i den nordlige landsdelen. Det er en stor gårdshaug på lagsmannssetet ovenfor kirka. Sigarshaugen, som er en av landsdelens største gravhauger og ligger ved kirka, kan ha fungert som tinghaug. Hvert år ble det holdt lagting på Steigen den 17. juni.

Engeløyas strategiske beliggenhet understrekes av at den tyske okkupasjonsmakten bygde et av sine tyngste batterier på Grådussan i Bø under andre verdenskrig. Sammen med et mindre batteri på Skrova i Vågan kunne *Batterie Dietl* sperre innløpet til Ofotfjorden.

LANDSKAPSKARAKTER

Sentrale deler av Engeløya er et tindepreget ås- og fjellandskap. Det ligger under skoggrensa og bærer preg av å være beiteland for sau. I Bø er det skjermete kystslettelandskapet særlig vidt og sterkt preget av lang tids jordbruksaktivitet. Her er mange kulturminner fra jernalderen, men òg tufter og åpne boplasser fra steinbrukende tid. Sørvestsida av Engeløya med grunnhavet like utenfor er et slakt til småkupert kystslettelandskap, som ikke er direkte eksponert for storhavet. Den ytre delen av kystslettelandskapet består av øyer, holmer og skjær.

Bø på Engeløya. Foto: Åsmund Gylseth

NASJONAL INTERESSE

Engeløya er et maktens landskap. Tunanleggene representerer trolig et politisk og juridisk-rettslig, regionalt maktsenter i jernalderen, mens Steigen kirke var senter for utøvelse av religiøs makt i middelalderen og langt inn i nyere tid. Lagmannssetet på Steigen var det juridiske maktsenteret i landsdelen iallfall i en 400-årsperiode. Og det tyske kystfortet på Grådussan i Bø, som det kostet livet til mer enn 500 sovjetiske krigsfanger å bygge, er uttrykk for rå, militær makt.

Kulturminnene etter maktsentrene er mange, har stor tidsdybde og høy opplevelsesverdi. De bekrefter den sentrale betydningen dette landskapet har hatt.

SÅRBARHET

Siden 2017 har hele Engeløya med skjærgården i vest vært med i den landsomfattende satsingen *Utvalgte kulturlandskap i jordbruket*. Dette er en tilskuddsordning basert på et spleiselag mellom landbruks-, natur- og kulturmiljøforvaltningen i Norge. Satsingen er et samarbeid med brukerne i området. Det er utarbeidet en egen forvaltningsplan for området, og det blir tildelt årlige midler til investerings- og skjøtselstiltak som blant annet tar vare på kulturarven. Forutsetningene for å kunne hindre gjengroing er gode.

Vestsida av Engeløya er Steigen kommunes Fotefar-prosjekt, med tittelen *Steigen fortidspark* –

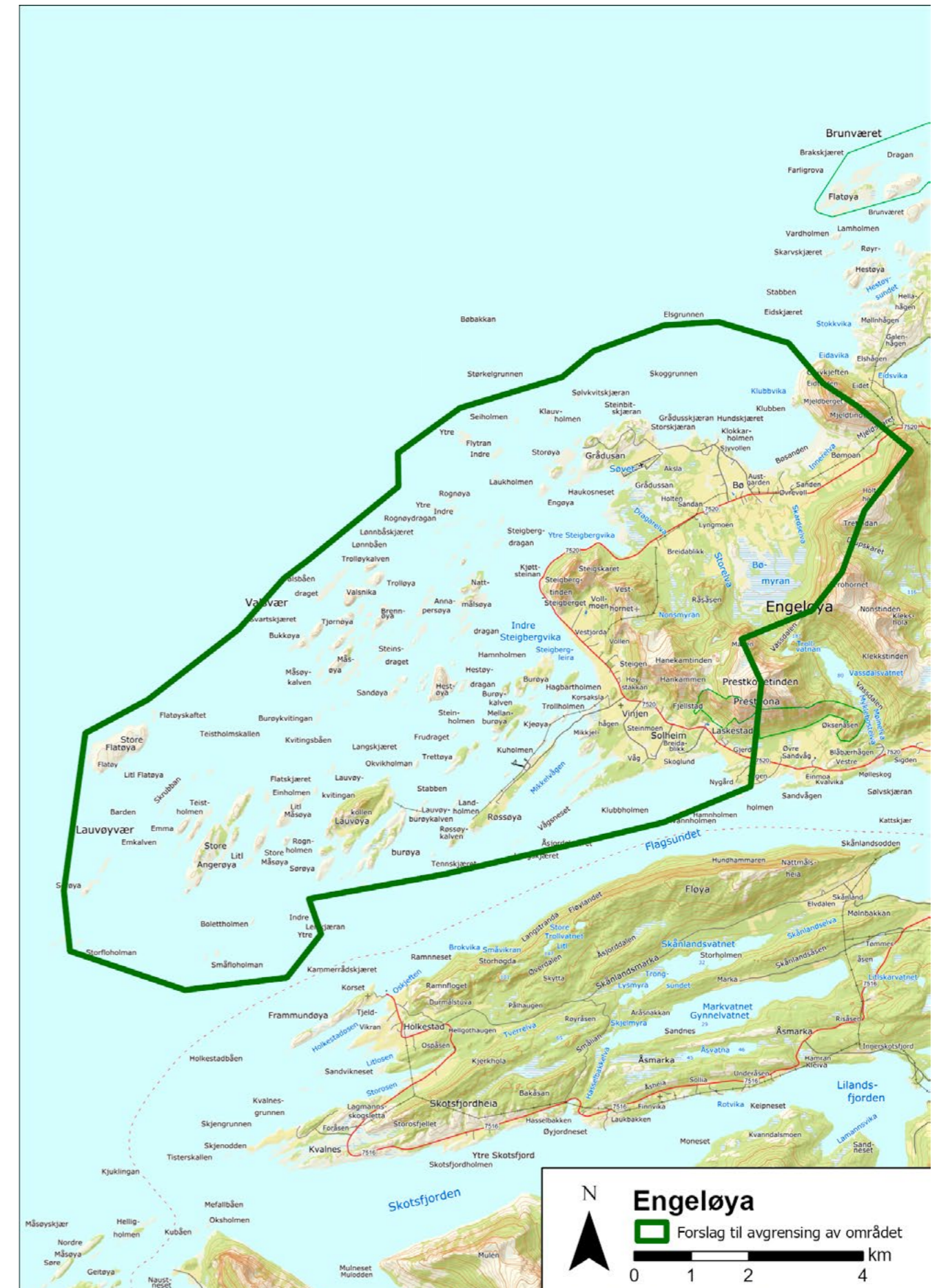

Fra Lauvøya mot Engeløya. Foto: Bjarne Eriksen, Nordland fylkeskommune

I jernalderhøvdningens innerste rike. Batterie Dietl er en del av Nordlandsmuseet. Flatøy fyrstasjon er fredet etter kulturminneloven §§ 15 og 19.

For å ivareta verdiene, ta hensyn til det landskapet er sårbart for, og sette rammer for arealbruken, kan det være aktuelt å vise hele eller deler av området i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Retningslinjer til hensynssonen og generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel kan angi hvordan kommunen ønsker at landskapet skal forvaltes

Det lave relieffet til kystslettelandskapet i Bø og på Steigen er sårbart for visuell støy. Sett fra landsida vil byggverk og tekniske installasjoner som rager i terrenget få en uheldig silhuettvirkning. Landskapsbildet og lesbarheten til kulturminnene kan bare holdes ved like gjennom at det drives aktivt jordbruk og beiting av holmer og fjellsider med småfe.

8. Røstøyan

Myter og beretninger

Røst kommune

Areal: 71,5 km²

Området ligger i landskapsregion 31) Lofoten og Vesterålen (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Røstøyan ligger sørvest for Røstlandet, dagens kommunesenter, ytterst i Lofoten, mellom Norskehavet og Vestfjordens munning.

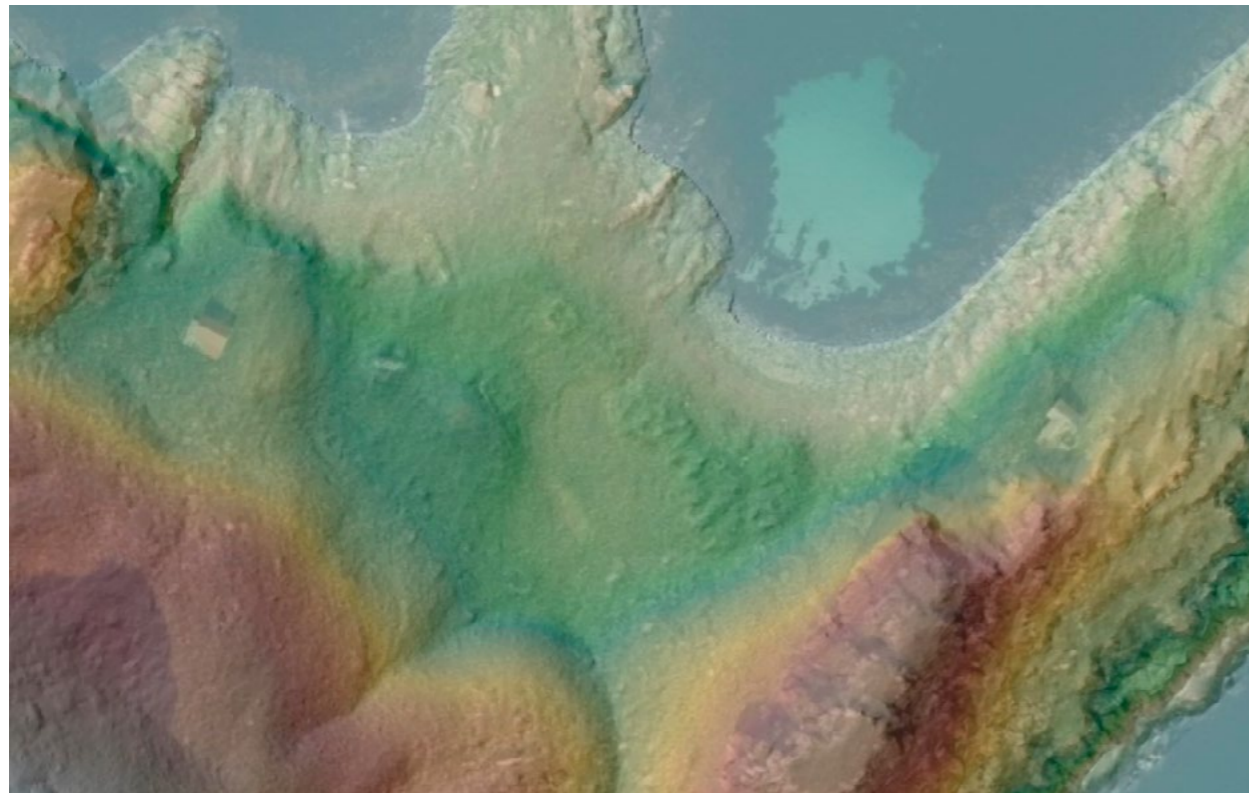
BESKRIVELSE

Som et eventyrland rager de i dag ubebodde øyene opp av havet, med sine godt synlige spor etter bosetting gjennom tusenvis av år. Øygruppen danner bakteppet for eventyret om Skarvene på Utrøst – et

mytisk lokalt Atlantis – gjenfortalt av eventyrsamleren Jørgen Moe.

De fleste av de større øyene, Vedøya, Storfjellet, Trenyken og Hernyken, karakteriseres i dag som fuglefjell. De største av dem har også synlige spor etter bosetting langt tilbake. De bratte grønne fjell-sidene står rett opp av havet, med liten eller ingen landbrem.

Beretningen fra overlevende etter forliset av et veneziansk handelsfartøy vinteren 1432 gir en beskrivelse av dagligliv og levemåte i Røst-samfunnet i senmiddelalderen. Skipet var på vei fra Kreta til Brügge, men kom ut for dårlig vær og mannskapet måtte gå i livbåtene vest for Irland i desember 1431. Atten overlevende strandet på øya Storfjellet og streifet rundt i elleve dager før de fant forlatte

LIDAR-modell og flyfoto av gårdshaugen på Sand. Et av oppholdsstedene for Querinis mannskap fram til de ble funnet av folk fra Røstlandet. Foto: Kartverket

bygninger på gården Sand, ytterligere seks av mannskapet dør her. I februar er menn fra Røstlandet på tur vestover til fjellan for å se til sauene og oppdager bålroyken fra de skipbrudne. Mannskapet overvintret på Røstlandet til de den 14. mai følger tørrfisktransporten med jekt til Bergen.

De tre månedene venezianerne tilbrakte på Røstlandet resulterte i to selvstendige øyenvitneskildringer; mannskapets og skipsføreren Pietro Querinis, som finnes i avskrifter i italienske biblioteker. Beretningen er en detaljert kilde om hverdagslivet til den nordnorske fiskerbonden i middelalderen. Menneskene beskrives som renslige, vakre og troskyldige som overholdt alle fastedager. Videre beskrives matstell, hus, klesdrakter og – ikke minst – jektefartshandelen med tørrfisk.

På to av øyene, Storfjellet og Vedøya, har det vært bosetting helt tilbake i steinalderen. Ved den skjermede Grindteigen på nordsiden av Vedøya, ligger mist 26 hustuffer og 14 båtstøer med dateringer fra steinalder og jernalder. De mange støene og tuftene kan tyde på sesongmessig bosetting i forbindelse med fiske. På Storfjellet er det særlig to bosettinger som er av stor vitenskapelig verdi, den tidligere nevnte gården Sand ved nordspissen og Husan lengst i sør. Begge gårdene er trolig ryddet i vikingtid og forlatt ved overgangen til det kommersielle torskefisket i høymiddelalderen, da fiskeværsbosettinga fikk ei oppblomstring. Sannsynligvis bosatte de seg på Røstlandet, som den gang trolig fikk «sentrumsfunksjoner» som kirke og en form for handelsplass. Røstlandet ble et mer hensiktsmessig bosted fordi det lå gunstigere til for fiske og ikke minst for tørking av fisk. Imidlertid, som vi vet fra Querinis beretning, fortsatte Røstfolket å ha sauer på disse øyene, en tradisjon som opprettholdes den dag i dag.

Ved siden av fisket som økonomisk basis, var fuglefjellene en viktig ressurs for Røstfolket. Mange hadde helt opp i moderne tid sesongbosteder på øyene for nettopp å fange fugl og sanke egg. Fangsten ble utført med ulike fangstinnretninger, hovedsakelig nett. Fuglene ble saltet eller hermetisert. Det regnes som sannsynlig at det finnes mange ørnehus for fangst av ørn i området. Havørna var både en konkurrent i fuglefangsten og en trussel for lam.

De karakteristiske nykene, med sine bratte fjellsider fra fjære til topp, lengst sørvest i landskapet, er uten kjente bosettingsspor så langt. For om 3–4 000 år siden satte bronsealderfolkene likevel spor etter seg på veggene i ei dyp hule her. Blant de menneskelignende figurene er også det som er tolket som en

sjaman, med hårpryd og fuglefjærhender. Formålet med maleriene er naturlig nok uvisse, men en kan anta at stedet kan ha vært en arena for ritualer ytterst i menneskenes verden.

Den fredete kystfyrstasjonen Skomvær, anlagt i 1887, ligger aller lengst sør i dette øyriket. Bygningene ligger tett samlet og består foruten tårnet av maskinhus, boliger, uthus, oljetanker og radiomaster. Naust og havn ligger et stykke nedenfor. Anlegget ligger i et frodig og åpent kulturlandskap med spor etter åkerbruk. De 40 måla med dyrkbar jord fødte to kyr. Kunstneren Theodor Kittelsen bodde på fyret i to år i 1880-årene, og fra 2012 opprettet Kystverket et samarbeid som tilrettelegger opphold for kunstnere fra inn- og utland.

Fyrstasjonene langs kysten er markante kulturminner som på en spesiell måte er med på å karakterisere Norge som kyst- og sjøfartsnasjon. Skomvær fyrstasjon har høy grad av bygningsmessig og fyrteknisk autensitet med høy aldersverdi.

LANDSKAPSKARAKTER

Øyene er ekstremt sterkt eksponert mot bølger og vind fra åpent hav. Landskapet har bratte åser eller «restfjell» som står høyere enn kystslettelandskapet omkring, noen med en smal landbrem. Områdene har få spor av moderne virksomhet, men det er spredte samlinger av fritidsbebyggelse. Noen av øyene bærer tydelig preg av beiting.

NASJONAL INTERESSE

Den nasjonale interessen er knyttet til det ville og værharde landskapet, hvor samspillet mellom mennesker og natur fortsatt er tydelig bare en kommer nær nok. Velbevarte ødegårdsanlegg og fiskevær med mange tusen års historie har meget høy vitenskapelig verdi. I et makroperspektiv kan Røstøyan i stor grad karakteriseres som uforstyrrete.

SÅRBARHET

Landskapet omfattes av Røstøyan landskapsvern-område, hvor nykene; Ellevsnyken, Trenyken og Hernyken er naturreservat. Området forvaltes av Statsforvalteren i Nordland.

Hele kommunen er et Utvalgt kulturlandskap i jordbruket (UKL), som er en landsomfattende satsing. Dette er en tilskuddsordning basert på et spleiselag mellom landbruks-, natur- og kulturmiljøforvaltningen i Norge. Satsingen er et samarbeid med brukerne i området.

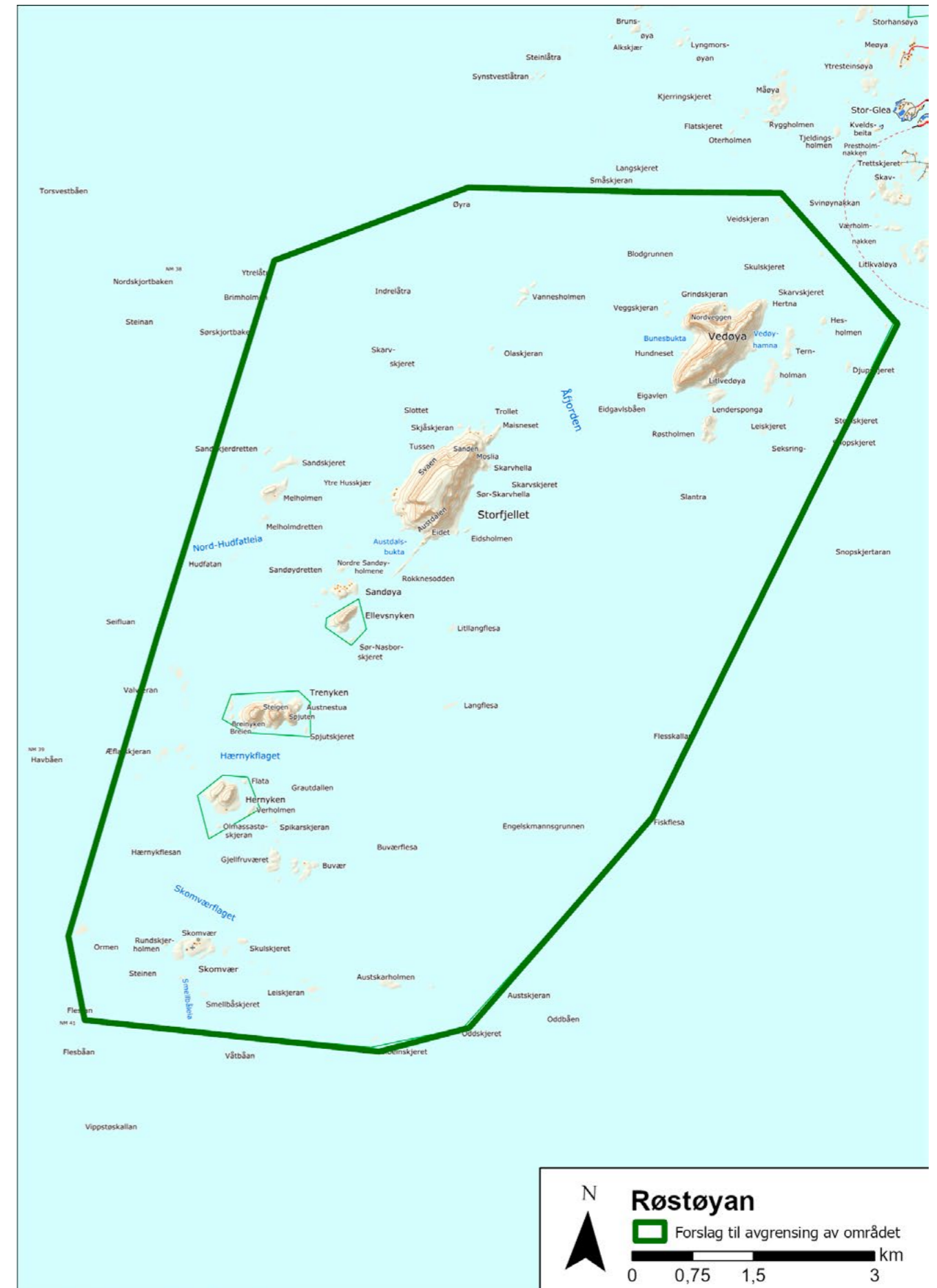

Trenyken og Storfjellet. Foto: Tor-Kristian Storvik

For å ivareta verdiene, ta hensyn til det landskapet er sårbart for, og sette rammer for arealbruken, kan det være aktuelt å vise hele eller deler av området i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Retningslinjer til hensynssonen og generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel kan angi hvordan kommunen ønsker at landskapet skal forvaltes

Fortsatt sauebeiting på Vedøya og Storfjellet er spesielt viktig for å opprettholde kulturlandskapet. I tillegg er beitinga viktig for fortsatt synlighet av de to middelalderse gårdsanleggene på Storfjellet og

fiskevær-sanlegget på Vedøya. Anleggene har eksepsjonell vitenskapelig verdi, da de er tilnærmet uforstyrret siden de ble forlatt, trolig i høymiddelalderen. Dette i motsetning til de tallrike gårdshaugene ellers i fylket, som for de fleste har, og har hatt kontinuerlig bosetting helt opp i våre dager. Landskapet er sårbart for økende turisme, som kan medføre slitasje på stier og vegetasjonsdekke, med påfølgende behov for omfattende og forstyrrende tilrettelegging. Kommunen bør være i forkant når det gjelder lokalisering av eventuell tilrettelegging, slik at de antatt sårbare områdene fortsatt beskyttes.

9. Sulitjelma

Gruvesamfunnets landskap

Fauske kommune

Areal: 87,6 km²

Området ligger i landskapsregionene 33) innlandsbygdene i Nordland og 36) Høgfjellet i Nordland og Troms

BELIGGENHET

Sulitjelma ligger sør for Blåmannsisen, tett ved svenskegrensen, øst for Fauske, i et område omringet av fjell. Sentralt i landskapet ligger Langvatnet med hovedandelen av bebyggelsen konsentrert på nord-, øst- og sørøstsiden av vatnet. Høyere til fjells og sør for Langvatnet ligger det lille gruvesamfunnet Jakobsbakken.

BESKRIVELSE

Landskapet omfatter en relativt trang øst-vest-orientert dal med Langvatnet i sentrum. Dalen er innrammet av høye fjelltopper unntatt i sørøst hvor det åpner seg en viddedal mot sør. Før gruvedriften var det kun enkelte samiske nyrydningsbruk i landskapet, hvorav bruket Reinhagen ved Fagerli fremdeles er bevart. Det er et titalls kjente samiske urgraver i området, og Sulitjelma var tidligere sommerbeite for svenske reindriftssamer.

Hoveddelen av bebyggelsen og de gamle gruvene ligger langs Langvatnets nordside i de mindre tettstedene Glastunes, Furulund, Charlotta og Sandnes. Disse «bygdene» utviklet seg etter hvert som nye gruver ble tatt i bruk. Furulund, som ligger nær det første gruveanlegget, Mons Petter-gruva, hadde sentrumsfunksjoner som gruveadministrasjon, handel, sykestue og boliger for direktør, ingeniører og funksjonærer. Bebyggelsen er godt bevart, og den historiske utviklinga er lesbar i bygningenes utforming. Det sterkt klassedelte samfunnet kommer tydelig til uttrykk gjennom utformingen av arbeiderboliger, funksjonærboliger og direktørbolig. I dag står fremdeles en god del av bygningsmassen tilknyttet gruvedriften igjen.

Sulitjelma som gruvesamfunn hadde sin virketid fra cirka 1887 til 1991. I gruvene ble det utvunnet kobber, svovelkis og sink. De aller fleste fysiske spor er etter gruvevirksomheten og bygninger tilknyttet driften, og viser tidsdybden fra hele perioden gruvene var i drift.

I området Fagerli, lengst sør-øst ved Langvatnet, ligger den gamle kraftstasjonen, besøksgruva, museet og restene av den gamle smeltehytta. Sørøver den vide dalen fra Fagerli og høyere til fjells ligger gruve-

samfunnet Jakobsbakken med mange vernede bygninger. I dette området er det også godt synlige slagghauger fra driften som varte fra 1896 til 1968. Boligene hadde beskrivende navn; noen av dem etter opprinnelsessted, som Kåfjord og Kabelvåg, mens andre igjen beskrev samtidig skipsbyggingshistorie som Titanic og Lucitania. Jakobsbakken hadde, foruten de bygningene som var knyttet til den delen av gruveanlegget som lå «i dagen», skole, butikk, forsamlingshus, verksteder og etter hvert som «verket» tillot det, også fjøsbygninger. Jakobsbakken regnes som ett av de mest komplette, bevarte gruvesamfunnene i Norge. Forurensningsproblemene, som ellers sterkt preget gruvesamfunnene nede ved

Sulitjelma kirke på Charlotta. Foto: Jiri Havran, Riksantikvaren

Langvatnet, fikk ikke like stor virkning på naturmiljøet omkring Jakobsbakken.

Ved siden av preget forurensinga satte på det ytre miljøet, representerte den også en trussel for folkehelsen. Den gamle kirkegården på Fagerli, som var i drift i 27 år, viser gruvesamfunnets harde kår på tidlig 1900-tall; barnedødeligheten var stor. I alt 277 barn og 61 dødfødte er begravet her, og kirkegården omtales i dag som «barnas kirkegård».

Malmtransporten ut av Sulitjelma har endret seg gjennom tidene, fra kombinasjon mellom hestetransport og båttransport til utvikling av jernbane i flere steg og over stadig nye strekninger. I 1956 åpnet jernbanen over hele strekningen fra Sandnes til utskipningshavna på Finneide ved Fauske. I 1972 ble jernbanen nedlagt og erstattet av vei langs samme trasé. Deler av veistrekningen er forskriftsfredet gjennom Statens vegvesens landsverneplan.

I Sulitjelmasamfunnet eide og styrte gruveselskapet alt; eiendom, boliger, transport og handel. Dette skapte stigende misnøye. Flere konflikter fant sted i perioden 1894–1904, men uten organiserte arbeidere

resulterte det ofte i oppsigelser. Det kulminerte med et massivt arbeideropprør i 1907 og starten på fagorganiseringa blant gruvearbeiderne. Da samlet 1300 arbeidere seg på isen på Langvatnet, siden vatnet ikke ble regnet som verkets grunn. Samlingen resulterte i fagorganisering i Norsk arbeidermannsforbund. Opprøret hadde sitt utgangspunkt i gruveeierens innføring av kontrollmerke, av arbeiderne kalt «slavemerke», for å ha arbeiderne under oppsyn. Aksjebolaget mistet noe av sitt monopol i gruvesamfunnet etter at gruvearbeiderne ble organisert. I etterdønningene av opprøret ble en tariffavtale vedtatt sommeren 1907 som ble en viktig referanse og dannet presedens for utviklinga mot et avtaleregulert arbeidsliv nasjonalt. Arbeiderne fikk også etablere egen butikk på Finneide, fire mil fra Sulitjelma, etter som verket nektet å avstå grunn på sine eiendommer. Først i 1913 fikk arbeiderne etablert eget handelskooperativ i Sulitjelma.

Den sterke arbeiderbevegelsen ga etter hvert bedre kår for arbeiderne med opprettelse av sykehus og skole. Folkets hus ble bygget i 1926 og framstår som

Det tidligere gruvesamfunnet Jakobsbakken. Foto: Egil Murud

et symbol på utviklingen av arbeiderbevegelsen og organisasjonsbyggingen. I 1910 åpnet aksjebolaget for hyttebygging på festet grunn, og mange hytter ble oppført med enkle restmaterialer. Et par autentiske hytter finnes fortsatt. Ved hjemfallet i 1983, når gruvekonsesjonen opphørte og staten overtok, var det omkring 500 hytter i fjellet, Nord-Norges største hyttekonsentrasjon.

LANDSKAPSKARAKTER

Sulitjelma-området er et storskala, men likevel lukket, landskapsrom omkring et langsmalt vatn, med stup, fjellvegger og fossefall under alpine fjellformasjoner. Det gamle gruvesamfunnet ligger omkranset av dramatisk fjellnatur, og enkelte områder er sterkt preget av kraftutbygging og bergverk. I sørøst utgjør landskapskarakteren et åpent dallandskap/viddedal under skoggrensen. Landskapstypen er preget av tekniske inngrep som bygninger, hovedsakelig hytter, vei og kraftlinjer.

NASJONAL INTERESSE

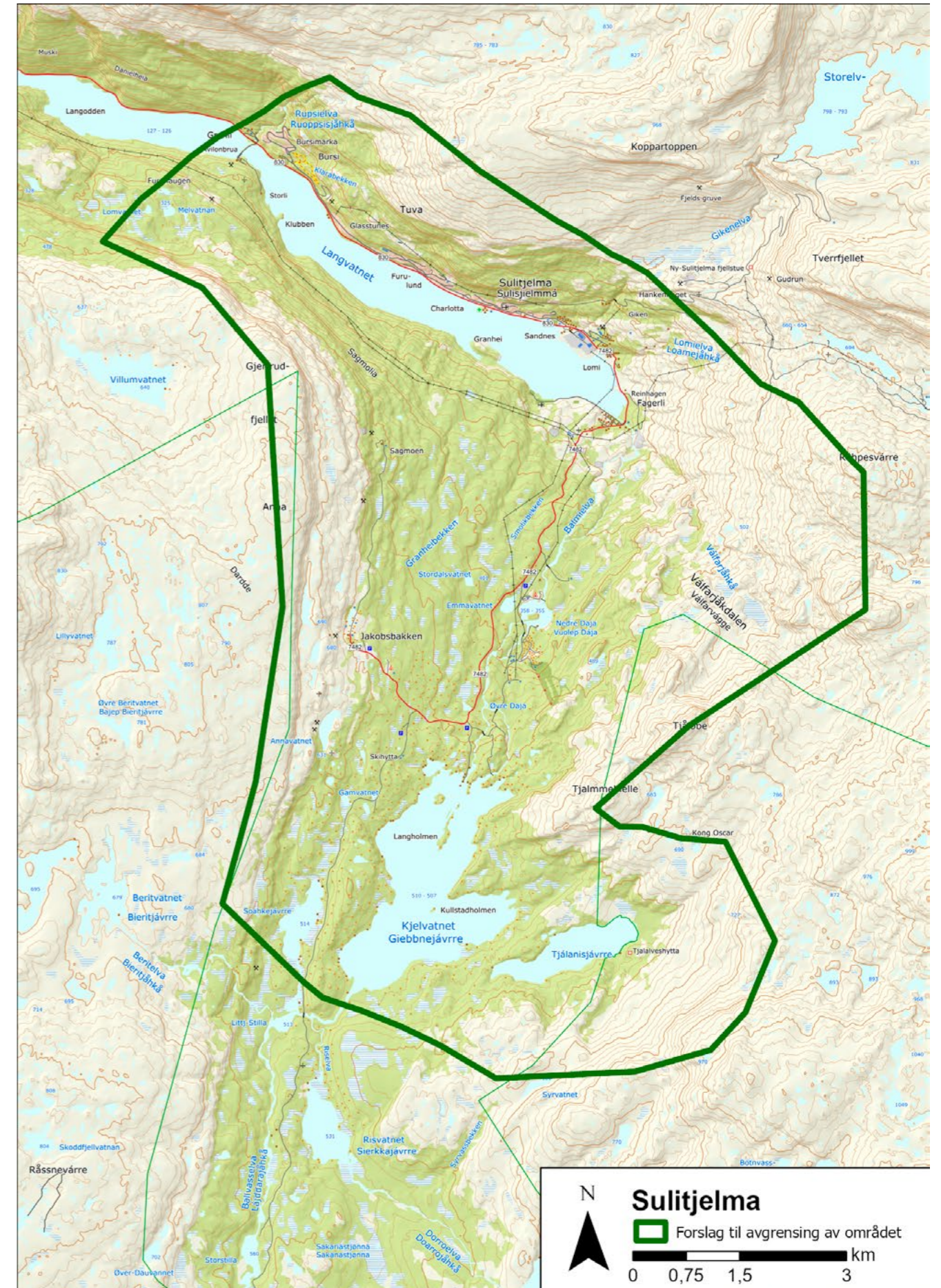
De nasjonale interessene knytter seg til Sulitjelma som et helhetlig teknisk og industrielt kulturmiljø, som representerer en viktig del av norsk industri- og arbeiderhistorie. Området har blitt bosatt og utnyttet med grunnlag i landskapets mineralresurser. Sulitjelma er et viktig sted for teknologisk utvikling i norsk gruvehistorie, teknologien ble tatt i bruk både nasjonalt og internasjonalt. Området viser et bredt spenn av kulturminner gjennom hele

gruvedriftsperioden. Sulitjelasamfunnet er også sentralt i den tidlige utviklingen av arbeiderbevegelsen.

SÅRBARHET

For å ivareta verdiene, ta hensyn til det landskapet er sårbart for, og sette rammer for arealbruken, kan det være aktuelt å vise hele eller deler av området i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Retningslinjer til hensynssonen og generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel kan angi hvordan kommunen ønsker at landskapet skal forvaltes.

Landskapet omkring gruvesamfunnet i Sulitjelma er under sterk forandring. Etter at gruvedriften ble lagt ned har området vært preget av fraflytting. Forurensing fra gruvedriften preger ennå Langvatnet og landskapet omkring. Mens driften pågikk, var landskapet i stor grad preget av avskoging til brensel i smeltehytta. Utslipp av svoveldioksid hindret i stor grad gjenvekst. I dag er det tilløp til gjengroing. Mye av boligmassen og installasjonene tilknyttet gruvedriften står til forfall, selv om mange bolighus er omgjort til fritidsboliger med strenge retningslinjer. En eventuell gjenåpning av gruvene, som tidvis diskuteres, kan være positivt for lokalsamfunnet. Dette forutsetter at nye installasjoner tar hensyn til historien i landskapet. I et slikt scenario vil det også kunne bli tilflytting og nybygging. Ny boligbygging bør underordne seg eksisterende bebyggelse gjennom nennsom fortetting.

Ny og gammel E6, samt jernbanelinje lengst til venstre, fra Sukkertoppen mot sør. Foto: Martinus Hauglid, Nordland fylkeskommune

10. Saltfjellet – Bjøllåvassdalen

Nyere tids kommunikasjonslinjer i et gammelt samisk landskap

Rana og Saltdal kommuner

Areal: 743 km²

Området ligger i landskapsregion 35) Lågfjellet i Nordland og 36) Høgfjellet i Nordland og Troms (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Landskapet strekker seg fra Randalen i Rana nordover fjellpartiet Saltfjellet til veiknutepunktet ved Storjord i Saltdal kommune. Landskapet omfatter også Bjøllåvassdalen som ligger vest for og parallelt med viddedalen Saltfjellet. Saltfjellet avgrenses i øst av blant andre Viskisfjellet og Dypenfjellet.

BESKRIVELSE

Landskapet er en åpen viddedal med tydelig infrastruktur i form av europavei og jernbane. De lavere delene av landskapet har frodig bjørkeskog. Over tregrensa er det kun høyfjellsvegetasjon som vier, lyng og gras. Her vises tydelige terrengformasjoner skapt av siste istid. Både i nord og sør smalner dette landskapet til relativt trange dalformasjoner. Den parallelle Bjøllåvassdalen i vest er adskilt fra Saltfjellet av ei fjellrekke bestående av blant andre Ørfjellet og Lønstinden. Nordre og Søre Bjøllåvatnet, med omkringliggende elvedeltaer, preger dette landskapet. Fra Søre Bjøllåvatn følger Bjøllåvassdalen sør til Bjøllånes ved Ranelva.

Landskapet har ulike kulturminnetyper som representerer området sammensatte kulturhistorie. De samiske kulturminnene på Saltfjellet vitner om kontinuerlig bruk av landskapet i svært lang tid, og viser ulike strategier for å utnytte reinen. Landskapet har ildsteder, gammetufter, urgraver, kjøttgjemmer, fangstgroper og offersteder. Kulturminnene skriver seg fra det tidlige fangstsamfunnet og den etterfølgende intensive reindrifta, og strekker seg over store områder. De mange stallotuftene på Saltfjellet dateres til vikingtid/middelalder, og er en særegen kulturminnetype som knyttes til en tidlig form for reindrift.

Tidligere hadde svenske reindriftssamer vår opphold i Lønsdalen. Sommerbeite foregikk i Bjøllåvassdalen, som er en åpen lågfjellsdal med skoggrenselandskap. Barktatte trær i Lønsdalen angir at dette var oppholdssted om våren. I Bjøllåvassdalen forteller det store antallet teltboplasser om langvarig beitebruk. De samiske kulturminnene har stor tidsdybde og avspeiler ulike tilpasninger gjennom tidene. Dette gir landskapet stor kunnskaps- og opplevelsesverdi.

Fra nyere tid preges kulturmiljøet hovedsakelig av nord-sør kommunikasjonen i form av telegraflinje i Bjøllåvassdalen og vei- og jernbaneanlegg over selve Saltfjellet. Tidligere lå Saltfjellet som en barriere for ferdselen mellom nord og sør. I eldre tider må det ha vært krevende å forsere seks mil i høgfjellsterreng, ofte under ugjestmilde forhold. Det er få skriftlige kilder som beretter om en utstrakt ferdsel.

Telegraflinja, som ble anlagt på 1860-tallet gjennom Bjøllåvassdalen, krevde bygging av en rekke hytter og steinbuer for å huse anleggsfolk og sikre vedlikeholdsarbeidet. Dette gjorde i ettertid ferdselen over fjellet lettere. Flere av hyttene er senere overtatt og restaurert av lokale turistforeninger. Sporene etter den gamle telegraflinja er mange. Rester av telegrafstolper og stolpekar er synlige langs store deler av ruta. Den historiske vandreruta Telegrafruta, som er et samarbeid mellom Den norske turistforening,

Polarsirkelen turistforening, Bodø og omegn turistforening og Riksantikvaren, ble merket og tilrettelagt gjennom området i 2015.

Over høgfjellsplatået øst for Bjøllåvassdalen, det som vi i dag kjenner som Saltfjellet, ble det i årene 1930–1937 anlagt sommerbilvei. Den var en viktig forbindelseslinje mellom sør og nord. Den gruslagte veien ble lagt i flukt med terrenget, uten store inngrep i omkringliggende natur. Veien ble forsøksvis holdt åpen i krigsårene 1940–45. I 1968 ble veien helårsvei. Den er senere i stor grad erstattet av ny E6, som sto ferdig i 1991.

I 1940 var Nordlandsbanen bygd fram til Mosjøen. Den tyske okkupasjonsmakten forserte arbeidet med jernbaneanlegget, i det som var tyskernes største byggeprosjekt i Norge. Om lag 26 000 krigsfanger ble satt inn som slavearbeidere på strekningen mellom Mo i Rana og Drag i Hamarøy. Flere enn 2000 fanger døde.

Fem av fangeleirene lå på Saltfjellet, hvor mer enn 450 fanger døde. Det finnes fysiske spor etter fire av leirene, og lesbare spor etter graver på tidligere gravplasser. De døde ble i 1951 flyttet til Krigskirkegården på Tjøtta, under Operasjon Asfalt. Flyttinga ble iverksatt for å minimere sovjetisk ferdsel i Nordland under den kalde krigen.

På Lønsdal står et originalt sovjetisk minnesmerke, mens det på gravplassene ved Bjørnelva og Krokkelva finnes rester etter minnesmerker som ble sprengt under den kalde krigen. Utover den eksisterende jernbanelinja er banelegemet for en trallebane det mest synlige sporet i landskapet etter krigsfangenes slit. Lønsdal stasjon ble åpnet i 1947 og var endestasjon på Nordlandsbanen fram til 1955.

LANDSKAPSKARAKTER

Den nordvestre delen av landskapet er preget av en åpen og storskala dalform med slake dalsider. Elvesletter og mindre deltaer munner ut i innsjøene og landskapet har et sterkt urørt preg. I øst er landskapet en stor og åpen viddedal med bred dalbunn som gir lange siktlinjer og godt utsyn gjennom hele landskapsrommet. Nyere tids infrastrukturtiltak framstår godt synlige i det åpne landskapet. De tallrike samiske kulturminnene dominerer ikke på samme måte. Nord og sør i landskapet er det store, åpne dalrom med tett vegetasjon.

NASJONAL INTERESSE

Landskapet preges av samisk bruk gjennom mange århundrer, og av ulike typer av kommunikasjonslinjer fra nyere tid.

Barktatt tre. Foto: Sidsel Bakke, Sametinget

De samiske kulturminnene er tallrike og viser kontinuitet og ulik ressursutnyttning. Landskapet er unikt og betydningsfullt for samer på begge sider av grensa. Kulturminnene her har stor betydning for selventifikasjon for flere samiske grupper.

Den nasjonale interessen i nyere tid knyttes til utviklingen av kommunikasjonslinjene representert ved telegraflinja, gammel riksvei 50 og ny E6, samt utbyggingen av jernbanen som i hovedsak ble bygd av krigsfanger under andre verdenskrig. Kommunikasjonsutbyggingen ble et avgjørende utviklingstrekk i landsdelen, og utløste utvikling på ulike felt.

SÅRBARHET

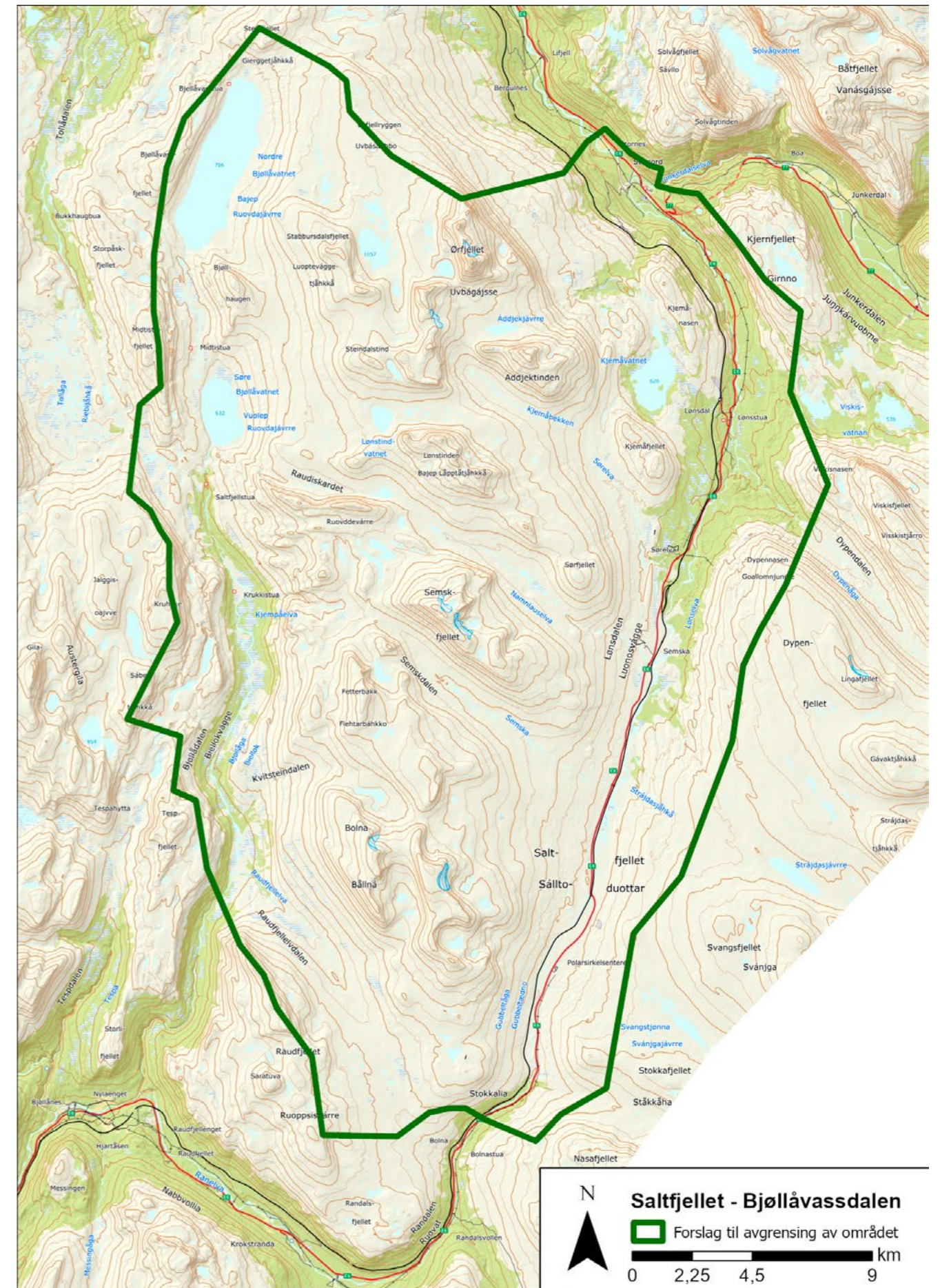
Landskapet omfatter deler av Saltfjellet-Svartisen nasjonalpark, landskapsvernområdet Saltfjellet, og naturreservatene Dypen og Semska-Stødi. I disse områdene gjelder forskrift om fredning av naturreservatene og forvaltningsplanen for områdene. Forvaltningen av disse områdene ligger til Statsforvalteren i Nordland.

Den gamle riksvei 50 mellom Stokkalia i sør og Sukkertoppen i nord er fredet gjennom forskrift, og er tatt i bruk som turvei.

Bjørnelva fangeleir, som hadde størst dødelighet på jernbanelagget, er under fredning etter kulturminneloven § 15. Fredningsforslaget omfatter også gravplassen med det sprengte minnesmerket, samt den tyske anleggsleiren.

For å ivareta verdiene, ta hensyn til det landskapet er sårbart for, og sette rammer for arealbruken, kan det være aktuelt å vise hele eller deler av området i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Retningslinjer til hensynssonen og generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel kan angi hvordan kommunen ønsker at landskapet skal forvaltes.

Det åpne landskapet over Saltfjellet er sårbart for store konstruksjoner som bryter sammenhengen mellom de kulturhistoriske elementene. Også mindre tiltak som hyttefelt og turistanlegg kan påvirke landskapsopplevelsen visuelt. Landskapets sårbarhet – både visuelt og vegetasjonsmessig – bør være premissleverandør i all ny planlegging. Eventuelle nye tiltak må underordne seg landskapet. Viktige kulturminner og områdene omkring bør tilrettelegges på en skånsom og gjennomtenkt måte, samt skjottes både for å ivareta synligheten, og sikre den sårbare vegetasjonen.

11. Sanna

Norges eldste fiskevær

Træna kommune

Areal: 12 km²

Området ligger i landskapsregion 30) Nordlandsverran (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Sanna ligger lengst vest på Helgelandskysten med Norskehavet som nærmeste nabo og med den flate Husøya, dagens kommunesentrum i øst og mot Trænfjorden.

BESKRIVELSE

Flore av Nordlands landskap av nasjonal interesse omfatter eroderte restfjell som er monumentale elementer i havets landskap. Sanna har fire topper, med Trænstaven som høyeste og mest markante landskapselement. Fra fastlandet – og på dager med god sikt – framstår fjellformasjonen som et Soria-moria langt ute i havet.

Sannas lange historie som fiskevær – eller rettere sagt fangstvær – kommer tydelig til uttrykk i de mange synlige hustuftene i området ved Kirkhellaren. Grotta er 32 meter høy og 45 meter dyp og kalles med rette den store katedralen ved havet. Hustuftene på Langhågan og i Hellervikjø er spor etter fangst og fiske – fra eldre steinalder og fram til slutten av eldre jernalder. Arkeologen Gutorm Gjessing, som undersøkte noen av tuftene og deler av Kirkhellaren på 1930-tallet, antydte helårsbosetting, mens nyere undersøkelser tyder på at Sanna var bosatt i forbindelse med sesongbasert fangst. Særlig har Kirkhellaren, som har relativt gode oppbevaringsforhold for organisk materiale, bidratt til denne tolkningen. Den store mengden bein fra havert og kvitunger, sammen med ulike typer fuglebein, antyder at fangsten fant sted på senhøsten. Havområdet omkring Sanna med sine hundrevis av øyer og skjær er fremdeles tilholdssted for sel, og helt opp i moderne tid har det vært drevet selfangst med klubbe i Træna.

Den mektige Kirkhellaren var sannsynligvis ikke det foretrukne bostedet, vått og rått som det til tider må ha vært, men sommerstid i et varmere klima ga den kjøling til menneskene og ikke minst fangstproduktene. Gjessing konkluderte i verket *Træn-funnene* fra 1943 at den mange tusen år lange fangsttradisjonen

forsvinner i dette området mot slutten av eldre jernalder. Imidlertid har landhevinga etter hvert frigitt større dyrkbare områder lengre mot nordøst. Dette har gitt muligheter for et mer variert ressursgrunnlag og fast bosetting. Gårdshaugen på Sannagården er ikke arkeologisk undersøkt, men observasjoner under graving av grøfter indikerer tykke kulturlag. Tidsmessig kan startfasen av gårdshaugen her sammenfalle med dannelsen av gårdshauger ellers i Nordland i tidlig i yngre jernalder. Sanna ble trolig ikke forlatt, men bosettingsmønster og økonomi endret seg fra et fangstbasert fiskevær til en mer sammensatt økonomi som ga rom for fast bosetting.

Det spesielle med Kirkhellaren og Sanna er de mange begravelene både i inne i selve hula og i uvigsla jord. Noen få begravelser fra eldre jernalder inne i hula, overskygges av middelalderske gravlegginger med et tredvetalls skjeletter, hvor mange synes å ha vært gravlagt sammen og samtidig. Også i selve Sannaværet der bosettinga nå var konsentrert, er det i Nauståkeren funnet to massegraver bestående av 24 individer. Alle er datert til 1300-tallet. Det er i dag enighet om at disse massegravene trolig skriver seg fra svartedauden, og at de gjenlevende ikke maktet å ta seg av de mange samtidige dødsfallene etter den tids skikk. I den ene av massegravene i Nauståkeren ligger de døde ordnet side om side, mens de i den andre er mer tilfeldig plassert og delvis over hverandre.

Mens Træna i senmiddelalderen ble gjestet i fiske-sesongen av fiskerbønder fra andre områder, var det ikke et utpreget helårs fiskevær som lengre nord i Nordland. Imidlertid utviklet det seg i den retning ved overgangen til 1700-tallet. På Sanna økte antall bygslar fra 22 i 1701 til 31 innen 1768, noe som trolig illustrerer at det ved siden av fisket ble viktigere å drive jordbruk i tillegg.

LANDSKAPSKARAKTER

Sanna er et markert restfjell ytterst på Nordlandskysten. Den består av fire høye nyker, hvor Trænstaven er særlig markert, og står i sterk kontrast til slettelandskapet rundt og er synlig over store avstander. Med sine stupbratte vegger og særegne profil fungerer Sanna som et ikonisk landemerke i den ytterste leia. Omkring Sanna er det et mylder av

Gårdsbebyggelsen på Sanna. Foto: Trine Johnson, Nordland fylkeskommune

Kirkhellaren og Hellarvikjæ. Foto: Erlend Kirkeng Jørgensen, NIKU

mindre øyer og skjær. Innsiden av Sanna har en beskyttet landbrem med toppene som vern mot harde vinder fra vest. Plassering ut mot åpent hav og kyst gir sterkt intensitet og dramatisk til dette begrensede, men svært framtreddende området. Dagens bebyggelse ligger i en klynge på den dyrkbare jorda på landbredden, på østsida av øya, godt beskyttet mot vestaværet. Det er en stor tidsdybde i kulturminnene på Sanna, fra steinalderen og opp til idag.

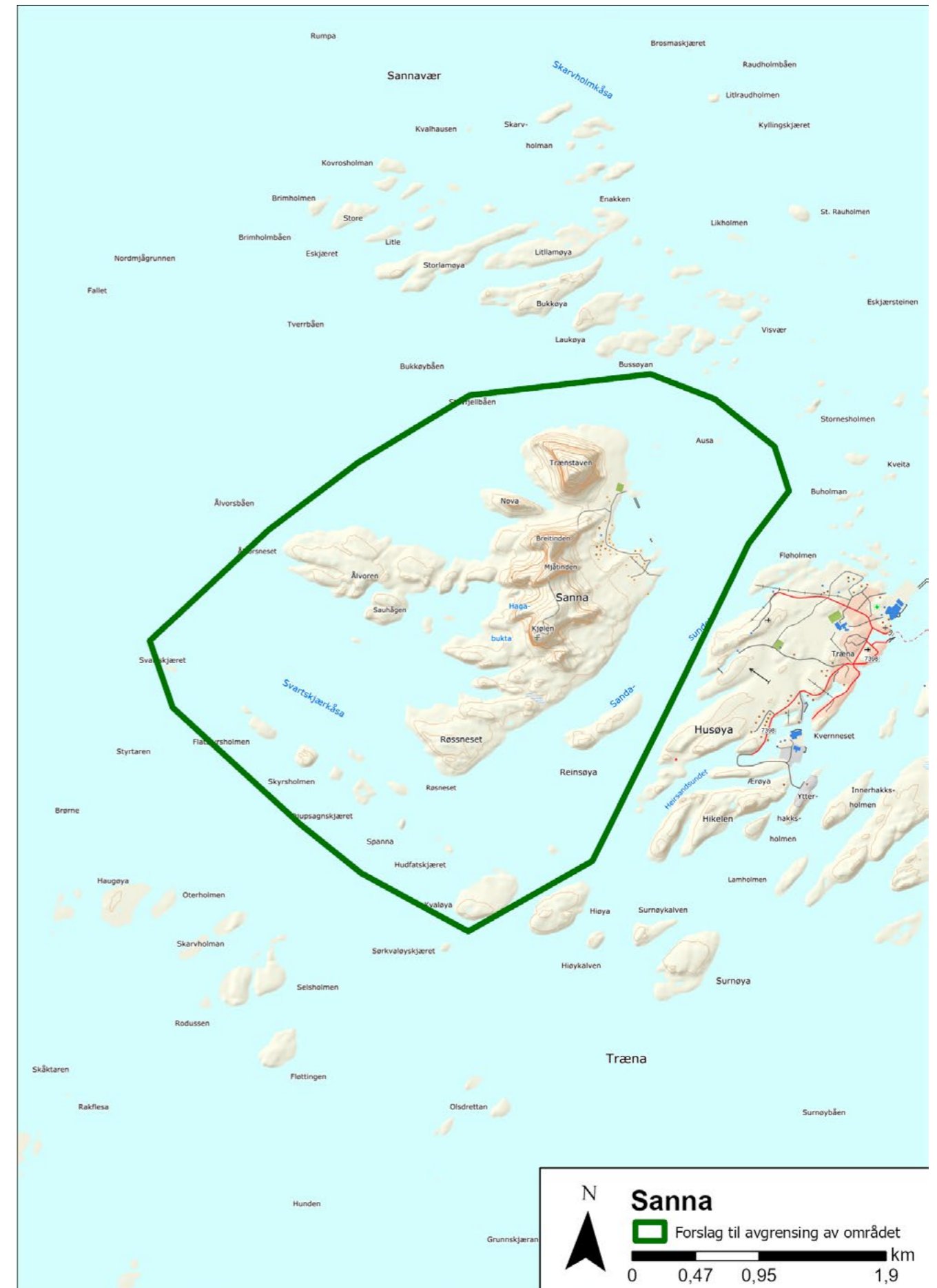
NASJONAL INTERESSE

Landskapet illustrerer ulik bruk av øya gjennom hele vår historie. Fra den tidligste befolkningen som brukte øya i sesongvise opphold for fiskeri og sel-fangst, til muligheter for fast bosetting når landbredden steg opp av havet og blottla dyrkbart land. Dagens landsbylignende bebyggelse har grodd opp omkring Sannagården på øyas østvendte landbrem, og illustrerer fiskerbondens kår langt ute i havet.

SÅRBARHET

Hele øya Sanna er omfattet av hensynsone H570 i Træna kommunes arealdel, med bestemmelser og retningslinjer.

Landskapet er sårbart for gjengroing og det er sterkt ønskelig at Sanna igjen tas i bruk som beiteområde. Bosettingsstrukturen bør opprettholdes ved at nybygg knyttes til dagens bosettingsområde og tun, hvor nye bygninger ivaretar tradisjonelt preg både når det gjelder utforming, volum og fargebruk. Sanna er et godt besøkt turistmål og alle tegn tyder på sterk økning av besøkende. I forbindelse med den årlige Trænafestivalen avholdes det konsert i Kirkhellaren. Kommunen, grunneiere og frivillige organisasjoner bør planlegge godt slik at stier og utsatte områder, som kulturminner og sårbare vegetasjon, skånes for økende slitasje.

12. Illgruben

Reinbeite og gårdsbosetting

Hemnes kommune

Areal: 155,88 km²

Området ligger i landskapsregion 36) Lågfjellet i Nordland og Troms, samt i landskapsregion 33)

Innlandsbygdene i Nordland (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Landskapet ligger i den sørlige delen av Illgruben reinbeitedistrikt. Det omfatter høvfjellsområdene Stolpfjellet og Grønfjellet, og avgrenses i sør av fv 7352 som følger dalbunnen i Leirskardalen. Fra Leirbotnet går avgrensningen nordøstover mot

Kjennsvatnet. I øst avgrenses det av Bjerkaelva og Stormålvatnets vest – og sørside. I vest inkluderes fjellet Kangsen, samt myrområdene nordvest for Grønfjellet.

BESKRIVELSE

Fjellområdene Stolpfjellet og Grønfjellet går i ett, og rager om lag 1000 meter over havet. Disse fjellene preges av mye grasdekke, og på Grønfjellet er det mange småvann og småelver. I liene ned mot de store vatna Stormålvatnet og Kjennsvatnet er det gode beiteressurser. Gjennom landskapets sørlige del skjærer Leirskardalen seg østover, helt inn til fjellmassivet

Okstindan. Dalen er bred og frodig, og Leirelva slynger seg i dalbunnen. På begge sider av elva er det gode jordbruksområder, og det er flere gamle gårder innover i dalen. Leirskardalen har bratte lier opp mot fjellområdene. Den nordvestre delen av landskapet er et lavereliggende og flatt område. Denne delen er preget av myrer, småvann og bekker, samt felt med skog. Lia ned mot Bjerkaelva i nord er svært bratt. Mangelen på lavforekomster førte til at vinterbeite med rein foregikk på svensk side.

Landskapet er en del av Illgruben reinbeitedistrikt, og kulturminnene viser at den samiske bruken av landskapet har stor tidsdybde. Langs de gamle flyttveiene finnes gamle samiske kulturminner etter de som flyttet med reinen. Lengst øst er det rester av en teltboplass med ildsted, sannsynligvis av betydelig alder. Slike kulturminner stammer fra en drift der en brukte temporære boplasser, og ikke satte opp gammer. Rett vest for Kjennsvatnet er det registrert melkegjerde og melkegrop som forteller om reindrift

med melking. Trolig har det vært samme type reindrift ved Finnbakkbekken, litt lenger vest. Her finnes rester av bosetting i form av fire melkegroper, en kilde og en steinrøys. Melkereindrift forutsatte små, tamme flokker som ble vokter intensivt. Simlene ble melket med et par dagers mellomrom, og det ble produsert ost som var svært holdbar og attraktiv. Flyttemønsteret ble tilpasset behov for brensel og beite, og en flyttet mellom faste boplasser i et årvisst system. Denne formen for reindrift ble avviklet i løpet av første halvdel av 1900-tallet.

Lenger vest er Lappkåthaugen, med rester av ei hustuft og en steinmuring. Dette kan tolkes som en mer permanent boplass. Stedsnavnet angir at den har vært samisk.

Et interessant trekk er de mange og tett beliggende kullframstillingsanleggene som er lokalisert vest for Melandsbekken på nordsiden av Leirskardalen. I tilknytning til disse finnes en hulvei, som kan ha vært brukt i forbindelse med kullproduksjon.

Utsikt over Leirskardalen. Foto: Bjørn Berg, Sametinget

Område ved Kjensvatnan. Foto: Bjørn Berg, Sametinget

Vest for kullframstillingsanleggene er en stor stein med innriss av en rein. Ifølge lokal tradisjon er dette en samisk offerstein. Den ligger i lia overfor gården Øverleir.

Lengst sørøst i landskapet ligger Klemethelleren, som var boplass for en samisk familie på slutten av 1800-tallet. Klemet og familien levde i utkanten av bygda, med utstrakt bruk av fjell og utmark, og det knytter seg mange historier til ham og familien hans. Klemethelleren ble et mye brukt turmål i bygda, men i 1994 ble helleren sprengt. Hendelsen tolkes å være uttrykk for motsetninger mellom samer og bygdefolk.

LANDSKAPSKARAKTER

Området omfatter mange landskapstyper. Åslandskapet strekker seg over skoggrensa og opp i høg fjellet. Avgrensinga går ned dalene, som stor sett ligger nedenfor skoggrensa. I nordvest er det et småkupert åslandskap ovenfor hoveddalføret. Mot sørøst er det høyere åser og mer kupert inn mot Okstindmassivet. Tverråskaret skjærer seg mellom Stolpfjellet og Tverråfjellet, og er en viktig ferdselsvei. Leirskardalen i sør er en frodig elvedal med landbrukspreg. I vest finner vi småkuperte, skogkleddede åser og mer myr. De åpne lågfjellsdalene på nordsida ligger noe høyere opp mot skoggrensa, og er mer værutsatt og sterkt prega av vasskraftutbygging. Kulturminnene i landskapet er visuelt beskjedne, men forteller om tidligere tiders landskapsbruk i et område som fremdeles er preget av reinbeite.

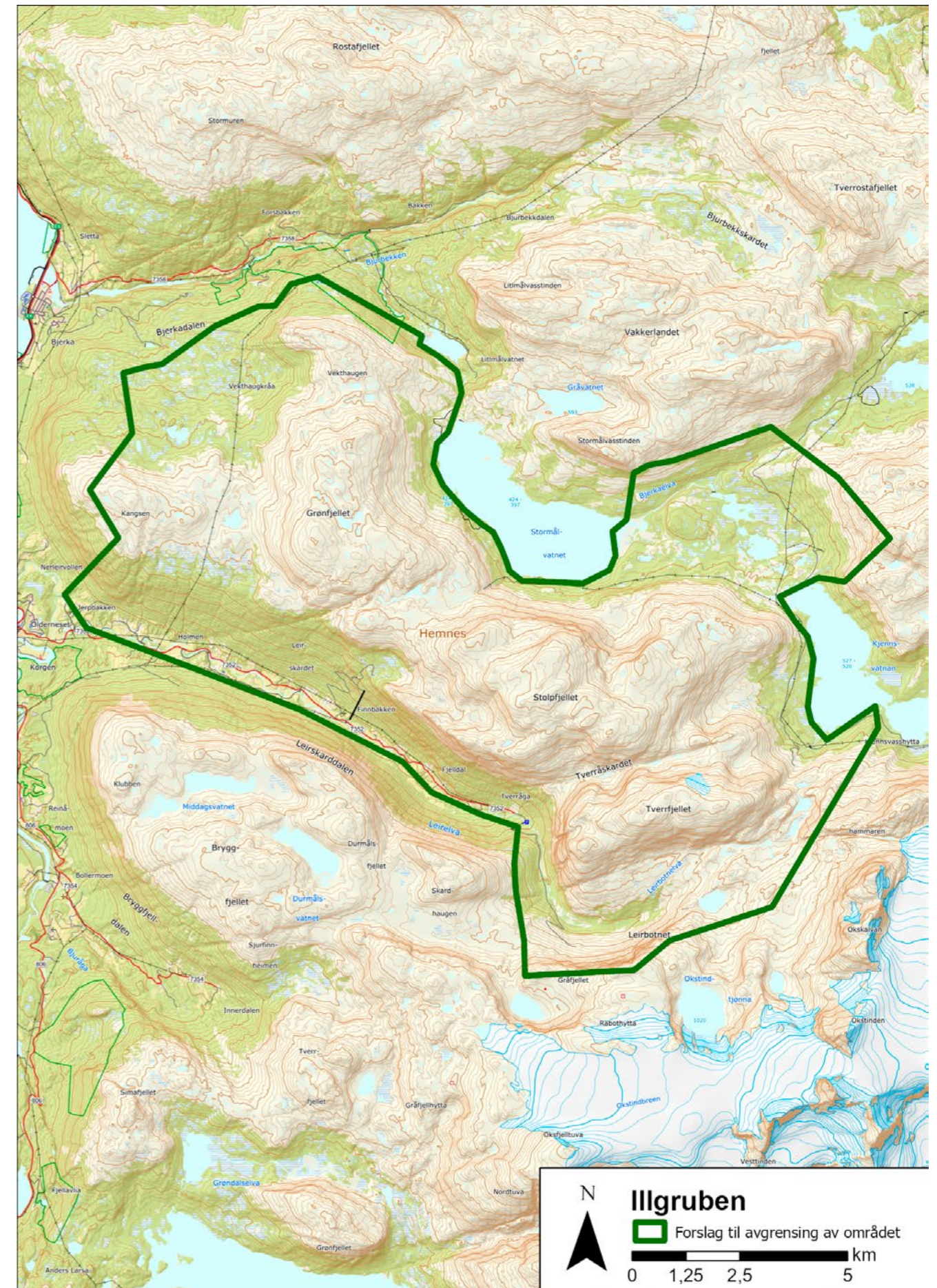
NASJONAL INTERESSE

Den nasjonale interessen knytter seg til bruken av området som reinbeite over lange tidsrom. Den nåværende bruken er innenfor den moderne ekstensive reindrifta, med et moderne flyttemønster. Kulturminnene forteller om en tidligere bruk, der reindrift med melking sto i sentrum. Jakt og innlandsfiske var også en viktig del av tilpasningen. Topografien gjør reindrift krevende. Det fordrer en inngående kjennskap til klima, økologi og beite. Vinteren kan by på vanskelige klimatiske forhold og lite lavressurser, og krever et særskilt vekselbruk av beitene.

SÅRBARHET

Landskapet omfatter både ubebodde fjellområder og bebodde jordbruksbygder. Fraflyttede områder er særlig sårbare for gjengroing. Fortsatt beitebruk kan hindre dette. Det kan være aktuelt å stimulere til vedlikeholdstiltak på landskap og bygninger. Økt bruk av området i turistøyemed bør forankres i en besøksforvaltning som er bærekraftig og som hensyntar reindrifta. En storstilt utbygging i turistøyemed kan komme til å prege landskapet på en negativ måte.

For å ivareta verdiene, ta hensyn til det landskapet er sårbart for, og sette rammer for arealbruken, kan det være aktuelt å vise hele eller deler av området i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Retningslinjer til hensynssonen og generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel kan angi hvordan kommunen ønsker at landskapet skal forvaltes.

13. Vega

Fiske og fangst i 10 000 år

Vega kommune

Areal: 107,3 km²

Området ligger i landskapsregion 30 Nordlandsverran (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Vegaøyen ligger på Helgelandskysten i Nordland, og grenser blant annet til kommunene Brønnøy og Herøy.

BESKRIVELSE

Landskapet omfatter øyer, holmer, skjær og sjø. I Vegaøyen er strandflaten hele 30 kilometer bred, og innenfor området finnes over 6500 øyer, holmer og skjær. Fjellene på Vega og Søla er ruvende kystfjell. Midt gjennom området går det et markert skille i berggrunnen. I nord dominerer kalkrike bergarter som gir en rikholdig flora. I sør er berggrunnen sur og vegetasjonen fattigere.

Det unike, kulturhistoriske landskapet i området er et resultat av samspillet mellom mennesker og natur over lang tid. I området har det vært drevet fiske og fangst de siste ti tusen årene. Etter hvert som de første øyene ble bosatt, formet det karakteristiske landskapet seg i samspill mellom fiskerbonden og en ugjestmild, men rik natur. Det ligger mange steinalderboplasser langs foten av fjellene på hovedøya. Noen av dem går tilbake til den eldste fasen med bosetting langs Norskekysten, og viser de lange linjene i historien. Vegaøyen består av 15 øyvær hvor til sammen 59 øyer har vært bebodd. Et øyvær er en gruppe av bebodde og ubebodde øyer som sammen utgjør en sosial enhet.

Allerede i skriftlige kilder fra slutten av 800-tallet er ærfugldrift omtalt som næringsvei i Norge. Gjennom middelalderen og fram til i dag har sanking av egg og dun fra de ville ærfuglene vært en viktig del av næringsgrunnlaget på Helgelandskysten. Fremdeles holdes tradisjonen med dunsanking for dyneproduksjon i hevd på flere øyer i Vega kommune. Ærfugldriften har vært en næringsvei drevet av kvinner. Mens mannen var på fiske, passet kvinnene ærfuglene som lå og ruget i reirene og husene familiene ute på Vegaøyen hadde laget til dem i løpet av våren. Kvinnene rensket også duna som ble en unik og kostbar eksportartikkel fra Norge til Europa.

Vegaøyen ble skrevet inn på UNESCOs verdensarvliste i 2004. Skjærgården ytterst mot storhavet ble det første norske landskapet som oppnådde en slik status. Verdensarvstatusen ble gitt til et landskap av øyer langs en værhard kyst. Komiteen begrunnet avgjørelsen slik: *Vegaøyen viser hvordan generasjoner av fiskerbønder gjennom de siste 1500 år har opprettholdt en bærekraftig levemåte i et ugjestmildt øyrike nær Polarsirkelen. Den nå unike ærfugldriften har vært en sentral næringsvei drevet av kvinner. Derfor er innskrivningen også å regne som en hyllest til deres innsats. Verdensarven er sporene etter øyværingenes liv og virke gjennom mange hundre år. Den er alle bygningene som forteller om fiskerbondefamiliens liv.*

Sørgården, Hysværet, Vega. Foto: Trond Isaksen, Riksantikvaren

Den er et landskap formet gjennom århundrer med beiting og slått. Verdensarven er historien om ærfuglen, som fremdeles blir holdt som husdyr for at fuglevokterne kan høste myk ederdun og lage verdens beste dundyner.

Duntradisjonen er områdets fremste eksempel på samspillet mellom mennesker og natur. Tradisjonen med ærfugldrift har vedvart i mer enn tusen år på Helgeland. Kjerneområdet var Vegaøyen med 17 fredlyste egg- og dunvær. I de største dunværene hadde øyværingene mer enn 1000 fugl som de laget reir til og passet gjennom hekkesesongen. Til gjengjeld kunne de ta duna når fuglene forlot reiret. Inntekten fra salg av duna kunne være like stor som fra Lofotfisket. Rundt år 1900 ble det eksportert rundt et tonn fra Nordland. Det meste av duna kom fra Vegaøyen.

Vega har også et rikt fugleliv og et stort biologisk mangfold, både over og under vann. Ikke bare menneskene har nytt godt av det rike matfatet i havet rundt Vegaøyen. I alt er det registrert 228 ulike fuglearter i Vegaøyen, som regnes for å være Nordens

viktigste overvintringsområde for sjøfugl. En vesentlig del av Svalbardbestanden av kvitkinngås raster på Vegaøyen under trekket nordover. Verdens største koloni av storskarv hekker på et av de ytterste skjærene i vest. For å verne om det enestående fuglelivet er det etablert flere fuglefredningsområder og et større naturreservat hvor det er forbudt å gå på land i hekkeperioden.

LANDSKAPSKARAKTER

Området kjennetegnes av selve øya Vega med høye fjell, og en velutviklet strandflate med et utall småøyer som går langt ut i havet. Strandflatens skjærgårdslandskap består av øyer og skjær. En flat utforming er hovedpreget. De ytterste småskjærene og øyene har lite moderne infrastruktur og vegetasjonsdekket er sparsomt. Den tradisjonelle bruken er tatt vare på, og mange bygninger er restaurert. Her ute står storhavet rett inn og skjærene danner stedvis en barriere for skjærgården og øyene innenfor.

Fjellene på Vega går opp til 800 m o.h. De står i sterk kontrast til slettelandskapet rundt og er synlig over store avstander. Plasseringen ut mot åpent hav og kyst gir en sterk intensitet og dramatik til dette området.

NASJONAL INTERESSE

Den nasjonale interessen knytter seg til utnyttelsen av de marine ressursene i området gjennom 10 000 år, og til hvordan bosettingen har tilpasset seg havet og strandflaten, etter hvert som den steg opp av havet. Tilrettelegginga for ærfuglhekking gjennom bygging av små e-hus, og etterfølgende dunsanking er en virksomhet som kjennetegner landskapet på Vega, og som er av internasjonal og nasjonal interesse.

SÅRBARHET

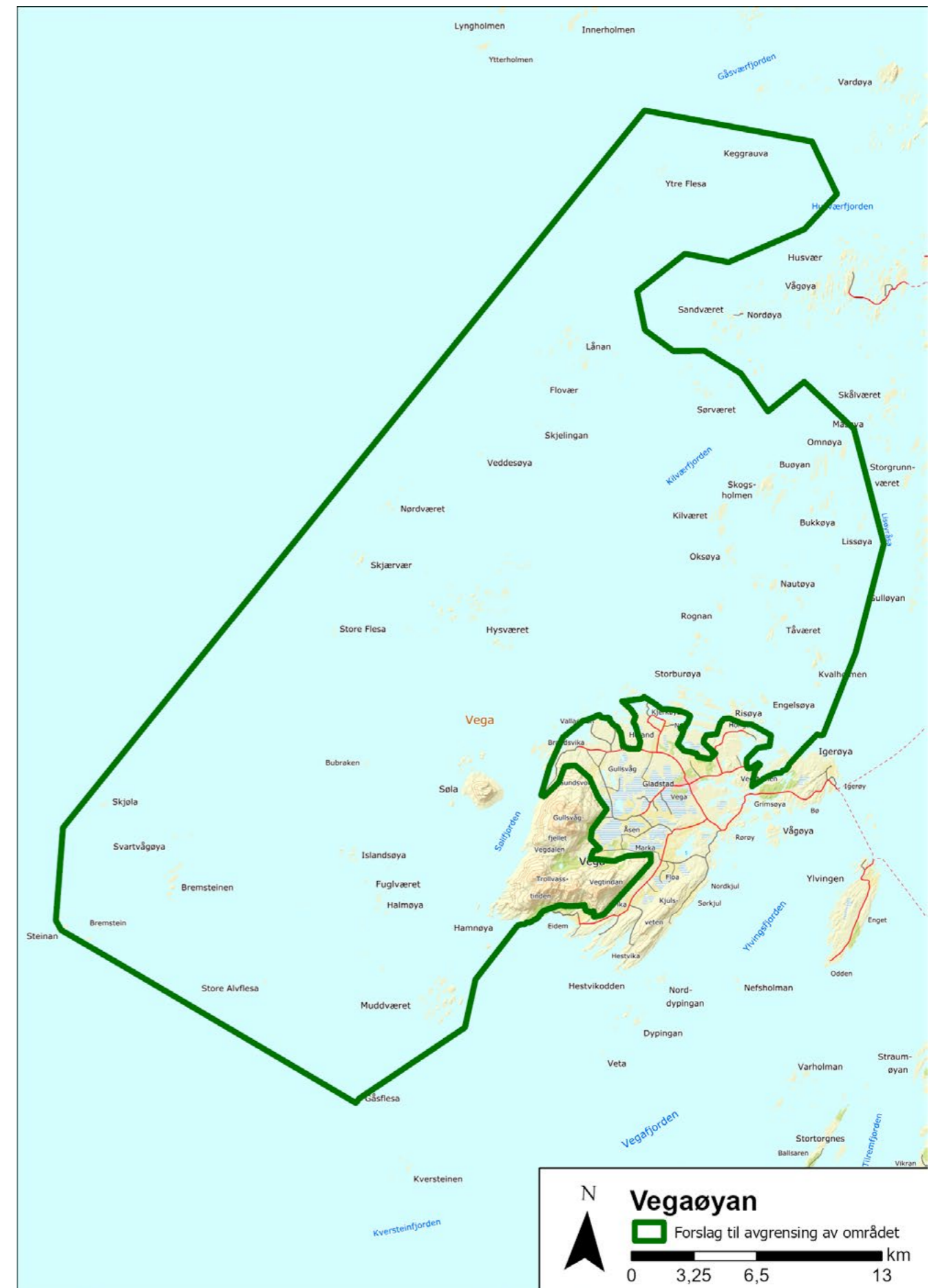
Området på Vega er i sin helhet verdensarv. Det er også flere deler av området som i tillegg er vernet etter naturmangfoldloven, særlig for å ta vare på det rike fuglelivet. Det er gitt bestemmelser for å sikre verdensarven i kommuneplanen fra 2008.

For å ivareta verdiene, ta hensyn til det landskapet er sårbart for, og sette rammer for arealbruken, kan det være aktuelt å vise hele eller deler av området i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Retningslinjer til hensynssonen og generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel kan angi hvordan kommunen ønsker at landskapet skal forvaltes.

De områdene på Vega som er preget av landbruk, er sårbare for gjengroing på grunn av redusert landbruksdrift og endrede metoder innenfor landbruket. Gjennom satsingen på verdensarven er det gjennomført tiltak for å motvirke dette, men gjengroing er likevel en vedvarende trussel mot landskapskvalitetene på Vega. En følge av verdensarvstatusen er økt turisme. Dette kan også være en trussel gjennom problemer som villcamping, økt ferdsel i sårbare områder og hensynsløs båttrafikk. Dette siste er særlig et problem for fuglelivet. Den lave og vide strandflaten er sårbare for oppdrettsanlegg, som både kan bli synlige i landskapet, og som kan true det rike, biologiske mangfoldet som er en viktig del av verdiene innenfor verdensarvområdet på Vega.

Tåværet, mot Vega og Søla. Foto: Arne Farup

14. Tjøttabassenget

Religiøst og verdslig maktsentrum

Alstahaug kommune

Areal: 733 km²

Området ligger i landskapsregion 29) kystbygdene i Helgeland, underrgioner Sør- og midthelgelandskysten og Salten og 30) Nordlandsværran, underregion Helgelandsværran (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Landskapet strekker seg fra øyene Blomsøy og Skålvær lengst vest og omfatter de sørlige delene av Alstenøya ved foten av Stortinden, den sørligste toppen i fjellrekka Syv søstre. Landskapet omfatter også den vide landbredden som utgjøres av Offersøya og Tjøtta samt øyene ved Vefsnfjordens utløp.

BESKRIVELSE

Landskapet ved Vefsnfjordens munning er preget av fjellrekka Syv søstre i nord, og et mylder av øyer og skjær mot kommunegrensene i øst, sør og vest. Offersøya og Tjøtta stikker ut som en lav landtunge fra foten av Stortinden i nord, og ligger sentralt i fjordens utløp. De store jordviddene på Tjøtta ligger sentralt plassert nær sjøen som var ferdsselsvei både inn fjorden og langs den gamle kystleia, og har vært et knutepunkt for omløp av varer fra innland og øyene som lett kunne distribueres videre langs kystleia.

Tjøttagården framstår i dag som et stort og moderne gårdsbruk, men med mange intakte og godt lesbare spor etter ulike tiders bruk av landskapet. Intensiv beiting bidrar til å holde landskapet åpent. Jordbruksdrifta på gården har spilt en stor rolle i framveksten av proprietærgården, og leieinntekter fra de mange gårdene i Tjøttas omland var betydningsfulle for velstanden. Den sentrale beliggenheten og de betydelige ressursene i området, som fiske, sel- og hvalfangst og egg- og dunvær, bidro til å gjøre Tjøtta til en ettertraktet eiendom.

Ikke langt fra dagens gårdstun ligger et ringformet tunanlegg som var i bruk i eldre og yngre jernalder. På Tjøtta finnes også flere store gravfelt, med til dels majestetiske gravhauger.

En regner med at godsdannelsen startet i yngre jernalder. Øyvind Skaldespillers sønn Hårek nevnes i

Snorres Kongesagaer som den som startet samlingen av mindre gårder til et større gods. Hårek ble Olav den helliges lendmann, men snudde seg senere mot kongen og var en av førerne for bondehæren som drepte kongen på Stiklestad. Tjøttagodset inngikk senere i drottseten Erling Vidkunssons store eierskap. Etter at han ble fengslet i England rundt 1350 og ble utløst av erkebiskop Olav, skjenket Erling i «takk» erkebispesetet blant annet Tjøtta. Slik har Tjøttagården gjennom tidene vært både kirkegods, krongods og i privat eie. Siden 1930 har gården vært eid av staten.

Landskapet som helhet omfatter flere ulike gårds- og tunstrukturer; fra enkeltgårder og fellestun til herskapsgods. De mange nausttuftene langs Hamnesleira vitner om skiftende og problematiske havneforhold. I vest ligger mange mindre øyer og skjær som var i bruk som egg- og dunvær i eldre tid og som var med på å legge grunnlaget for den senere dannelsen av storgodset på Tjøtta.

Lengst vest i området ligger Blomsøy-Hestøy og Skålvær som er et av Nordlands Utvalgte kulturlandskap i jordbruket (UKL). Dette er en tilskuddsordning basert på et spleiselag mellom landbruks-, natur- og kulturmiljøforvaltninga i Norge. Satsingen er et samarbeid med brukerne i området. Skålvær var tidligere et viktig handels- og kirkested for øyfolket. På Blomsøya drives et småskala jordbruk med eldre driftsbygninger og godt vedlikeholdte steingjerder.

Øst for Tjøtta ligger Røøya, som med sin særpregete farge stikker seg ut som et landmerke. Bergarten serpentinit gjør at øyas farge veksler mellom gul og rød, avhengig av lysforholdene. På øyene her ligger de eldste sporene etter rituell/religiøs aktivitet i dette landskapet. Flere bergkunstfelt fra både steinalder og bronsealder har en særlig konsentrasjon ved fjordmunningen. Sørvest for Røøya ligger Mindlandet, ei øy som er preget av moderne jordbrukslandskap.

I motsetning til den verdslige makta, som er tydelig på Tjøtta, ligger kirkestedet Alstahaug med middelalderkirke og tilhørende prestegård som representant for den religiøse makta. Den senromanske kirka har sine søsterkirker i nabokommunene Herøy og Dønna. De ble alle tre anlagt i tidsrommet 1150 – 1250. Tunet ligger i et velpleid kulturlandskap preget av beiting. Bygningstilbygget er i liten grad forstyrret av moderne

Tjøtta mot de Syv søstre, i bakgrunnen øya Dønna. Foto: Magne Myrvold

endringer, med unntak av Petter Dass-museet som diskret er sprengt ned i bergknausen vest for kirka. Deler av prestegårdens fredete bygningsmasse eksisterte trolig da gården var bo- og virkested for Petter Dass, som foruten å være salmediker og prest også var kjent som jekteeier, folkeopplyser og forfatter.

Også her i dette landskapet er det kulturminner med stor tidsdybde. Gården rommer synlige steinaldertufter i ei gammel rullesteinsstrand 40–50 meter over dagens havnivå. Den enorme gravrøysa fra bronsealderen lengst sør og ut mot skipsleia, antas å ha gitt navn til så vel gården som kommunen, gjennom navnesammensetningen Alsta (øya) og – haug.

LANDSKAPSKARAKTER

Landskapet preges av strandflate med strandbrem og skjærgård i kontrast til relativt steile kyst- og øyfell.

Landskapet veksler mellom åpne jordbruksareal, markerte bergknauser og kystheier. Veiene ligger godt i landskapet og snor seg mellom jordbruksområder og grender med gårdstun, bolighus og enkelte tettsteder. Den delen av skjærgården som har aktiv jordbruksdrift gir stedvis et grønt og frodig preg. Mest vanlig er berglendte områder med grå fjellknauser og karrige lyngheier. Utsyn mot åpent hav er det gjennom de fleste delene av landskapet.

NASJONAL INTERESSE

Den nasjonale interessen er i stor grad knyttet til storgodsbebyggelsen på Tjøtta som framstår med et lett lesbart, autentisk preg, midt i det, for landsdelen særpregete jordbrukslandskapet. Omkringliggende små og store øyer med fiskeri, sjøfangst samt egg- og dunvær viser ulike levekår, og var viktige forutsetninger for den økonomiske maktkonsentrasjonen. På Alstahaug ligger den fredete prestegården og

Prestegården på Alstahaug. Foto: Trine Johnson, Nordland fylkeskommune

middelalderkirka, hvor salmedikteren Petter Dass hadde sitt virke. På tross av intensiv jordbruksaktivitet rommer landskapet mange godt synlige kulturminner fra store deler av vår historie. Kulturminner fra alle faser viser landskapets skiftende forutsetning for bruk; gjennom landheving, geologiske særtrekk og kommunikasjonsårer.

SÅRBARHET

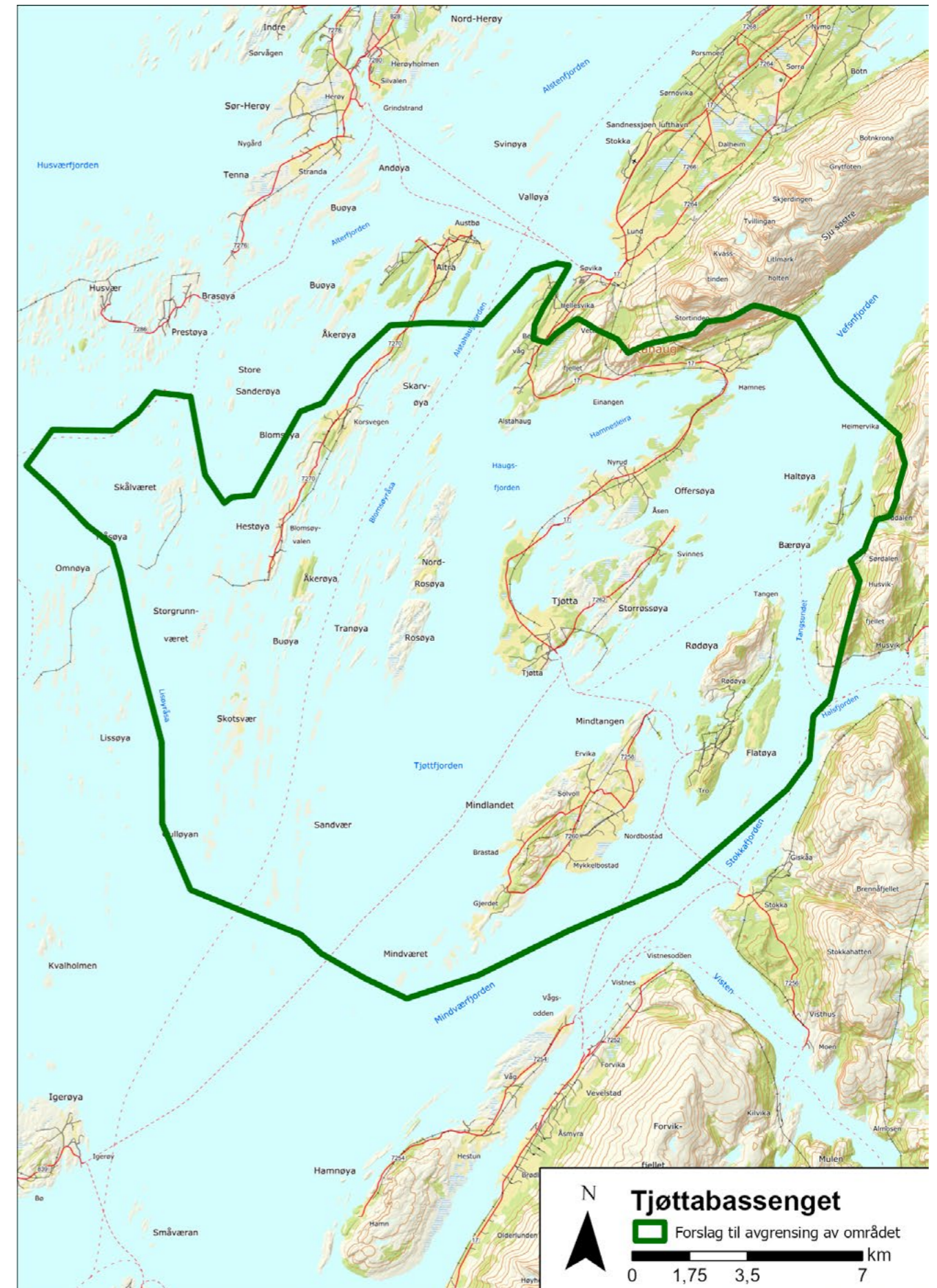
Ostjønna naturreservat på Tjøtta er ei særlig produktiv brakkvannstjønn med stor regional verneverdi som hekke- og trekkbiotop for en rekke talldels sjeldne og kravfulle arter våtmarksfugl. Et område på gården Skei, Skeilia, er naturreservat. Formålet med vernet er å bevare et av de floristiske aller rikeste og mest interessante skogområdene på Helgelandskysten og en av de mest verdifulle edelløvsogene i Nordland, samt den tilhørende fauna. Forvaltningsmyndigheten for naturreservatene ligger til Statsforvalteren i Nordland.

Fleire områder innenfor landskapet har hensynsone H570 i kommuneplanens arealdel, dette gjelder blant andre områdene med bergkunst, Tjøtta, Skei, Alstahaug og Skjeggnes. Det samme gjelder for øyene Blomsøy-Hestøysundet og Skålvær, som er med i den landsomfattende satsingen *Utvalgte kulturlandskap i jordbruken* (UKL). Dette er en tilskudds-

ordning basert på et spleiselag mellom landbruks-, natur- og kulturmiljøforvaltninga i Norge. Satsingen er et samarbeid med brukerne i området. Øya Skålvær med omkringliggende ca. 40 mindre øyer er i tillegg til å være del av UKL-landskapet nevnt over, et statlig sikra friluftsområde.

For å ivareta verdiene, ta hensyn til det landskapet er sårbart for, og sette rammer for arealbruken kan det være aktuelt å vise hele eller deler av området i kommuneplanens arealdel som hensynsone c) med særlig hensyn til landskap. Retningslinjer til hensynsone og generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel kan angi hvordan kommunen ønsker at landskapet skal forvaltes.

Landskapet er sårbart for større infrastrukturtiltak og nye og store felt med fritidsboliger. Slik bebyggelse bør underordne seg landskapet både når det gjelder plassering, fargebruk og arkitektur. Det bør ligge grundige vurderinger til grunn for alle nye tiltak. Det bør vurderes om ny bebyggelse konsentreres til allerede bebygde områder. Området er også til en viss grad sårbart for gjengroing, men slik jordbruksdrifta er i dag synes det ikke å være høy risiko for dette i overskuelig framtid. UKL-statusen til Blomsøy-Hestøysundet og Skålvær bidrar til å sikre dagens landbruksdrift.

Gården Torget med Torghatten. Foto: Magne Myrvold

15. Torghatten

Steinaldersentrum og sagagård

Brønnøy kommune

Areal: 11,3 km²

Området ligger i landskapsregion 30) Nordlandsverran (Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Halvøya Torget med Torghatten som markant landskapselement ligger sørvest for Brønnøysund mellom Torgfjorden og Vegafjorden.

BESKRIVELSE

Når en kommer fra sør, rager Torghatten opp i et ellers smålåtent skjærgårdslandskap med sin karakteristiske brenningsgrotte tvers gjennom fjellet. Dette preget finnes også nord for fjellet, men her er det den vide, dyrka strandbremmen som kjennetegner landskapet.

Ved siden av Lekamøya, som ligger rett over grensen til nabofylket i sør, utgjør fjellformasjonen det sørligste elementet i sagnet om Nordlandsfjella.

Sømnakongens hatt ble, ifølge sagnet, kastet ut for å beskytte Lekamøya i Hestmannens jakt på henne. Hatten ble gjennomført av Hestmannens pil og Torghatten ligger der med den markante brenningsgrotta tvers gjennom pullen. Alle fjella med særpreg langs Nordlandskysten har til alle tider vært viktige seilingsmerker, og å la dem være en del av mytiske fortellinger har gjort dem enklere å huske.

I gamle rullesteinsstrender i det som engang var trange viker og kiler omkring Torghatten, ligger en mengde hustufter fra steinalderen. Tuftene framstår som sirkulære fordypninger i strandvollene. De oppmurte veggvollene har i ettertid rast sammen og gjort tuftene mer diffuse, men de er ennå tydelige. Enkelte steder ligger tuftene enkeltvis, mens det i andre områder ligger flere tufter en antar var i bruk til samme tid. I ett og samme daldrag kan tuftene også ligge gruppert i ulike høydenivåer, og dette knyttes til endringer i havnivået. Noen av tuftelokalitetene har sannsynligvis også hatt mer enn én naturlig havn.

De eldste tuftene ligger 105–110 meter over dagens havnivå. Dette tyder på at de kan være så gamle som 11 500 år, og dermed fra den aller eldste pionerbosettinga langs norskekysten. Med sin tilknytning til samtidige rullesteinsstrender, hvor mange ennå er synlige, illustrerer de på en pedagogisk måte også de naturhistoriske endringene siden istida. Denne ekstremt kystorienterte bosettingsstrukturen viser en befolkning som baserte sin økonomi på havets ressurser.

Landhevinga førte etter hvert til at den fruktbare strandflata omkring Torghatten steg opp av havet, og den er særlig vid og markant nord for selve fjellformasjonen. Det er i disse områdene jernalderens kulturminner knyttet til jordbruksbefolkninga befinner seg. Gårdsnavnet Torget – eller Torgar – kan tyde på at det her har vært en handelsplass eller markeds-plass langt tilbake i jernalderen. Gården nevnes tidlig i flere skriftlige kilder, fra islandske sagaer til jordebøker og diplomer. I perioder var det også mange jordeiendommer i et større geografisk område som hørte til gården. Torolv Kveldulfson er den mest kjente sagapersonen som hadde sete her. I Egils saga berettes det at Torolv rundt år 875 «sendte folk nord til kaupangen Vágar på skreifiske og fór også med fisk til England». Egils saga beretter også om dun og selfangst på omkringliggende øyer og holmer. Saga-beretningene om fangst og skatteinnkreving hos «finnene» i innlandsfjellene er også verdifulle.

Under gårdshaugen på indre Torget er det spor etter åkerbruk helt tilbake til førromersk jernalder, mens dannelsen av selve gårdshaugen startet senest år 600 e. Kr. Flere synlige gravminner i gårdens dyrka mark og i nærhet til gårdstunet er senere dyrka bort. Likevel er flere gravfelt og enkeltgraver ut mot sjøen og leia fremdeles bevart. Også nordover, langs det som knapt var mulig ferdselsvei over land i jernalderen, ligger et gravfelt tett på gårdsgrensa mot nabogården Nordhus.

Dagens landskap preges av store, velholdte gårdsbruk i aktiv drift med omliggende beitemark. Lengst sør i landskapet, i vika nedenfor den sydlige hulemunningen, ligger et velbevart gårdsmiljø med våningshus, fjøs og bur. Kulturmiljøets bygninger er oppført på slutten av 1800 -tallet og tidlig 1900-tall, framstår som autentiske og er omgitt av et velholdt kulturlandskap.

Torghatten har lenge vært et kjent turistmål på Sør-Helgeland og formidler derfor også gammel reiselivshistorie. På nordsida er det en tilrettelagt sti med trappetrinn som forenkler fotturen opp til grotta. Her er også navnetrekkene til Olav V og Harald VII markert i fjellet etter kongelige besøk.

LANDSKAPSKARAKTER

Torghatten, på øya Torget, er et erosjonsrestfjell i likhet med flere fjell langs kysten av Nordland. Selve fjellformasjonen står i sterk kontrast til slettelandskapet rundt og er synlig over store avstander. Stupbratte fjellsider, i veksling mellom fjellvegger, ras- og forvitringssider, skaper stedvis vanskelig tilgjengelighet. Sør og vest i landskapet er et mylder av mindre øyer og skjær. Plassering ut mot åpent hav og kyst gir sterkt intensitet og dramatisk til dette begrensede, men svært framtrekkende området. Landbremmen preges av veldrevet jordbruk, med enkeltgårder, mens steinalderens hustufter ligger i de gamle strandvollene

NASJONAL INTERESSE

Torghatten skiller seg fra de andre restfjellene langs Nordlandskysten ved den markante brenningsgrotta som danner et godt synlig hull gjennom fjellformasjonen. Torghatten er blant Norges mest særpregete landemerker og er omgitt av synlige spor etter titusenvis av år med bosetting og bruk. Området har ingen markante terrenginngrep utover det moderne og aktive jordbruket på dagens landbrem.

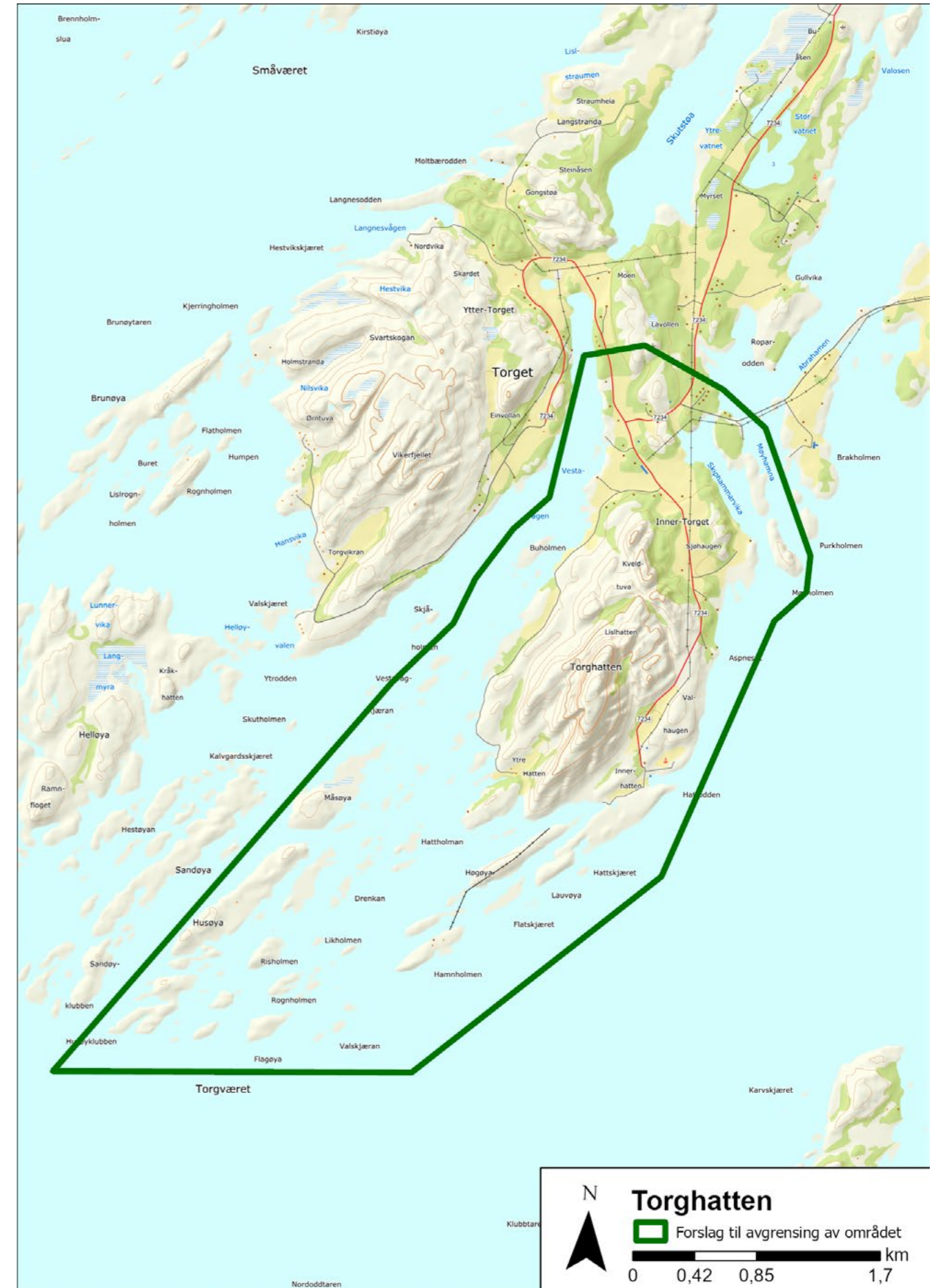
SÅRBARHET

Store deler av landskapet er omfattet av hensynssone landskap (H550) i Brønnøy kommunes arealdel, med følgende retningslinjer: *Hensynssonene omfatter områder som har særlig landskapsmessig verdi. I disse områdene skal landskapsinteresser prioriteres og vektlegges, og det bør ikke tillates tiltak som reduserer opplevelsesverdien.* Resterende områder bør tas inn ved neste rullering av kommuneplanens arealdel.

Landskapet er sårbart for gjengroing og det er derfor viktig at dagens jordbruk og beitebruk opprettholdes. Bosettingsstrukturen bør opprettholdes ved at nybygg knyttes til dagens bosettingsområder og tun, hvor nye bygninger ivaretar tradisjonelt preg både når det gjelder utforming, volum og fargebruk. Torghatten er et godt besøkt turistmål, og mange tar turen opp og gjennom grotta. På nordsida er det delvis tilrettelagt med trappetrinn langs stien. På sørsida går stien ned gjennom et fredet kulturminneområde. Tidligere har det vært utført utstrakt vardebygging i den gamle rullesteinsstranda øverst på landbremmen her. Varden er senere fjernet. Innenfor prosjektet *Nasjonale turistveger* er det under planlegging utbedret tilrettelegging og ny parkeringsplass for besøkende til Torghatten. For å bevare hovedtrekkene i landskapet bør eventuell tilrettelegging være skånsom, og en bør vektlegge estetisk gode løsninger.

Ytre Hatten, omkring 1900 og i 2007. Foto: Ukjent og Trine Johnson, Nordland fylkeskommune

16. Åjøra – Åbygda – Vassås

Fra fjell til fjord

Bindal kommune

Areal: 101 km²

Området ligger i landskapsregion 21) fjordbygdene på Møre og i Trøndelag, underregionen Tosen/Ursfjorden og 35) lågfjellet i Nordland og Troms underregion Mellingen /Majafjellet.

(Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO)

BELIGGENHET

Landskapet ligger lengst sør i Nordland og strekker seg fra Tosenfjorden sørover gjennom det vide dalføret Åbygda. Landskapet er innrammet i vest av Terråkfjellet og i sør av Fuglstadtinden. Den nordlige delen av landskapet avgrenses av Skarstadvfjellet og Åbjørfjellet. Dalen smalner østover mot Åjøra og Kalvkruvatnan, med Kalvfjellet i øst.

Gården Fuglstad og Åelva. Foto: Magne Myrvold

BESKRIVELSE

Landskapet er en langstrakt dalformasjon med stor landskapsvariasjon, fra Kalvkruvatnet i fjellet til det gamle kommunesenteret Vassås ved fjorden. Landskapet følger Åbjørvassdraget. Fra fjellpartiene ved Kalvkruvatnet går vassdraget gjennom karrige fjellområder, ned trange passasjer, før elva møter de slake og frodige slettene nord og øst for Åbjørmoen. Elva munner ut i Åbjørvatnet. Vestover fra Åbjørvatnet renner Åelva gjennom Åbygda i slynger mot Øyfjorden, som ligger ved utløpet av Tosen.

Elvene Åjøra og Åelva med det mellomliggende Åbjørvatnet er strengen i landskapet. Vassdraget har vært viktig for menneskene i området både for ferdsel og fiske, samt tømmerfløting og sagbruk tilknyttet skogressursene i området. Også den dyrkbare jorda og gårdsbosettinga er nært knyttet til vassdraget. Både nordmenn og samer bebodde og utnyttet området. Det samiske kommer tydeligst fram i den østlige delen av landskapet og i fjellet, men reinflytting mellom sommer- og vinterbeite viser samisk tilstedeværelse gjennom hele dalføret.

Reinrelaterte kulturminner som teltboplasser, hellere og offerplasser er sikre spor etter den samiske befolkningen. Flere vadesteder, kaldkilder og naust skriver seg fra samisk virksomhet. Samisk tilstedeværelse har også nedfelt seg i stedsnavn i området. I skriftlige kilder fortelles om samisk bosetting i tilknytning til norske gårder. Fjell- og utmarksbruk har også vært en samisk levemåte i området.

I den nordlige delen av landskapet ligger Kalvkruvatnet på 268 moh. Her finner vi den tettste samlingen av samiske kulturminner i landskapet. I nord- og sørenden av vatnet, samt på østsiden, ligger flere teltboplasser etter reindrift. Fjellområdene rundt vatnet har hatt gode beiteressurser for reinen, og eldgamle teltboplasser ligger i samme område som teltboplasser fra nyere tid. Området har tidligere vært brukt i melkereindrift, der en hadde mindre, tamme flokker som ble gjetet og melket. Spor etter denne driftsformen er blant annet melkeplasser, oppbevaringsplasser og gammetufter.

Åbjørmoen ligger på nordsiden av Åjøra, nær innløpet til Åbjørvatnet. Her viser kulturminnene en interessant historie med både samiske boplasser og norske gårdsanlegg i nærheten av hverandre. Helt i nordenden av Åbjørvatnet ligger gården Granbostad som gjennom tidene har hatt både norsk og samisk bosetting og gårdsdrift. Både Åbjørmoen og Granbostad har ligget i leia for høst- og vårflytting av rein.

Det norrøne kulturmiljøet setter særlig preg på dalføret fra Åbjørvatnet og blir tydeligere vestover mot fjorden. Gården Åbjørmoen framstår som et godt lesbart norrønt kulturmiljø. Flere store gravfelt og ei langhustuft viser gårdens velstand i jernalderen. Gården er også senere ansett som en svært god

korngård. Kullgroper og tjæremiler viser, sammen med lokale stedsnavn, en omfattende bruk av utmarka. Selv om innmarka er overtatt av lauvskog, er sporene etter livet i jernalderen tydelige. I dag brukes stedet som utgangspunkt for jakt- og fisketurisme.

Landskapet langs Åelva preges av jordbruk og produktiv skog. Skogsdrift har vært en bærebjelke for bøndene, og spiller fremdeles en stor rolle. Tidligere var elva transportåre for tømmer, og forutsetning for sagbruksaktivitet. Store skogeiendommer i Bindal har i nyere tid vært konsentrert på få eiere. Disse eiendommene er grunnlaget for Bindalsbruket som er en betydningsfull trelastforedler i kommunen. I likhet med i mange bygder i denne delen av Bindal, har gårdsbasert båtbygging lange tradisjoner. Bindal regnes som ett av tre viktige båtbyggerområder i Nordland, med bindalsfæringen som en lokal variant av nordlandsbåten. Til forskjell fra de øvrige tradisjonene var bindalsfæringen bygd av gran, og var noe lettere.

Åbygda framstår i dag som ei veldrevet jordbruksbygd. Sammenhengende områder med store og majestetiske gravfelt gir gårdslandskapet stor tidsdybde og preg av velstand. Som for andre kornproduserende bygder, hadde de fleste gårdene i historisk tid egen kvern i mindre bekker og elver. Store deler av innmarka ble brukt til korndyrking, og vinterføret ble tidligere hovedsakelig hentet fra utmarka der gårdene hadde seterdrift.

Åelva er ei rik lakseelv. I løpet av 18- og tidlig 1900-tall var gården Hårstad i engelsk eie, trolig på grunn av sportsfisket etter laks. Både gårdens eget laksevald, samt de øvrige leide valdene, ble benyttet av engelskmennene og deres gjester. Gårdsbygningene på Hårstad har herregårdspreg og mens gårdsdrifta i dag er forpaktet bort, drives det fremdeles fisketurisme fra gården.

Lengst ute ved fjorden ligger det gamle kommunesenteret Vassås. Flere store gravrøyser antyder fast bosetting allerede i bronsealderen. I tillegg er det store gravhauger og langskipsnaust som indikerer sentrumsdannelse og høvdingsete i jernalderen. I gårdens utmark er det også påvist et ringformet tunanlegg. Samlingssteder som dette har trolig hatt politiske og rituelle funksjoner.

Det kan tenkes at den nye religionen, ved overgangen til middelalderen, videreførte stedets rituelle funksjoner i form av et tidlig kirkebygg. I Aslak Bolts jordebok blir det nevnt at presten Ifuar a Vatzase (sira Ivar på Vassås) skal ha bodd på gården i 1430-årene. Siden det var kirke på stedet i 1430, må vi anta at den har eksistert siden høymiddelalderen. Den stående kirka er fra 1733. Kirka på Vassås var samlingspunkt for mennesker fra et stort fjordsystem, og har fremdeles synlige spor etter kirkebuer for langveisfarende. I henhold til tradisjon var kirkebuene også en markeds- og møteplass. Dette la grunnlaget

Kirkestedet Vassås ved Øyfjorden. Foto: Magne Myrvold

for etablering av skole og almuestue (kommunehus) som var i bruk til slutten av 1950-tallet.

LANDSKAPSKARAKTER

Landskapet er et stort, åpent dalrom, ofte med uklare overganger mot et omkringliggende åslandskap. Det åpne preget forsterkes av de store jordbruksområdene med veksling av grasmarker, åpne beitebakker og spredte gårdsbruk.

Den østlige delen av landskapet har preg av stor-kupert hei. Forholdsvis like småformer i landskapet går igjen over store områder. Sammen med et skrint og tynt vegetasjonsdekke gir det et helhetlig, men noe ensartet og karrig preg. Kalvkruvatnet og elva Åbjøra er sterke visuelle elementer i landskapet.

NASJONAL INTERESSE

Området viser ulike etniske gruppers bruk av landskapet over et langt tidsrom. Variasjonen i kulturminnetyper, og det store antallet, forteller om et landskap som har gitt ulike muligheter for utkomme gjennom tidene. Samer og nordmenn har på ulike måter/driftsmåter brukt landskapet kontinuerlig siden jernalderen. Området er et noe atypisk Nordlandskapslandskap, særlig de indre delene, hvor jord- og skogbruk har satt sitt preg på landskapet langt tilbake

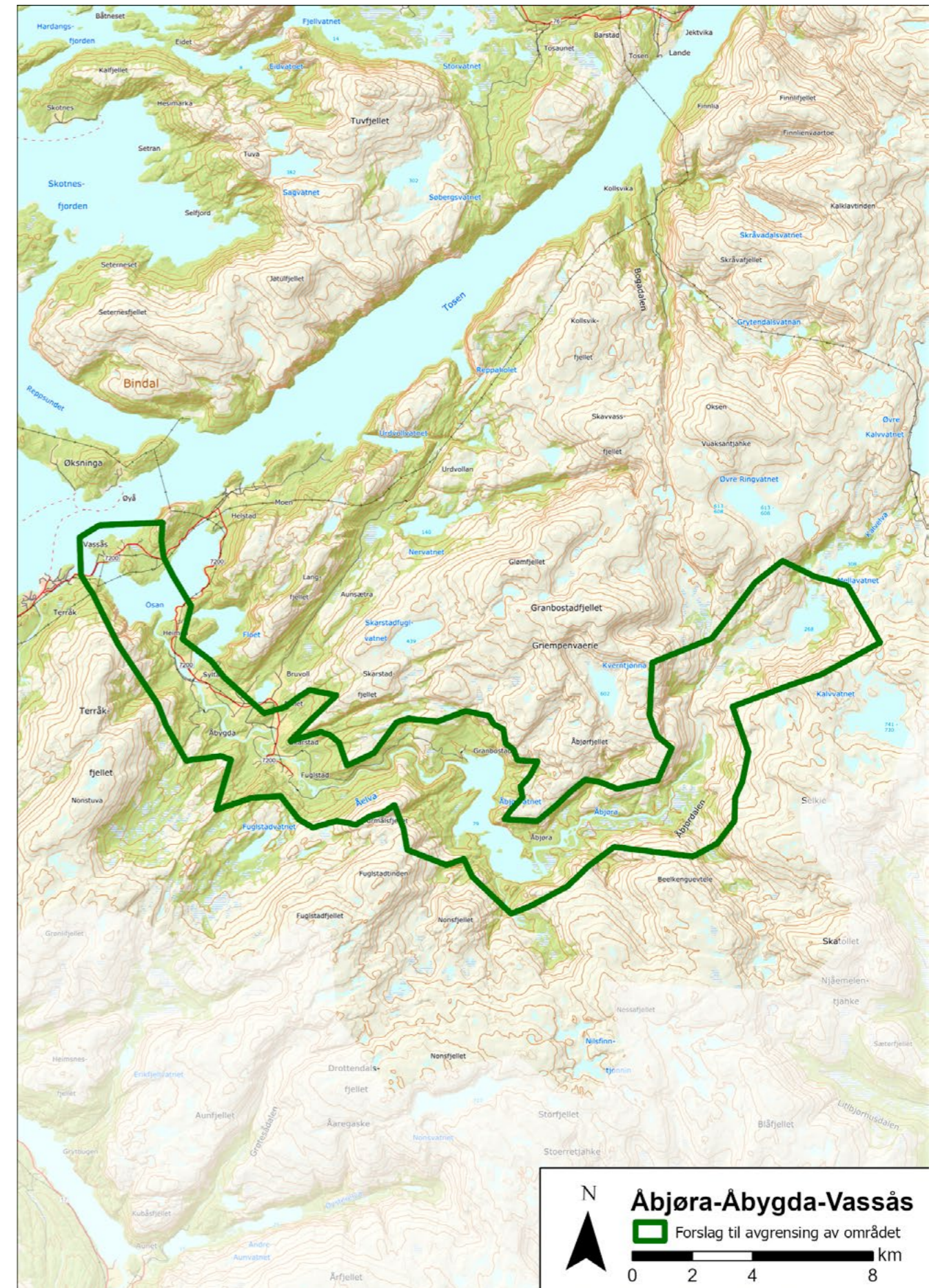
i tid. God tilgang på skog er forutsetningen for båtbygging, som har vært en betydelig virksomhet også langt oppe i bygda. Landskapet er helt uten større moderne inngrep, dette gir området stor historisk formidlingsverdi.

SÅRBARHET

Vassdraget, både med elver og vatn, binder landskapet sammen. Landskapet bærer ikke preg av masseturisme, selv om det drives utstrakt jakt- og fisketurisme, med mange utleiehytter. Dagens bruk vedlikeholder til en viss grad de nedlagte gårdene ved Åbjørvatnet.

For å ivareta verdiene, ta hensyn til det landskapet er sårbart for, og sette rammer for arealbruken kan det være aktuelt å vise hele eller deler av området i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap. Retningslinjer til hensynssonen og generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel kan angi hvordan kommunen ønsker at landskapet skal forvaltes.

Landskapet er sårbart for storskala vannkraft- og annen infrastrukturbygging. Fortsatt drift i jord- og skogbruk samt opprettholdelse av bebyggelsesmønsteret vil ivareta kulturlandskapets kvaliteter. Framtidig turisme bør være bærekraftig og balansert.

Riksantikvaren

Pb. 1483 Vika, 0116 Oslo

Besøksadresse / Dronningens gate 13

Tlf. / 22 94 04 00

Faks / 22 94 04 04

E-post / postmottak@ra.no

www.riksantikvaren.no